

**ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЖЕЛІЗКО ЮЛІЯ МИХАЙЛІВНА

УДК 339.564:35.078.3:65.012.7

**ДИСЕРТАЦІЯ
КОНТРОЛЬ ЗА ПЕРЕМІЩЕННЯМ ТОВАРІВ (ТЕХНОЛОГІЙ)
ПОДВІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ**

Спеціальність 071 «Облік і оподаткування»
Галузь знань 07 «Управління та адміністрування»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Ю.М. Желізко

Науковий керівник – Жовновач Руслана Іванівна, доктор економічних наук, професор

Кропивницький - 2025

АНОТАЦІЯ

Желізко Ю.М. Контроль за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування». Центральноукраїнський національний технічний університет, Кропивницький, 2025.

Дисертацію присвячено розробленню й обґрунтуванню теоретичних положень і науково-практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання на світовому, міжнародному, національному рівнях та в підприємстві України.

Встановлено, що контроль за товарами (технологіями) подвійного використання є сукупність заходів та засобів, які забезпечують здатність до здійснення обмежувальних та коригувальних дій щодо міжнародних передач товарів та технологій, які можуть бути використані для воєнних цілей, терористичних актів та порушення прав людини.

Обґрунтовано, що ефективний контроль за товарами (технологіями) подвійного використання можливий за умови створення середовища, яке б забезпечувало виконання нормативно-правових вимог та стимулювало до активної діяльності у цьому напрямі підприємств-експортерів. Виконання зазначеної умови повинно здійснюватися на основі формування зв'язку державних владних інститутів з приватними підприємствами, запровадження програм, спрямованих на навчання основам та кращим практикам контролю, оперативного реагування на запити або проблеми підприємництва у цій сфері, розробки методичних інструкцій та переліку корисних ресурсів щодо забезпечення дотримання нормативних вимог, співпраці з експертами в галузі нерозповсюдження, торгівлі та контролю кордонів.

У роботі розглянуто складові системи експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, яка включає три рівні експортного контролю: наднаціональний, який полягає у дії міжнародних експортних

режимів; національний, який представлений національними системами експортного контролю; мікрорівень, який представлений внутрішніми системами експортного контролю. Зазначено, що система експортного контролю складається з таких елементів: нормативна правова база, що встановлює методи і засоби регулювання; об'єкт регулювання – товари (технології) подвійного використання і товари військового призначення, а також зовнішньоекономічні операції з ними; дозвільна система, що припускає застосування ліцензій, дозволів та інших документів, що підтверджують дотримання обмежень; система органів і організацій, що реалізують певні функції щодо контролю за діяльністю осіб в даній сфері і оборотом певних товарів, видачі дозвільних та інших документів, ідентифікації товарів, що контролюються.

Автором ідентифіковано, що ефективність національної системи експортного контролю досягається лише за умови впровадження внутрішніх систем експортного контролю в діяльність державних та приватних підприємств. Удосконалено перелік принципів, на яких повинна ґрунтуватися внутрішня система експортного контролю. Вказано, що система повинна забезпечувати точність, своєчасність, об'єктивність та зрозумілість, орієнтованість на стратегічні точки контролю, економічна реалістичність, організаційна реалістичність, координація з робочим потоком підприємства, гнучкість, оперативність.

У роботі згруповані методи реалізації нагляду за міжнародним експортом товарів (технологій) подвійного використання. Першою групою є методи ідентифікації (пошук та аналіз технічних характеристик, функціонального призначення, складу, сфери використання, пошук товару за контрольним списком, порівняння технічних параметрів однотипних товарів на відповідність товарам, зазначеним у списку), друга група – дозвільні методи (дозвіл на право експорту/імпорту та дозвіл на тимчасове ввезення/вивезення), третя група – методів митного контролю (органолептичні, розрахунково-аналітичні та документального контролю), четверта група – методи застосування санкцій (на

замороження активів, заборони на технічну допомогу, фінансові заборони, обмеження експорту та імпорту, ембарго на озброєння та супутні матеріали).

У роботі розкрито динаміка зміни нагляду за розробкою, виробництвом, експортом та використанням товарів (технологій) подвійного використання починаючи з кінця XIX сторіччя до початку XXI сторіччя. Доведено, що весь період дослідження відбувалось посилення нагляду за сферою ТПВ, особливо відносно підприємств, що розробляють, виготовляють, експортують та використовують товари (технології) подвійного використання. Причинами цього є зміна тенденцій у сферах безпеки та економіки.

Автором ідентифіковано сучасні проблеми посилення нагляду за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання. При цьому виокремлено чотири напрями утворення проблем: на наднаціональному рівні; на національному рівні; на рівні окремих суб'єктів господарювання; впровадження нових шляхів посилення нагляду. Окремо розкрито проблеми України у цій сфері, виходячи з дослідження розвитку її системи нагляду за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання та запропоновано запровадження механізму експортного контролю за ТПВ на основі використання банківських установ.

Розроблено підходи до ідентифікації факторів впливу на систему контролю (нагляду) за розробкою, виробництвом, експортом та використанням товарів (технологій) подвійного використання. При цьому запропоновано використовувати комбінований підхід, де всі фактори будуть розділені згідно відповідними рівнями здійснення такого контролю (наднаціональний рівень; національний рівень та рівень окремих суб'єктів підприємницької діяльності в країні), а також враховувати відповідні групи факторів (політичні, інституціональні, законодавчо-нормативні, економічні, соціальні, екологічні, етичні). Окремо розроблено критерії оцінки факторів впливу на систему контролю використання та трансферу підприємствами країни товарів (технологій) подвійного використання.

В роботі проведено оцінювання факторів впливу на створення дієвої системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання, що дозволило виявити ключові позитивні та негативні групи факторів на наднаціональному рівні, національному рівні та рівні окремих суб'єктів підприємницької діяльності. Спираючись на проведену оцінку було виокремлено головні напрями щодо удосконалення контролю у сфері ТПВ в Україні.

Надана характеристика багаторівневій системі аналізу цільового використання товарів (технологій) подвійного використання та її окремим елементам (аналіз на наднаціональному рівні (міжнародні інститути); аналіз на національному рівні (країни-експортери); аналіз на національному рівні (країни-транзиту); аналіз на національному рівні (країни-імпортери); аналіз на національному рівні (недержавні інститути); аналіз на рівні суб'єктів господарювання (переважно експортери)). Окремо було розкрито недоліки багаторівневої системи цільового аналізу використання ТПВ.

Здійснено порівняльну оцінку застосування методичного інструментарію аналізу цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами країни та зарубіжними контрагентами, як розвинутими країнами (Німеччина, Швеція, Бельгія, Люксембург, Японія), так і країнами, що розвивають власні економічні системи (Польща, Румунія, Малайзія, Україна). Особлива увага була приділена особливостям використання такого інструментарію державними інститутами та суб'єктами підприємницької діяльності України, що дозволило сформулювати напрями оптимізації розвитку контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в країні.

Запропоновані та розроблені заходи реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання на світовому, міжнародному та національному рівнях. Окремо для національного рівня розроблено напрями реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за ТПВ для: країн, що не мають контролю або він є фрагментарним; країн, по митній території яких

здійснюється транзит ТПВ; країн, що мають систему контролю за ТПВ. Додатково запропоновані принципи реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання для світового, міжнародного та національного рівнів.

Визначено, що у межах реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні запропоновано утворити центральний орган виконавчої влади у цій сфері - Державне агентство з питань оборонно-військового комплексу (ДАОВК). Розкрито місце Державного агентства з питань оборонно-військового комплексу у інституційному середовищі сфери розробки/виробництва/експорту/імпорту озброєнь та ТПВ в Україні, мету, законодавчо-нормативну базу діяльності та особливості взаємодії з іншими складовими інституційного середовища. Додатково наведено завдання, функції та права ДАОВК у контексті здійснення контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні. Окремо запропоновано до складу ДАОВК включити два інститути: інституційні органи огляду (ІОО), державні консультаційні центри (ДКЦ).

Автором визначено, що у межах реформування контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні були розроблені реформи для державних органів, куди віднесено: організаційні зміни (запровадження ДАОВК, ІОО та ДКЦ); алгоритм здійснення контролю (експортного контролю) у сфері ТПВ для державних органів; регламентацію «червоних прапорців» для державних владних інститутів.

Запропоновано напрями підвищення ефективності організації контролю за товарами (технологіями) подвійного використання на підприємствах України, куди віднесено: запровадження алгоритмів організації контролю; розробку та запровадження ІСР або СВФЕК; зміни у організаційній структурі підприємств; розробку бланків опитування; запровадження «червоних прапорців». Наведені напрями підвищення ефективності організації контролю за ТПВ розроблено для розробників, виробників, експортерів, імпортерів товарів (технологій)

подвійного використання, а також для підприємств інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.).

Основні результати дисертаційної роботи використовуються в навчальному процесі Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка при викладанні дисципліни «Оборонна економіка (акт вих. № 27 від 22.06.2022) та Центральноукраїнського національного технічного університету (довідка №21-59/14-181553 від 29.10.2025).

Основні результати дисертаційної роботи використовуються Головним управлінням контррозвідувального забезпечення об'єктів критичної інфраструктури та протидії фінансуванню тероризму Служби безпеки України (акт вих. № 5/7/4/3-8757 від 31.03.2023) та Комітетом Верховної Ради з питань національної безпеки, оборони та розвідки (акт вих. № 1422\Р-120723 від 12.07.2023).

Основні результати дисертаційної роботи використовуються в практичній діяльності Державного підприємства «Укроборонсервіс» (акт вих. № 29/6.1.1-831 від 09.03.2021) та Публічного акціонерного товариства «Мотор Січ» (акт вих. № ГН-947 від 31.01.2023).

Ключові слова: контроль, внутрішній контроль, державний контроль, експортний контроль, митне оформлення, система контролю, методи контролю, товари (технології) подвійного використання, переміщення, антикорупційні заходи.

ABSTRACT

Zhelizko Yuliia Control over the movement of dual-use goods (technologies) to ensure the economic security of entrepreneurship - Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for the acquisition of a scientific degree of PhD by the speciality 071 «Accounting and taxation». Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, 2025.

The dissertation is devoted to the development and substantiation of theoretical provisions and scientific and practical recommendations for improving the effectiveness of control (export control) over dual-use goods (technologies) at the global, international, national levels and in Ukrainian business.

The author establishes that control over dual-use goods (technologies) is a set of measures and means that ensure the ability to take restrictive and corrective actions with regard to international transfers of goods and technologies that can be used for military purposes, terrorist acts and human rights violations.

It is substantiated that effective control over dual-use goods (technologies) is possible provided that an environment is created which would ensure compliance with regulatory and legal requirements and encourage exporting enterprises to be active in this area. This condition should be met by establishing links between state authorities and private enterprises, introducing programs aimed at teaching the basics and best practices of control, promptly responding to requests or problems of businesses in this area, developing methodological instructions and a list of useful resources to ensure compliance with regulatory requirements, and cooperating with experts in the field of nonproliferation, trade and border control.

The article considers the components of the export control system for dual-use goods (technologies), which includes three levels of export control: supranational, which consists in the operation of international export regimes; national, which is represented by national export control systems; micro-level, which is represented by intra export control systems. It is noted that the export control system consists of the following elements: the regulatory legal framework which establishes the methods and means of regulation; the object of regulation - dual-use goods (technologies) and military goods, as well as foreign economic transactions with them; the permit system which involves the use of licenses, permits and other documents confirming compliance with restrictions; the system of bodies and organizations which exercise certain functions to control the activities of persons in this area and the turnover of certain goods, and to issue permits and

The author has identified that the effectiveness of the national export control system is achieved only if intra export control systems are implemented in the activities of state and private enterprises. The list of principles on which the in-house export control system should be based has been improved. It is indicated that the system should ensure accuracy, timeliness, objectivity and comprehensibility, focus on strategic control points, economic realism, organizational realism, coordination with the work flow of the enterprise, flexibility, efficiency.

This paper groups the methods of implementing supervision over international exports of dual-use goods (technologies). The first group includes methods of identification (search and analysis of technical characteristics, functional purpose, composition, scope of use, search for goods on the control list, comparison of technical parameters of similar goods for compliance with the goods specified in the list), the second group - permitting methods (permit for the right to export/import and permit for temporary import/export), the third group - methods of customs control (organoleptic, calculation and analytical and documentary control), the fourth group - methods of sanctions (freezing, suspension, and

The article reveals the dynamics of changes in supervision over the development, production, export and use of dual-use goods (technologies) from the end of the nineteenth century to the beginning of the twenty-first century. It is proved that throughout the study period, supervision over the solid waste sector has been strengthened, especially with regard to enterprises that develop, manufacture, export and use dual-use goods (technologies). The reasons for this are the changing trends in the areas of security and economy.

The author identifies the current problems of strengthening the supervision over the development, production, export and use of arms and dual-use goods (technologies). The author distinguishes four areas of problem formation: at the supranational level; at the national level; at the level of individual business entities; and introduction of new ways to strengthen oversight. The author separately reveals Ukraine's problems in this area based on the study of the development of its system of supervision over the development, production, export and use of arms and dual-use

goods (technologies) and proposes to introduce a mechanism of export control over SDW based on the use of banking institutions.

Approaches to identifying the factors influencing the system of control (supervision) over the development, production, export and use of dual-use goods (technologies) are developed. It is proposed to use a combined approach, where all factors will be divided according to the respective levels of such control (supranational level; national level and level of individual business entities in the country), and to take into account the relevant groups of factors (political, institutional, legislative and regulatory, economic, social, environmental, ethical). Separate criteria for assessing the factors influencing the system of control over the use and transfer of dual-use goods (technologies) by enterprises of the country are developed.

In the work, an assessment of the factors influencing the creation of an effective system of control over the use and transfer of dual-use goods (technologies) by Ukrainian enterprises was carried out, which made it possible to identify key positive and negative groups of factors at the supranational level, the national level, and the level of individual business entities. Based on the assessment, the main directions for improving control in the field of solid waste in Ukraine were identified.

The characteristics of the multi-level system of analysis of the intended use of dual-use goods (technologies) and its individual elements (analysis at the supranational level (international institutions); analysis at the national level (exporting countries); analysis at the national level (transit countries); analysis at the national level levels (importing countries); analysis at the national level (non-state institutions); analysis at the level of economic entities (mainly exporters)). The shortcomings of the multi-level system of target analysis of the use of solid waste were separately revealed.

A comparative assessment is made of the application of methodological tools for analyzing the targeted use of dual-use goods (technologies) by enterprises of the country and foreign counterparties, both developed countries (Germany, Sweden, Belgium, Luxembourg, Japan) and countries developing their own economic systems (Poland, Romania, Malaysia, Ukraine). Particular attention was paid to the peculiarities of using such tools by state institutions and business entities of Ukraine, which allowed

to formulate directions for optimizing the development of control over dual-use goods (technologies) in the country.

Measures for reforming the institutional environment of control (export control) over dual-use goods (technologies) at the global, international and national levels have been proposed and developed. Separately, for the national level, the author has developed directions for reforming the institutional environment of control (export control) over solid waste for: countries that do not have control or it is fragmented; countries through whose customs territory solid waste is transited; countries that have a system of control over solid waste. Additionally, the principles of reforming the institutional environment of control (export control) over dual-use goods (technologies) for the global, international and national levels are proposed.

It is determined that within the framework of reforming the institutional environment of control (export control) over dual-use goods (technologies) in Ukraine, it is proposed to establish a central executive body in this area - the State Agency for Defense and Military Complex (DAO). The author reveals the place of the State Agency for Defense and Military Complex in the institutional environment of the sphere of development/production/export/import of arms and weapons and solid waste in Ukraine, the purpose, legal and regulatory framework of its activities and peculiarities of interaction with other components of the institutional environment. In addition, the tasks, functions and rights of the State Arms Export Control Service of Ukraine in the context of control (export control) of dual-use goods (technologies) in Ukraine are presented. The author also proposes to include two institutions in the SSACI: institutional review bodies (IRBs) and state advisory centers (SACs).

The author determines that as part of the reform of control (export control) over dual-use goods (technologies) in Ukraine, reforms have been developed for governmental authorities, which include: organizational changes (introduction of the SAOWC, IEO and SCC); an algorithm for exercising control (export control) in the field of solid waste for governmental authorities; regulation of “red flags” for governmental authorities.

The author proposes the ways to improve the efficiency of control over dual-use goods (technologies) at Ukrainian enterprises, which include: introduction of control organization algorithms; development and implementation of ISR or SIFCS; changes in the organizational structure of enterprises; development of questionnaire forms; introduction of “red flags”. The above directions for improving the efficiency of the organization of control over solid waste are designed for developers, producers, exporters, importers of dual-use goods (technologies), as well as for infrastructure enterprises involved in the transfer of solid waste from sellers to buyers (transport and financial companies, banks, logistics companies, etc.).

The main results of the dissertation are used in the educational process of the Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv in teaching the discipline “Defense Economics (certificate of exit No. 27 of 22.06.2022) and at the Central Ukrainian National Technical University (certificate No 21-59/14-181553 of 29.10.2025).

The main results of the dissertation are used by the Main Directorate for Counterintelligence Support of Critical Infrastructure and Countering the Financing of Terrorism of the Security Service of Ukraine (certificate of exit No. 5/7/4/3-8757 of 31.03.2023) and by the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on National Security, Defense and Intelligence (certificate of exit No. 1422/P-120723 of 12.07.2023).

The main results of the dissertation are used in the practical activities of the State Enterprise “Ukroboronservice” (certificate of approval No. 29/6.1.1-831 of 09.03.2021) and the Public Joint Stock Company “Motor Sich” (certificate of approval No. GN-947 of 31.01.2023).

Keywords: control, internal control, governmental control, export control, customs clearance, control system, methods of control, dual-use goods (technologies), transfer, anti-corruption measures.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

- 1) Желізко Ю.М. Експортний контроль товарів і технологій подвійного використання у фармацевтичному підприємстві. *Щомісячний інформаційно-аналітичний журнал «Економіка. Фінанси. Право»* № 7/3'2019. С.16-21
- 2) Желізко Ю.М. Ключові відмінності системи експортного контролю України та провідних держав світу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління* Том 30 (69). №4, 2019 Частина 2. Київ 2019р. С.86-92
- 3) Желізко Ю.М. Теоретичні засади здійснення контролю за товарами (технологіями) подвійного використання. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*, Том 31 (70). №5, 2020. С. 52-56
- 4) Желізко Ю.М. Прогнози розвитку експортного контролю за товарами подвійного використання в підприємстві в післявоєнний період. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Випуск 36/2023 Львів 2023р. с. 234-241
- 5) Мазур І., Желізко Ю. Експортний контроль за товарами (технологіями) подвійного використання в системі економічної безпеки України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. ЕКОНОМІКА*. 1(224)/2024. С.55-62
- 6) Жовновач Р.І., Желізко Ю.М., Приходько І.П. Внутрішній аудит та контроль товарів (технологій) подвійного використання: методологія та розвиток. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2025. вип. 13(46).2. С.170-181

**Статті у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до
Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського
Союзу**

- 7) Yuliia Zhelizko. The safety and security of the tourism entrepreneurship potential realization in modern conditions / Iryna Mazur, Ramil Aliyev, Yuliia Zhelizko - Baltic Journal of Economic Studies, Volume 6 Number 5. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2020, 240 pages. 203-208. ISSN 2256-0742 (PRINT), ISSN 2256-0963 (ONLINE). DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-5-203-208> (Web of Science)
- 8) Zhelizko Y. Supervision of the activities of enterprises which operate dual-use goods (technologies): current state and challenges dynamics / Mazur I., Zhelizko Y. / Global Prosperity, Volume 1 Issue 3. Prague, Czech Republic, 2021, 52 pages. P. 34–42. ISSN 2787-9364 DOI: <http://doi.org/10.46489/gpj.2021-1-3-4>

Опубліковані праці апробаційного характеру

- 9) Желізко Ю.М. Внутрішньофірмовий експортний контроль як елемент контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в підприємстві України. *Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2020»*. 25 березня 2020 р., м. Київ. С. 28-29.
- 10) Желізко Ю.М. Екологічний аспект контролю за товарами (технологіями) подвійного використання. *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених «Зелений бізнес: життя заради майбутнього»*. 15-16 квітня 2020 р., м. Київ. 252с. С. 35-38.
- 11) Желізко Ю.М. Сутність та особливості експортного контролю товарів (технологій) подвійного використання в Україні. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів «Молодіжна військова наука у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка»*. 24 квітня 2020 р., м. Київ. С. 215-217.

12) Желізко Ю.М. Формування ефективного механізму контролю за товарами (технологіями) подвійного використання. *Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2021. Економіка. На шляху до сталого розвитку»*. 18-19 березня 2021 р., м. Київ. С. 15-16

13) Желізко Ю.М. Основні методи здійснення державного нагляду за експортом товарів (технологій) подвійного використання. *Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених «Зелений бізнес: життя заради майбутнього»*. 14-15 квітня 2021 р., м. Київ. С. 28-30

14) Желізко Ю.М. Процес формування механізму контролю за товарами (технологіями) подвійного використання. *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми теорії і практики експертизи товарів»*. 25–26 березня 2021 р., м. Полтава. С. 151-153

15) Желізко Ю.М. Наднаціональні фактори впливу на систему контролю використання товарів (технологій) подвійного використання. *Матеріали II Міжнародного форуму Економіка. Фінанси. Бізнес. Управління*. 28 вересня – 1 жовтня 2021 р., м. Київ. С. 35-38

16) Желізко Ю.М. Методичний інструментарій аналізу цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами України та зарубіжними контрагентами. *Матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2023. Повоєнне відновлення економіки України: проблеми та перспективи»*. 29-31 березня 2023 р., м. Київ. С. 46.

17) Желізко Юлія Внутрішньофірмова система експортного контролю як фактор розвитку підприємствекспортерів товарів подвійного використання. *Матеріали III Міжнародного форуму. Зелене відновлення економіки України: візія, потенціал, моделі*. 22 травня 2024 р., м. Київ. С. 22-24

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ПЕРЕМІЩЕННЯМ ТОВАРІВ (ТЕХНОЛОГІЙ) ПОДВІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ.....	29
1.1. Сутність та принципи контролю за товарами (технологіями) подвійного використання	29
1.2. Еволюція контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання та міжнародний досвід її функціонування	48
1.3. Методичні підходи до здійснення контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання	63
Висновки до Розділу 1	81
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ КОНТРОЛЮ ЗА ТОВАРАМИ (ТЕХНОЛОГІЯМИ) ПОДВІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ.....	84
2.1 Аналіз системи контролю використання та трансферу товарів (технологій) подвійного використання	84
2.2 Використання міжнародних інструментів контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання.....	103
2.3 Оцінка ефективності контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в практичній діяльності суб'єктів господарювання	119
Висновки до Розділу 2	145
РОЗДІЛ 3. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОНТРОЛЮ ЗА ПЕРЕМІЩЕННЯМ ТОВАРІВ (ТЕХНОЛОГІЙ) ПОДВІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ.....	148
3.1. Впровадження сучасних інструментів контролю за товарами (технологіями) подвійного використання.....	148
3.2. Шляхи удосконалення ефективності контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання	163
3.3. Удосконалення контролю за товарами (технологіями) подвійного	179

використання на підприємствах України.....	179
Висновки до Розділу 3	200
ВИСНОВКИ.....	202
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	206
ДОДАТКИ	225

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах безпекових викликів, таких як зростання військових і терористичних загроз, актуальною постає проблема підвищення ефективності контролю за товарами (технологіями) подвійного використання (ТПВ). Особливої уваги заслуговує удосконалення контролю за ТПВ, оскільки їх подвійна природа, значна кількість і різноманіття, постійне збільшення, складнощі в ідентифікації призводять до зростання безконтрольного доступу до таких товарів (технологій) країн, організацій, підприємців (підприємств), груп осіб та окремих осіб, що підтримують військову агресію, тероризм і екстремізм. У цих умовах є необхідність реформування контролю за товарами (технологіями) подвійного використання на світовому, міжнародному, національному рівнях, де особлива увага повинна бути приділена контролю, зокрема експортному контролю.

Враховуючи складність і багатогранність контролю за ТПВ постала необхідність у збільшенні кількості учасників контрольних процедур, де одну з головних ролей повинен відігравати підприємницький сектор, а саме розробники/виробники/експортери/імпортери, а також підприємства інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.). Трансформація процедур контролю за товарами (технологіями) подвійного використання вимагає внесення змін у інституційне середовище та організацію роботи державних владних інститутів для суб'єктів підприємницької діяльності зі сфери ТПВ.

В умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів в Україні недостатньо ефективною є система політичних рішень у сфері експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання. Існує об'єктивно обумовлена потреба у гармонізації вимог українського законодавства із вимогами нормативно-правового поля ЄС (наприклад, Регламенту ЄС 2021/821).

Тож, основними проблемами методологічного та практичного характеру в контексті формування системи контролю за товарами (технологіями) подвійного

використання є: удосконалення методичної складової реалізації контролю за переміщенням ТПВ; формування сприятливого інституціонального середовища для подальшого розвитку контролю за переміщенням ТПВ в Україні; розбудова ефективної державної політики у сфері контролю за ТПВ. Тож, нормативно-правове забезпечення контролю за ТПВ потребує подальшого удосконалення через аналіз теоретичних засад його здійснення та ідентифікацію подальших перспектив розвитку експортного контролю в підприємстві.

Проблеми та особливості контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання розкривали у своїх наукових роботах наступні закордонні науковці: А. Данн, В. Діну, Е. Кіркхам, К. Лазар, О. Лев, К. Прірман, Р. Родрігез, Р. Таувеа, Д. Фіотт, К. Харатсіс, А. Худ, І.-С. Чічаї та ін. Наголошуємо на проведенні ґрунтовних наукових досліджень у сфері контролю за ТПВ українськими вченими, де слід виділити напрацювання: А. Власенко, В. Бадріа, К.М. Лози, Н.М. Скляра та інших. Проблематику експортного контролю товарів (технологій) подвійного використання досліджували такі іноземні вчені: Х. Алавіл, М. Баптіста, С. Бауер, К. Брокманн, М. Бромлі, А. Веттер, Р. Джаргатіс, А. Зентаї, М. Йохансон та інші. Серед українських науковців дослідження у сфері експортного контролю ТПВ проводили: О.В. Богуславський, С.В. Васильчак, С.П. Галак, В.Л. Гура, О.М. Гришуткін, С.І. Кондратов, Г.І. Ляхович, Г.Б. Назарова, П.Г. Неботов, В.Л. Осецький, Г.М. Перепелиця, О.Б. Пугаченко, О.І. Сівер, В.В. Хаустов, Н.С. Шалімова та інші.

Наявність проблем у сфері контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання, у тому числі в Україні, вимагає проведення подальших наукових досліджень з акцентом на збільшення ролі суб'єктів господарювання в підприємстві у контрольних процедурах і підвищення ефективності контролю, в тому числі експортного контролю.

Усе це обумовило вибір теми дисертаційної роботи, визначило її мету і завдання, окреслило об'єкт і предмет дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до тематичного плану науково-

дослідних робіт економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема в рамках теми «Тренди розвитку підприємництва в Україні за умов європейського вибору» №16КФ040-06 та в межах держбюджетної роботи Центральноукраїнського національного технічного університету за темою: «Методологія та організація обліку, аналізу і контролю в галузях економіки» (номер державної реєстрації № 0122U201153), де автором запропоновано методичні положення щодо розробки теоретичних та методичних підходів до підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання на світовому, міжнародному, національному рівнях та в підприємстві.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретико-методичне обґрунтування сутності та принципів контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання, розробка й обґрунтування теоретичних положень і науково-практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання в умовах безпекових викликів.

Для досягнення поставленої мети визначено та вирішено такі завдання:

- дослідити сутність та принципи контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання;
- розкрити еволюцію наукових підходів до контролю за переміщенням товарів (технологій);
- охарактеризувати методи реалізації контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання;
- проаналізувати процедуру контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання;
- здійснити порівняльну оцінку застосування методичного інструментарію аналізу цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами країни та зарубіжними контрагентами;
- оцінити ефективність контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання в практичній діяльності суб'єктів підприємництва

- запропонувати сучасні інструменти контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання суб'єктами підприємництва;
- сформулювати пропозиції щодо реформування інституційного середовища контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні;
- обґрунтувати зміни в організації контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання на підприємствах України;
- сформулювати механізм трансформації щодо підвищення ефективності контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання в Україні.

Об'єктом дослідження діяльність суб'єктів підприємництва з контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні засади підвищення ефективності контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання в умовах безпекових викликів.

Методи дослідження. В якості методологічної бази дисертаційної роботи виступає сукупність загальнонаукових і спеціальних методів та прийомів дослідження. Так, у роботі застосовано: метод літературного аналізу для визначення сутності понять «контроль», «торговельні операції», «товари (технології) подвійного використання», «експортний контроль», «контроль за товарами (технологіями) подвійного використання»; історичний підхід до розкриття розвитку процедури експортного контролю у світі; системний підхід для характеристики експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні; метод порівняльної оцінки в межах дослідження методичних підходів до реалізації контролю за міжнародним експортом товарів (технологій) подвійного використання; аналізу та синтезу для дослідження посилення контролю за діяльністю підприємств, що застосовують товари (технології) подвійного використання в світі та в Україні; індукції та дедукції для виявлення сучасних проблем посилення контролю за розробкою, виробництвом, експортом і використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання, а також для визначення факторів впливу на створення

ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України ТПВ; статистичні методи для діагностики впливу факторів на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання; метод порівняльної оцінки для виявлення проблематики застосування методичного інструментарію аналізу цільового призначення товарів (технологій) подвійного використання підприємствами країни і зарубіжними контрагентами в Україні та інших державах світу; систематизації, групування та логічного узагальнення для систематизації наукової інформації, формування пропозицій та висновків, а також графічний метод для подання пропозицій щодо удосконалення інституційного середовища, державної політики та організації контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання на підприємствах України.

Інформаційною базою дослідження були теоретико-методичні та науково-практичні розробки українських і іноземних вчених, вітчизняні та міжнародні нормативно-правові акти і методичні розробки, що стосуються проблематики контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання на світовому, міжнародному, національному рівнях та в підприємстві.

Наукова новизна одержаних результатів.

Найсуттєвіші результати дослідження, які містять наукову новизну, полягають у такому:

вперше:

- сформовано багаторівневу аналітичну модель оцінки ефективності контролю за переміщенням товарів подвійного використання, що інтегрує матрицю «фактор × рівень» (наднаціональний, національний та рівень окремих суб'єктів підприємницької діяльності) з опитуванням шести секторальних груп та регресійним апаратом OLS, а також запропоновано нову методику поєднання коефіцієнта узгодженості Кендалла W і крос-секційних OLS-моделей, яка кількісно виявила вертикальну деградацію законодавчого стимулу (-20 % на

рівні підприємств) та інваріантність економічного бар'єра незалежно від ієрархії й галузі. Одержані результати демонструють необхідність превентивних механізмів згладжування «провалів реалізації» нормативних стимулів на рівні діяльності суб'єктів підприємництва (підприємств).

удосконалено:

- методичні положення щодо контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання, які базуються на трирівневому експортному контролі (міжнародний, національний та мікрорівень (підприємство)). Зазначене інституціональне середовище включає чотири ключові елементи: нормативно-правова база, об'єкт регулювання, дозвільна система та система суб'єктів контролю, де на відміну від існуючих одним з головних елементів є внутрішні системи (мікрорівень) контролю за ТПВ;

- процедуру здійснення контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання за рахунок розробки та впровадження відповідного механізму, що на відміну від існуючих спирається на включення до процедури контролю банківських установ, що супроводжують експортні розрахунки за постачання ТПВ;

- методику оцінювання факторів впливу на створення ефективної системи контролю, використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання, яка на відміну від існуючих включає в себе оцінку за двома напрямками (обрані фактори впливу, напрям і сила впливу фактору) на трьох рівнях контролю (наднаціональний, національний, суб'єкти підприємництва);

- інституціональні засади здійснення контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання, які базуються на відповідних напрямках та принципах реформування інституційного середовища контролю за ТПВ, що на відміну від існуючих акцентують увагу на вирішенні проблем на світовому, міжнародному та національному рівнях (діяльності суб'єктів підприємництва);

- концептуальні положення стосовно інституціонального забезпечення функціонування системи контролю за переміщенням товарів (технологій)

подвійного використання через обґрунтування необхідності створення єдиного державного інституту у сфері контролю за озброєннями та товарами (технологіями) подвійного використання (Державне агентство з питань оборонно-військового комплексу (ДАОВК)). Теоретичне обґрунтування дозволило визначити місце ДАОВК у інституційному середовищі сфери розробки/виробництва/експорту/імпорту озброєнь та ТПВ в Україні, запропонувати структуру, підпорядкування, законодавчо-нормативну базу регулювання діяльності, мету, завдання, функції та права, що на відміну від існуючих стає актуальним в умовах російсько-української війни;

набуло подальшого розвитку:

- науково-практичне обґрунтування заходів державних інститутів в межах законодавчого забезпечення контролю експорту товарів (технологій) подвійного використання, яка на відміну від існуючих направлена на взаємодію з бізнес-середовищем та зміщення акценту з адміністративного тиску на консультування та інформування безпосередніх експортерів ТПВ державними владними інститутами, у тому числі за рахунок розробки та запровадження методичних інструкцій;

- теоретична аргументація деталізації методів реалізації суб'єктами підприємництва контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання, що, на відміну від наявних, полягає у розмежуванні методів ідентифікації на пошук та аналіз технічних характеристик, функціонального призначення, складу, сфери використання, пошук товару за контрольним списком, порівняння технічних параметрів однотипних товарів на відповідність товарам, зазначеним у списку, дозвільних методів – на дозвіл на право експорту/імпорту та дозвіл на тимчасове ввезення/вивезення, методів митного контролю – на органолептичні, розрахунково-аналітичні та документального контролю, методів застосування санкцій – на замороження активів, заборони на технічну допомогу, фінансові заборони, обмеження експорту та імпорту, ембарго на озброєння та супутні матеріали, що дозволяє розширити розуміння основ забезпечення ефективного експортного контролю;

– організаційні засади реалізації суб'єктами підприємництва контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання через застосування процесного підходу до формування проблемоутворюючих елементів за чотирма основними напрямками, до яких віднесено міжнародний, національний, мікрорівень (рівень підприємства) та перспективний (обґрунтування впровадження нових шляхів посилення системи контролю);

– систематизація аналізу цільового використання товарів (технологій) подвійного використання, яка на відміну від існуючих: включає три рівні проведення аналізу (наднаціональний, національний, суб'єкти підприємництва); враховує особливості проведення аналізу країнами-експортерами, країнами-імпортерами, країнами-транзиту; включає до суб'єктів аналізу на національному рівні недержавні інститути; спирається на порівняльну оцінку сучасних підходів до аналізу цільового використання ТПВ країнами світу;

- визначення пріоритетних напрямів державної політики України у сфері національної безпеки в частині здійснення експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, які на відміну від існуючих враховують розробку та реалізацію відповідної стратегії (стратегія «Підвищення ефективності експортного контролю за ТПВ»), а також її окремих елементів (учасники, основні засади, пріоритети, напрями реалізації, пріоритетні сфери, напрями реформування);

- методичні положення до організації контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання на підприємствах України, які на відміну від існуючих враховують реформування контрольної діяльності у сфері ТПВ для розробників/виробників/експортерів/імпортерів та підприємств інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям, а також направлені на: запровадження алгоритмів організації контролінгу торговельних операцій; розробку та запровадження ІСР або СВФЕК; зміни у організаційній структурі підприємств; розробку бланків опитування; запровадження «червоних прапорців».

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичне і практичне значення роботи полягає у науковому обґрунтуванні шляхів удосконалення контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання на світовому, міжнародному, національному рівнях і на рівні окремих суб'єктів підприємницької діяльності.

Результати дослідження мають прикладне значення і можуть бути використані органами державної влади та суб'єктами підприємницької діяльності в Україні з метою підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за ТПВ.

Основні результати дисертаційної роботи використовуються в навчальному процесі Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка при викладанні дисципліни «Оборонна економіка (акт вих. № 27 від 22.06.2022) та Центральноукраїнського національного технічного університету (довідка №21-59/14-181553 від 29.10.2025).

Основні результати дисертаційної роботи використовуються Головним управлінням контррозвідувального забезпечення об'єктів критичної інфраструктури та протидії фінансуванню тероризму Служби безпеки України (акт вих. № 5/7/4/3-8757 від 31.03.2023) та Комітетом Верховної Ради з питань національної безпеки, оборони та розвідки (акт вих. № 1422\Р-120723 від 12.07.2023).

Основні результати дисертаційної роботи використовуються в практичній діяльності Державного підприємства «Укроборонсервіс» (акт вих. № 29/6.1.1-831 від 09.03.2021) та Публічного акціонерного товариства «Мотор Січ» (акт вих. № ГН-947 від 31.01.2023).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом власних розробок автора. Наукові положення, розробки прикладного характеру, висновки та пропозиції, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. Особистий внесок автора у працях, опублікованих у співавторстві, відображено у списку праць.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертаційної роботи були представлені автором на наукових конференціях:

- 1) Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2020: Сучасні виклики економіки. Київ 2020р.
- 2) VIII Міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Зелений бізнес: життя заради майбутнього». Київ 2020р.
- 3) Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів «Молодіжна військова наука у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка». Київ 2020р.
- 4) XIX Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2021. Економіка. На шляху до сталого розвитку». Київ 2021р.
- 5) IX Міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Зелений бізнес: життя заради майбутнього». Київ 2021р.
- 6) VIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми теорії і практики експертизи товарів». Полтава, 2021.
- 7) II Міжнародний форум Економіка. Фінанси. Бізнес. Управління. Київ 2021р.
- 8) Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2023. Повоєнне відновлення економіки України: проблеми та перспективи». Київ 2023р.
- 9) III Міжнародний форум. Зелене відновлення економіки України: візія, потенціал, моделі. Київ 2024.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 17 наукових праць загальним обсягом 6,59 д.а. (з них 5,78 д.а. належать особисто автору) – 8 наукових статей (3,36 д. а.), у тому числі 6 у фахових виданнях, 2 – в іноземних наукових виданнях (1 – в НМБД WoS), та 9 матеріалів і тез доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 233 сторінки друкованого тексту. Список використаних джерел, який налічує 175 найменувань на 18 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ПЕРЕМІЩЕННЯМ ТОВАРІВ (ТЕХНОЛОГІЙ) ПОДВІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ

1.1. Сутність та принципи контролю за товарами (технологіями) подвійного використання

Контроль за товарами (технологіями) подвійного використання відіграє ключову роль у боротьбі з розповсюдженням зброї масового знищення, а також спрямований на протидію використанню таких товарів і технологій для терористичних або військових цілей. У міжнародній практиці даний вид державного контролю постає важливим елементом як політики безпеки держави, так і зусиль щодо гарантування міжнародної безпеки. Саме тому перед сучасними державами постає необхідність формування такого контролю, який би сприяв всебічній та результативній контрольно-наглядовій діяльності щодо переміщення та використання товарів (технологій) подвійного використання (ТПВ).

На початку дослідження формування контролю за ТПВ доцільно розглянути сутність таких понять, як: «контроль», «товари (технології) подвійного використання», «експортний контроль», «контроль за товарами (технологіями) подвійного використання» (рис.1.1).

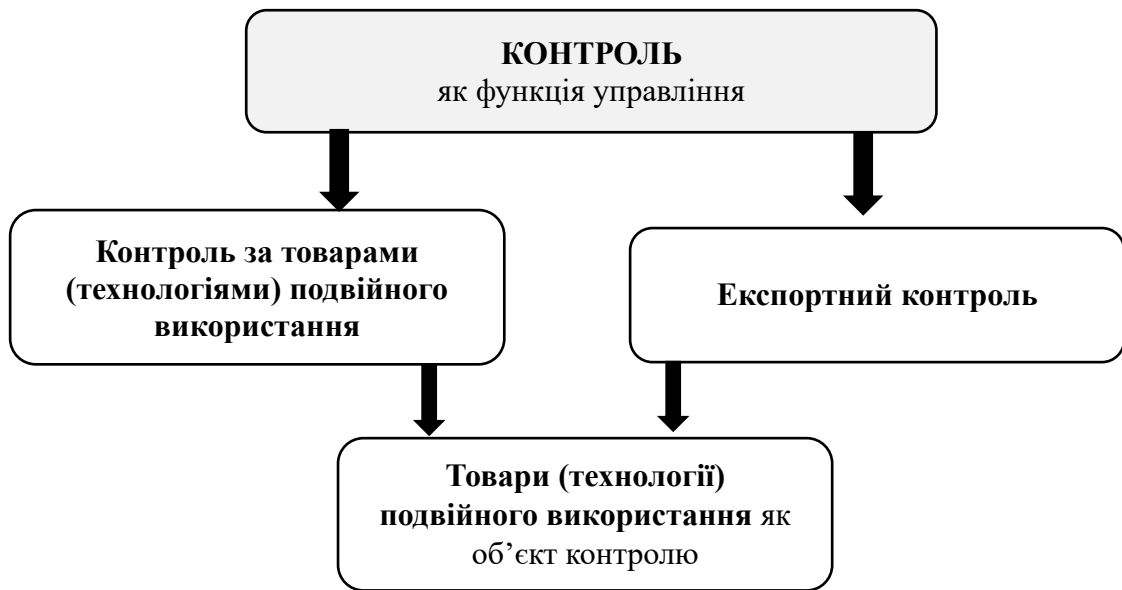

Рис.1.1. Контроль за товарами (технологіями) подвійного використання.

Джерело: складено автором.

Контроль являється невід'ємною складовою управління, незалежно від об'єкта та суб'єкта такого процесу. Ще у 1916 році Файоль Г. сформулював одне з перших визначень контролю, що стосується управління: «полягає у тому, щоб перевіряти, що все здійснюється відповідно до прийнятого плану, наданих розпоряджень та викладених принципів. Його мета полягає в тому, щоб вказати на помилки, щоб їх можна було виправити та запобігти їх повторенню» [127].

Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови контроль – «перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось» [1]. Словник Меріам-Вебстер визначає контроль як «регулювання господарської діяльності, особливо за урядовими директивами» [101]. В Оксфордському словнику дане поняття трактується наступним чином: «це здатність змусити когось / щось робити те, що ти хочеш; це акт обмеження чи управління чимось; метод реалізації цього» [102]. Бізнес-словник Лонгмена надає таке трактування контролю: «це здатність чи сила змусити когось чи щось робити те, що ти хочеш, або змусити щось статися так, як ти хочеш; спосіб обмеження чогось - дія, метод або закон, що обмежує кількість або ріст чогось, особливо того, що є небезпечним; це влада приймати рішення про те, як організована країна, місце, компанія тощо або що вона робить» [100].

У Кембриджському словнику наведені такі трактування терміну контроль:

- 1) це здатність чи сила вирішувати або сильно впливати на конкретний спосіб, який використовується, або на те, як хтось поводитиметься, або умова наявності такої здатності чи влади;
- 2) це норма чи закон, який встановлює межу для чогось;
- 3) це влада віддавати накази, приймати рішення та нести відповідальність за щось;
- 4) це обмеження чогось або акт обмеження чогось, щоб протидіяти погіршенню ситуації [99].

Дані трактування категорії «контроль» дозволяють виділити такі його особливості як наявність здатності, можливості, вміння та сили до здійснення обмежувальних і коригувальних дій щодо контрольованого об'єкта. У межах даного дослідження таким об'єктом постають товари (технології) подвійного використання (ТПВ), основні підходи до трактування сутності яких наведено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Трактування сутності товарів (технологій) подвійного використання

№	Джерело	Визначення
1	Закон України від 20.02.2003 №549-IV «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання»	«окремі види виробів, обладнання, матеріалів, програмного забезпечення і технологій, спеціально не призначені для військового використання, а також послуги (технічна допомога), пов'язані з ними, які, крім цивільного призначення, можуть бути використані у військових або терористичних цілях чи для розроблення, виробництва, використання товарів військового призначення, зброї масового знищення, засобів доставки зазначеної зброї чи ядерних вибухових пристроїв, у тому числі окремі види ядерних матеріалів, хімічних речовин, бактеріологічних, біологічних та токсичних препаратів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України»
2	Європейська Комісія	«це товари, програмне забезпечення та технології, які можуть використовуватися як для цивільних, так і для військових цілей»
3	Федеральний кодекс США	«це предмети, які мають цивільне застосування, а також можуть застосовуватися для терористичних цілей, військових цілей або створення зброї масового знищення»
4	Звіт Національної академії наук США	«коли одні й ті самі технології можуть бути законно використані для поліпшення стану людини та неправильно використані для біотероризму»
5	Центр міжнародних досліджень та досліджень у сфері безпеки штату Меріленд	«біотехнологічні дослідження, а також дослідження, які призначені для вигідних цілей, але також можуть завдати шкоди, ненавмисно або внаслідок навмисного зловживання»
6	Васенаарська угода	«це ті товари (технології), які є основними або ключовими елементами для розвитку та виробництва, що походять або відбуваються природним чином у певному місці, а також підтримання або підвищення військового потенціалу»
7	Резолюція Ради Безпеки ООН	«матеріали, що стосуються ядерної, хімічної та біологічної зброї та засобів її доставки, включають: матеріали, обладнання та технології, на які поширюються відповідні багатосторонні договори та домовленості, або включені до національних списків контролю, які можуть бути використані для проектування, розробки, виробництва або використання ядерної, хімічної та біологічної зброї, та засоби її доставки»

Джерело: складено автором на основі [41; 104; 109; 116; 150; 163; 169]

Термін «товари подвійного використання» часто замінюється термінами «товари стратегічного призначення», «товари, що підлягають експортному контролю» та «контрольні списки». Товари (технології) подвійного використання класифікуються як «стратегічні товари», оскільки їх властиві можливості

означають, що їх можна перенаправляти для використання у військових умовах або для зброї масового знищення (ЗМЗ). Властивими можливостями можуть бути матеріали, з яких вони виготовлені (наприклад, такі, що витримують дуже високі або низькі температури), шифрування та передові технології тощо. Рівень технологічності, який викликає занепокоєння, іншими словами, на який встановлюються нормативно-правові обмеження щодо подвійного використання, базуються на міждержавній угоді під назвою Вассенаарська домовленість. До повноправних країн-членів належать усі країни-члени ЄС, а також Австралія, Японія, Норвегія, Швейцарія, Нова Зеландія, Канада та США. Саме Домовленість постає в основі контролю за ТПВ сучасних держав.

Товари (технології) подвійного використання, у широкому сенсі, продукуються такими галузями економіки, як: ядерна, біологічна, хімічна, ІКТ, шифрування та навігація, електроніка тощо. Як і обґрунтовується самою їх природою, ТПВ – це також передові технологічні предмети, які не є у вільному доступі на світовому ринку і можуть бути отримані від обмеженої кількості експортерів.

Контроль за ТПВ охоплює широкий спектр продуктів і технологій, він зачіпає не лише виробників, а й транспортних постачальників, наукові та дослідні установи. Ключовим внеском такого контролю у міжнародну безпеку є запобігання постачанню товарів і технологій, які постають в основі створення зброї масового знищення. Однак останніми роками все більше уваги зосереджується на ролі, яку контроль за ТПВ може відігравати в інших сферах, включаючи запобігання терористичним актам, порушенням прав людини та контроль за торгівлею системами кіберспостереження [123].

Зважаючи на те, що ТПВ являються такими, що несуть потенційну небезпеку, вони підпадають під обов'язковий контроль як з боку держави, так і міжнародних організацій. Варто зазначити, що поняття «контроль за товарами (технологіями) подвійного використання» як у вітчизняній, так і в іноземній науковій літературі використовується переважно щодо експортного контролю, тобто процесу їх переміщення таких за митну територію держави. Основні

підходи до трактування сутності експортного контролю в сучасній науковій літературі наведено в табл. 1.2. Наголошуємо, що дослідження сутності та особливостей експортного контролю проводиться українськими науковцями починаючи зі здобуття незалежності країною під впливом практичних проблем здійснення такого контролю. При цьому дослідження носить міждисциплінарний характер, за активної участі науковці з наступних галузей: економіка, митна справа, державне управління, юриспруденція, менеджмент.

Таблиця 1.2

Сучасні підходи до трактування сутності експортного контролю

№	Джерело	Визначення
1	Массачусетський університет в Амгерсті	«законои і постанови держави, які регулюють і обмежують надання критично важливих технологій, інформації і послуг іноземним громадянам всередині і за межами країни з причин зовнішньої політики і національної безпеки»
2	Пенсильванський університет Індіани	«експортний контроль виникає з однієї або кількох з наступних причин: експорт зачіпає питання його реального або потенційного застосування для військових цілей, а також проблеми економічного захисту, занепокоєння уряду щодо країни призначення, організації чи особи, занепокоєння уряду щодо заявленого або підозрюваного кінцевого використання або кінцевого споживача експорту»
3	Скляр Н.	«є сукупністю норм міжнародного права, договірних і політичних зобов'язань і заходів з контролю за міжнародними передачами та використанням товарів військового призначення, товарів подвійного використання та інших чутливих з точки зору безпеки, розповсюдження або тероризму товарів, метою яких є зниження ризику застосування військової сили, розповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки, а також зниження ризику використання чутливих товарів у терористичних цілях»
4	Неботов П.	«управлінський та організаційно-економічний механізм контролю за міжнародним переміщенням економічних активів (товарів, робіт, послуг, технологій, об'єктів інтелектуальної власності, інформації та ін.) військового або подвійного призначення відповідно до міжнародних зобов'язань та вимог законодавства»

Продовження табл. 1.2

5	Лойко В.	«сукупність управлінсько-адміністративних, організаційно-економічних, технологічних та правових засобів забезпечення контролю за виконанням суб'єктами господарювання правил та процедур у сфері міжнародного переміщення окремих економічних активів та факторів»
6	Хаустов В.	«є складником політики національної безпеки, має вплив на вирішення політичних, економічних, військових питань і водночас є важливим інструментом регулювання в таких чутливих сферах, як міжнародна торгівля та передача товарів військового призначення і подвійного використання»
7	Луцкевич І., Дідківська Г.	«уособлює в собі певне явище, котре передбачає здійснення цілого ряду певних заходів у випадку перетинання продукцією державного кордону»
8	Університет Теннессі	«сукупність законів, політики та нормативних актів, що регулюють експорт стратегічних для країни чи галузей предметів»
9	Університет Меріленда	«закони та нормативні акти держави, що обмежують потік (відвантаження та передачу) певних матеріалів, пристроїв та технічної інформації, пов'язаної з такими матеріалами та пристроями, за межами держави або іноземним особам в межах держави; поширюються на всі види діяльності, в тому числі на внутрішнє та зовнішнє фінансування»

Джерело: складено автором на основі [46; 47; 55; 66; 78; 79; 122; 157]

Експортний контроль виступає інструментом, що підтримує цілі міжнародної безпеки в рамках нерозповсюдження зброї масового знищення (ЗМЗ). З появою різних форм тероризму та зусиллями державних та недержавних установ щодо протидії розповсюдженню ЗМЗ, питання гарантування безпеки набуває найвищого пріоритету, тому це тягне за собою необхідність підтримання ефективності сучасної системи експортного контролю. Експортний контроль є політичним, багатостороннім та зумовленим подіями, тобто кожна країна реагує на зміни у внутрішній, регіональній та міжнародній безпеці своїм тлумаченням та власним набором положень щодо контролю експорту.

Загалом експортний контроль спрямований на виконання двох цілей. Перша полягає у протидії розповсюдженню зброї масового знищення, що досягається шляхом виявлення спроб незаконної закупівлі, затримки програм розробки зброї, збільшення витрат «ризикового» кінцевого споживача на реалізацію таких програм. Друга ціль полягає у налагодженні та розвитку торговельних стосунків, що забезпечується на основі формування довірчого середовища, а також прозорого та ефективного нормативно-правового регулювання [112].

Говорячи про експортний контроль, слід також відмітити систему Catch-All Controls. Catch-All Controls відіграє вирішальну роль у регулюванні експорту та

запобіганні несанкціонованій передачі чутливих товарів і технологій. Ці засоби контролю призначені для охоплення предметів подвійного використання, які мають як цивільне, так і військове застосування, а також інших предметів, які прямо не вказані в списках експортного контролю. діє як мережа безпеки, що дозволяє органам влади ідентифікувати та контролювати експорт предметів, які можуть не бути чітко перелічені, але все ж становлять ризик для національної безпеки та міжнародного миру. Крім того, всеохоплюючий контроль також служить механізмом для сприяння прозорості та підзвітності в процесі експорту. Вимагаючи від експортерів належної перевірки та обережності під час експорту товарів, комплексні засоби контролю допомагають запобігти випадковій передачі конфіденційних технологій неавторизованим організаціям. Це не тільки гарантує національну безпеку, але й сприяє довірі та співпраці між країнами світового торгового співтовариства. Як всеохоплюючий контроль допомагає регулювати експорт. Всеохоплюючий контроль працює за принципом презумпції відмови. Це означає, що якщо експортер не зможе продемонструвати, що запропонований експорт не становить ризику, органи влади вважають, що в експорті слід відмовити. Це дає урядам повноваження регулювати потенційно чутливий експорт, гарантуючи, що він проходить ретельний процес оцінки перед затвердженням. Щоб полегшити цей процес оцінки, експортери зобов'язані проводити належну обачність під час перевірки кінцевого користувача та кінцевого використання товарів, які експортуються. Експортери повинні проявляти обережність, особливо коли мають справу з клієнтами в галузях або країнах високого ризику, ретельно оцінюючи добросовісність залучених сторін. Цей процес належної перевірки сприяє посиленню контролю та запобіганню незаконному експорту.

Скляр Н.М. аналізує сучасний стан експортного контролю в Україні, зосереджуючи увагу на трансферах товарів подвійного використання. Авторка акцентує на проблемах законодавчого регулювання та координації між державними органами. Позитивним аспектом дослідження є детальне висвітлення механізмів контролю за трансферами. Водночас стаття містить

обмежену кількість порівняльних даних з іншими країнами, що обмежує повноту оцінки української системи в міжнародному контексті. Проте аналіз проблем і прогалин є глибоким і доречним для свого часу [66].

Неботов П.Г. робить акцент на важливості експортного контролю як елементу зовнішньоекономічної політики, стверджуючи, що експортний контроль може використовуватися як інструмент впливу на глобальні ринки. Автор вдало демонструє, як контроль за товарами подвійного використання може слугувати засобом зміцнення національної безпеки. Проте дослідження фокусується більше на загальних теоретичних аспектах і меншою мірою надає емпіричні дані щодо ситуації в Україні, що знижує прикладну цінність дослідження для аналізу української політики [55].

Лойко В.В. у своїй роботі розглядає експортний контроль не лише з погляду безпеки, але й як важливий чинник регулювання економічної активності. Автор підкреслює, що контроль за товарами подвійного використання може бути каталізатором розвитку технологій і сприяти модернізації економіки. Проте недостатня увага до ризиків і недоліків української системи контролю обмежує глибину аналізу. Стаття зосереджується більше на теоретичному рівні, а не на практичних аспектах [46].

Хаустов В.В. детально аналізує експортний контроль як частину нетарифного регулювання. Він зазначає, що контроль за товарами військового призначення і подвійного використання є складовою частиною економічної та національної безпеки. Автор пропонує розглянути посилення міжнародної координації як засіб підвищення ефективності контролю. Хоча аналіз структури експортного контролю в Україні є добре аргументованим, недостатня увага до прикладних аспектів впровадження цих заходів у практичній площині залишається недоліком [79].

Стаття Луцкевич І.І., Дідківської Г.В. пропонує порівняльний аналіз української системи експортного контролю з європейською. Авторами вдало підкреслено важливість гармонізації українського законодавства з європейськими нормами. Вони також висвітлюють важливість адаптації

українських механізмів контролю до вимог ЄС для подальшої інтеграції. Проте стаття недостатньо детально аналізує проблеми реалізації контролю в умовах війни або інших екстремальних ситуацій, що могло б додати більше глибини дослідженню [47].

Харченко Д.І. розглядає експортний контроль через призму економічної безпеки. Автор наводить актуальні приклади впливу контролю за товарами подвійного використання на безпеку держави та підкреслює важливість посилення співпраці з міжнародними партнерами. Стаття містить якісний аналіз ризиків, пов'язаних із порушенням експортного контролю, проте автор не приділяє достатньої уваги потенційним викликам та проблемам імплементації нових стандартів у контексті економічних криз або військових конфліктів [78].

У статті Бегма В. М., Скляр Н. М. приділяється значна увага ризикам, які виникають у системі експортного контролю, а також їхньому впливу на воєнно-економічну безпеку держави. Автори висвітлюють можливі загрози, які можуть виникнути у зв'язку з недостатнім контролем, і пропонують шляхи їхнього мінімізації. Проте стаття більше акцентує на теоретичних аспектах, не надаючи конкретних прикладів із практики України або інших країн, що знижує її прикладну цінність [5].

Владіміров Т.О. аналізує основні напрямки розвитку системи експортного контролю в Україні та пропонує концептуальні підходи до її вдосконалення. Він акцентує на необхідності інституційних змін і покращення координації між органами влади. Стаття є ґрунтовною в контексті теоретичних засад, проте не містить детального аналізу проблем реалізації контролю на практиці, особливо в умовах воєнних конфліктів [12].

Усі розглянуті статті висвітлюють важливі аспекти експортного контролю, зокрема контроль за товарами подвійного використання, проте кожна з них має свої обмеження. Більшість робіт фокусується на теоретичних підходах до експортного контролю, приділяючи менше уваги практичним викликам та їхньому вирішенню, особливо в умовах криз, таких як війна. Аналіз ризиків та можливих шляхів розвитку системи експортного контролю в Україні є важливою

частиною кожного дослідження, але бракує конкретних прикладів та емпіричних даних для оцінки ефективності цих механізмів на практиці.

Для всебічного розкриття визначення експортного контролю необхідно також визначити його місце серед інших державних механізмів контролю, а в умовах війни та посиленої інтеграції України до міжнародних безпекових та торговельних структур це тема набуває особливої ваги.

Митний контроль захищає економічні інтереси від контрабанди та забезпечує виконання міжнародних торговельних правил. Прикордонний контроль зосереджений на фізичній безпеці — протидії незаконному переміщенню зброї, наркотиків та осіб. Податковий і фінансовий контролю забезпечують економічну стійкість, хоча їх безпековий вплив опосередкований.

Санітарний, фітосанітарний, технічний і екологічний контролю відповідають стандартам ЄС і СОТ, захищають здоров'я та довкілля. Вони не пов'язані безпосередньо з обороною, але важливі для імплементації міжнародних норм і недопущення криз у сфері продовольства чи екології.

З боку інституційної структури, експортний контроль здійснюється вузькоспеціалізованим органом — Держекспортконтролем, який має повноваження надавати ліцензії, перевіряти контракти й кінцевих споживачів. Більшість інших видів контролю (митний, податковий, прикордонний) належать до класичних вертикалей виконавчої влади, з ширшими, але менш спеціалізованими функціями.

Вплив на економіку значний у митного, валютного та експортного контролів. Експортний контроль може стримувати окремі угоди, але водночас гарантує безпечну торгівлю та доступ до ринків партнерів. Митний контроль формує значну частину доходів бюджету й впливає на конкурентоспроможність. Валютний контроль регулює зовнішньоекономічні розрахунки і макроекономічну стабільність.

Загалом експортний контроль, як елемент оборонної стратегії, посідає серед державних контролів особливе місце — він безпосередньо пов'язаний із захистом національної безпеки і виконанням міжнародних оборонних зобов'язань. Він

взаємодіє з іншими контролями (насамперед митним і валютним) у питаннях регулювання зовнішньої торгівлі. Інші види контролю зосереджені на власних цілях (фіскальних, соціальних, екологічних тощо), але в сукупності формують цілісну систему державного регулювання економіки і ЗЕД. Взаємозв'язок цих контролів забезпечує збалансованість національної безпеки, макроекономічної стабільності та розвитку торгівлі. Детальне місце експортного контролю відображено в табл. 1.3 та табл. 1.4.

Таблиця 1.3

Важливість експортного контролю для національної безпеки та міжнародних зобов'язань

№	Вид контролю	Рівень важливості
1	Експортний	Висока
2	Митний	Середня
3	Податковий	Низька
4	Фінансовий	Низька
5	Прикордонний	Висока
6	Санітарний / Фітосанітарний	Середня
7	Технічний	Середня
8	Екологічний	Середня
9	Антимонопольний	Низька
10	Валютний	Середня

Джерело: сформовано автором

Таблиця 1.4

Вплив експортного контролю на економіку та зовнішньоекономічну діяльність
підприємств

№	Вид контролю	Рівень впливу на торгівлю / інвестиції
1	Експортний	Високий (контроль стратегічного експорту)
2	Митний	Високий (збір, бар'єри/сприяння)
3	Податковий	Середній
4	Фінансовий	Низький / Опосередкований
5	Прикордонний	Середній
6	Санітарний / Фітосанітарний	Середній
7	Технічний	Середній (бар'єри для продукції)
8	Екологічний	Низький (у короткостроковому періоді)
9	Антимонопольний	Низький (опосередковано – конкуренція)
10	Валютний	Середній (вплив на платіжний баланс)

Джерело: сформовано автором

Загалом ефективний контроль означає «відносини, що складаються щодо прав, які окремо або спільно з урахуванням фактичних чи законних міркувань надають можливість прямого або опосередкованого здійснення вирішального впливу на контрольований об'єкт» [162].

Контроль за ТПВ здійснюється на основі міжнародних та національних нормативно-правових актів. Хоча існують певні відмінності між конкретними національними списками та настановами щодо контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, більшість списків схожі між собою завдяки спільному походженню з Вассенаарської домовленості та інших міжнародних режимів. З цією метою відстеження товарів подвійного використання теоретично може здатися простим завданням, але на практиці воно

є і важким, і ресурсномістким. Причинами ускладнення процесу контролю є наступні [153]:

1) Не існує універсальної мови для опису товарів, якими торгують. Документація, що використовується для транспортних накладних або акредитивів SWIFT, може сильно відрізнятись від способу, яким регулятор може описати підконтрольний товар.

2) Немає вимоги, щоб товари (технології) подвійного призначення описувались у коносаменті накладних або акредитиві SWIFT так само, як у списках контрольованих товарів та технологій, опублікованих регуляторами. Насправді терміни, що використовуються для опису товарів у коносаментах або акредитивах, зазвичай не відповідають офіційним термінам, які регулятори використовують для опису товарів (технологій) подвійного призначення. Як результат, фінансові установи, яким доручено відстежувати ТПВ, використовуючи широкі терміни, допускають чимало помилок, що призводить до додаткових витрат. Відтак, процес перевірки транзакцій повинен здійснюватися на основі специфічних галузевих знань та досвіду, а також точних даних.

3) Деякі товари або матеріали, що містяться в них, важко ідентифікувати. Переліки товарів (технологій) подвійного використання та відповідні вказівки, як правило, містять надто технічні терміни (наприклад, міцність на розрив). Інші терміни можуть бути занадто широкими та/або загальними, наприклад, термін «безпілотні літальні апарати», який може стосуватися широкого кола предметів, включаючи товари не подвійного призначення. У будь-якому випадку складно правильно класифікувати певні товари.

4) Перелік товарів (технологій) подвійного використання, як правило, містить тисячі позицій та чимало видів або категорій товарів. Деякі предмети є відносно простими, наприклад, уран. Але візьмемо, наприклад, 7068 алюмінієвого сплаву, який має міцність на розрив, порівнянну з деякими металами. З цього матеріалу виготовляється багато предметів, включаючи роликові ковзани, алюмінієві велосипеди на замовлення та АК-47. Цей тип

алюмінієвого сплаву входить до списку Вассенаарської домовленості товарів подвійного призначення як алюмінієвий сплав, який має межу міцності 240 МПа і більше при 200°C або межу міцності 415 МПа або більше при 25°C. Деякі типи алюмінієвих сплавів мають належну торгову назву, але вказуються в іншій, коротшій фразі, коли це описано в журналі транспортування. Визначення різних типів алюмінієвого сплаву може стати ще більш обтяжливим, оскільки не існує стандартизованих кодів товарів, які є досить конкретними, щоб мінімізувати помилкові спрацювання.

5) Розуміння того, які товари відповідають умовам, наведеним у нормативних інструкціях, потребує специфічних знань та досвіду. Потрібно знати не тільки види загальних виробів, які можуть бути виготовлені з певного матеріалу, а й відповідність конкретних властивостей контрольованим характеристикам.

Досягнення ефективності контролю за товарами (технологіями) подвійного використання можливе лише за умови співпраці між державним та підприємницьким секторами. Вдалим прикладом такої співпраці є Міжнародна програма контролю ядерного експорту, затверджена Міністерством енергетики США (INECP), яка узагальнює роль підприємств та держави в експортному контролі, а саме [166]:

- Контроль повинен ґрунтуватися на взаємозв'язку національних та міжнародних законів, положень та угод. Ці закони вимагають прозорості та стандартизованої національної системи ліцензування та компетентного технічного огляду пропонованих передач матеріалів, обладнання та технологій, які підлягають контролю. Ці огляди повинні враховувати національне законодавство, міжнародні зобов'язання та ризики розповсюдження, пов'язані з певним товаром або технологією, а також надійність кінцевого споживача та проміжних одержувачів.

- Поінформованість і дотримання вимог галузі є передумовою успіху будь-якої системи контролю будь-якої країни. Основними цілями є сприяння комунікації між урядом та галузями, встановлення галузевих процедур для

регулювання експорту контрольованих товарів. Державне управління повинно сприяти використанню галузевих програм внутрішнього дотримання та інших інструментам торгівлі для посилення «найкращої практики» контролю.

- Останньою лінією захисту при контролі ТПВ є здатність держави запобігати незаконним перевезенням та сприяти законній торгівлі. Слабкі місця в цій сфері є провідним ризиком розповсюдження на сьогодні. Цей ризик особливо гострий для держав, які здійснюють значну перевалочну торгівлю. У співпраці з іншими відомствами держави повинні забезпечити інструменти, які дозволять митному персоналу, прикордонникам та іншим посадовим особам країн-партнерів виконувати свої національні вимоги щодо контролю експорту ТПВ.

Варто зазначити, що державне управління має бути спрямоване на розробку стійкої інфраструктури, що призначена для контролю за експортом «стратегічних» товарів без надмірного обмеження торгівлі. Більше того, держави повинні створювати та посилювати «культуру» експортного контролю. Захист від незаконного експорту передових технологій та інших предметів подвійного використання має бути постійним зусиллям, а не тимчасовим. Відповідальне ставлення до експорту потрібно культивувати та заохочувати. Без державної підтримки та позитивного підкріплення окремі підприємства можуть не брати на себе ініціативу щодо активного обмеження такої торгівлі самостійно.

Процес формування контролю за товарами (технологіями) подвійного використання починається зі створення законодавчої бази щодо експорту, яка має регламентувати процедури експортного контролю. Законодавча база є не тільки відправною точкою, а й основою всього механізму. Законодавча база відіграє ключову роль, однак її одної не достатньо для забезпечення ефективності контролю за ТВП. Перед державним управлінням постає необхідність створення такого середовища, яке б не просто забезпечувало виконання нормативно-правових вимог, а стимулювало до активної діяльності у цьому напрямі з боку підприємницького сектора. Досягнення такого результату передбачає, на нашу думку, виконання таких дій з боку держави:

1. Формування потужного інституту державно-приватного партнерства в умовах реалізації контролю за переміщенням (використанням) товарів (технологій) подвійного використання сприятиме підвищенню ефективності безпосередньо контрольних заходів через формування механізму мотивації залученості підприємств до реалізації відповідного контролю на мікрорівні (рівні підприємств).

2. Запровадження програм, спрямованих на навчання основам та кращим практикам контролю за ТПВ, шляхом проведення освітньо-роз'яснювальної роботи (семінари, підвищення кваліфікації). Доцільним тут є застосування системи ліцензування та встановлення відповідальних осіб за реалізацію контрольних заходів у сфері поводження із товарами (технологіями) подвійного використання.

3. Здійснення допомоги у сфері контролю шляхом розповсюдження інформації (подання даних щодо прецеденту порушень законодавчих норм у сфері поводження із товарами (технологіями) подвійного використання), оперативне реагування на запити або проблеми.

4. Розробка методичних інструкцій та переліку інформаційних джерел щодо забезпечення дотримання нормативних вимог до контролю за товарами (технологіями) подвійного використання. Ці ресурси потрібно надавати на різноманітних форумах через особисті контакти з представниками, публікації та засоби ІКТ.

5. Співпраця з експертами в галузі нерозповсюдження, торгівлі та контролю кордонів для розробки відповідної політики ліцензування експорту. Обмін знаннями та досвідом необхідний для забезпечення правильної реалізації нормативно-правового законодавства у цій сфері. Наприклад, уряду необхідно співпрацювати з митною та прикордонною охороною, щоб переконатись, що товари, зазначені у вантажній митній декларації, ідентичні фактичним відправленим товарам.

Протягом останніх двох десятиліть в рамках міжнародних зустрічей розроблялися механізми міжнародного контролю за товарами (технологіями)

подвійного використання. Результати таких зустрічей можна побачити у Вассенаарській домовленості (ВД) про контроль експорту звичайних озброєнь та товарів та технологій подвійного використання, яка була створена з метою сприяння прозорості та більшій відповідальності при передачі звичайної зброї та товарів (технологій) подвійного використання. Держави-учасниці прагнуть через свою відповідну національну політику забезпечити, щоб передача цих предметів не сприяла розвитку чи зміцненню військового потенціалу, що підриває цілі нерозповсюдження.

Кожні півроку країни-члени ВД обмінюються інформацією про поставки товарів (технологій) подвійного використання. Крім того, учасники Вассенаарської домовленості обмінюються «кращими практиками» контролю, які наразі сходяться на необхідності таких заходів у даній сфері [41]:

- Проведення консультацій між відповідними державними органами в країні-експортері щодо заявок на експортну ліцензію для ТПВ. Під час цих консультацій окрім інших критеріїв розглядають питання відповідності кількості та технологічного рівня товару заявленому кінцевому використанню;
- Для того, щоб визначити ризик перенаправлення або несанкціонованого використання, за необхідності можна збирати додаткову інформацію про кінцевих споживачів, використовуючи відповідні засоби (від документації до ліцензування);
- За необхідності перевірка після відвантаження може здійснюватися експортером, постачальником або посадовими особами країни-експортера.

Механізми, що використовуються державами для обмеження експорту товарів (технологій) подвійного використання, мають серйозний вплив на стійкість національних економічних суб'єктів та відповідних галузей. Таким чином, введення заборони на експорт, податкових квот та обмежувального ліцензування на товари та технології подвійного використання повинні бути представлені в якості інструмента політики, що оцінюється на тлі світового ринку товарів подвійного використання. Наприклад, введення експортного податку або заборони на вивезення негативним чином позначиться на

конкурентоспроможності національних виробників і не дозволить досягти мети експортного контролю за ТПВ, якщо такий товар можна бути вільно придбати в іншому місці.

Відтак, вважаємо, що ефективний контроль за товарами (технологіями) подвійного використання повинен ґрунтуватися не тільки на потужній нормативно-правовій базі, а й на специфічному галузевому досвіді, що стосується кожного окремого виду ТПВ, та врахуванні різних джерел інформації, яка може бути використана для аналізу відповідності.

Дослідження теоретичних підходів до формування контролю за товарами (технологіями) подвійного використання дозволило на основі розкриття сутності та особливостей здійснення контролю і експортного контролю за ТПВ виявити умови його ефективності, де повинні бути об'єднані зусилля державних, наддержавних інститутів (організацій), а також зусилля бізнесу, у тому числі окремих підприємств. Взаємодія наддержавних інститутів, державних інститутів та суб'єктів підприємницької діяльності повинна бути організована у вигляді відповідної системи контролю, у першу чергу, експортного, за товарами (технологіями) подвійного використання.

Зокрема, під контролем за товарами (технологіями) подвійного використання розуміємо систему державного та міжнародного регулювання, спрямовану на моніторинг, обмеження та управління експортом, імпортом, передачею або використанням товарів та технологій, які можуть мати як цивільне, так і військове застосування, з метою запобігання їх несанкціонованому використанню або потраплянню в руки суб'єктів, які можуть створювати загрозу національній безпеці, міжнародній стабільності та дотриманню прав людини. У свою чергу товари (технології) подвійного використання — це матеріальні об'єкти, обладнання, програмне забезпечення або технологічні знання, які можуть використовуватися як у цивільних, так і у військових цілях, включаючи можливість їхнього застосування для розробки зброї, військової техніки або інших засобів, що можуть загрожувати національній безпеці або міжнародній стабільності.

1.2. Еволюція контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання та міжнародний досвід її функціонування

Розуміння того, яким чином формується система експортного контролю та яке обґрунтування лежить в основі її конкретних нормативних актів, допомагає зрозуміти її на рівні політики, а також передбачити майбутні виклики та зміни для економіки. Більше того, життя та законодавство у глобальному світі заважає урядам та законодавцям розробляти систему експортного контролю, засновану винятково на індивідуальних інтересах безпеки держави [154]. Становлення систем експортного контролю відбувається уже понад сто років, ключові моменти цього процесу наведено на рис. 1.2.

Національний експортний контроль постійно змінюється разом зі змінами в безпеці країни, регіону та світу. Це означає, що система контролю експорту кожної країни має своє історичне минуле. Тому набагато важливіше розглядати систему контролю експорту країни з історичної точки зору, ніж просто з позиції сучасного стану. Це допомагає глибше і ґрунтовніше зрозуміти систему певної країни.

Після здобуття незалежності Україну, як й інші країни СНД, вважали країною, що потенційно викликає загрозу розповсюдження зброї, ЗМЗ, товарів (технологій) подвійного використання, не маючи системи контролю експорту. Основні проблеми, що були характерні для України на початку дев'яностих років двадцятого сторіччя були наступними:

- (1) Країна не мала системи експортного контролю;
- (2) Україна успадкувала величезну кількість радянської ядерної зброї, інфраструктуру ядерних досліджень, високозбагачений уран, уранові шахти, а також потужний військово-промисловий комплекс. Він складався з понад 1800 підприємств, тоді як українські науково-дослідні центри були задіяні в 17 із 21 «критично важливих військових технологій», розроблених в Радянському Союзі. Точніше кажучи, в Україні залишилось приблизно 1900 стратегічних ядерних боєголовок і 2500 тактичних ядерних озброєнь, а також 130 міжконтинентальних

балістичних ракет СС-19 і 46 СС-24, що було третім за величиною запасом ядерної зброї у світі після Російської Федерації та США [85].

(3) Відсутність розвиненого внутрішнього ринку, а також державних оборонних замовлень змусили оборонні підприємства продавати свою продукцію на зовнішніх ринках.

Рис. 1.2. Хронологія розвитку системи експортного контролю

Джерело: сформовано автором на основі джерел [93; 112]

(4) Скорочення державних коштів на науково-дослідні інститути спричинило збільшення можливостей передачі критично важливих технологій з України до інших держав.

Саме за цих обставин Україна розпочала розробку національної системи експортного контролю. Як зазначено вище, на той час не існувало ні законів, ні положень про експортний контроль, ні конкретної організації з контролю за експортом, а експорт оборонної продукції регулювався лише відповідно до Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1991 рік), який був прийнятий відразу після здобуття незалежності Верховною Радою для управління транскордонними економічними операціями. Насправді на цьому етапі Комерційний центр, підпорядкований Міністерству оборони, вільно продавав надлишкову зброю, успадковану від радянської держави, за кордон.

У пізніші роки ззовні було зареєстровано низку незаконних передач товарів військового призначення до таких країн, як: Китай, Ірак, Лівія, Сирія та Ємен. Крім того, наприкінці 1996 року високопоставленого українського чиновника Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків та торгівлі було заарештовано за отримання хабарів, видачу ліцензій на експорт «стратегічних» товарів та технологій. Більше того, Спеціальний слідчий комітет, створений в Раді, навіть повідомив, що протягом періоду 1992–1996 років продаж захисних виробів з України тривав без перевірки. В іншому звіті Комітету зазначається, що протягом періоду 1994–1997 років ДСЕСУ надав 6500 ліцензій 114 організаціям на експорт зброї та супутнього обладнання. Експорт здійснювався в 40 країн світу на суму 760 мільйонів доларів США, а ціна продажу були меншою за справедливую ринкову вартість [148].

Таким чином, український уряд гостро потребував розпочати реформування своєї системи експортного контролю. Після перестановки існуючих організацій, які здійснюють експортний контроль, у 1993 році була створена Державна служба експортного контролю України (Держекспортслужба) як орган виконавчої влади, спеціально уповноважений вирішувати питання державного експортного контролю. У червні 1996 року було підписано Закон

«Про експортний контроль над озброєнням, військовою технікою та товарами подвійного використання». Також у 1996 році уряд заснував компанію під назвою «Укрспецекспорт» для експорту та імпорту зброї та супутніх товарів та послуг. Після цього всі вітчизняні військові підприємства були передані під державний контроль. У 1999 році була створена Комісія з питань політики експортного контролю та військово-технічного співробітництва України з іноземними державами. Ця організація була перейменована у 2000 році на Комітет з питань політики військово-технічного співробітництва та експортного контролю, а далі була замінена в 2007 році новим органом під назвою Міжвідомча комісія з питань військово-технічного співробітництва та експортного контролю [93].

Курс, який пройшла Україна в ці періоди, передбачав перехід до статусу держави, що не має ядерної зброї, шляхом денуклеаризації. Це було у 1990 році, коли Рада прийняла Декларацію про суверенітет, яка проголосила три неядерні принципи: не зберігати, не виробляти та не набувати ядерну зброю. Однак після здобуття незалежності рух країни в цьому напрямі мало просунувся до 1994 року, коли між Україною, Росією та США було укладено домовленість про передачу всієї ядерної зброї на території України для демонтажу та про те, що США надає фінансову допомогу Україні для підтримки цієї акції. У травні 1996 року останню партію ядерних боеголовок було вилучено з території України [58].

Тим часом Україна почала приєднуватися до світових організацій нерозповсюдження ЗМЗ. Після деяких поворотів, пов'язаних із гарантіями безпеки, наданими країні Росією, США та Великобританією, Україна вперше приєдналася до Договору про нерозповсюдження та Конвенції про біологічну зброю (у 1994 році), потім до Конвенції про хімічну зброю (у 1998 році) та до Договору про заборону ядерних випробувань (у 2000 році). Україна першою з країн СНД долучилася до всіх міжнародних режимів експортного контролю. Вона приєдналася до Вассенаарської домовленості та Групи ядерних постачальників у 1996 році, Режиму управління ракетними технологіями у 1998 році та Австралійської групи у 2005 році.

Нарешті, слід зазначити, що професійна та фінансова підтримка уряду США зіграла значну роль у вдосконаленні української системи експортного контролю. США зосередилися на зупинці витоків зброї масового знищення з колишніх радянських країн, включаючи Україну, а в рамках Програми експортного контролю та прикордонної безпеки (EXBS) допомогли зміцнити свою систему експортного контролю України на основі побудови електронної системи ліцензування, потужної системи примусу та проекту нового всебічного закону про експортний контроль, що охоплює як товари військового призначення, так і товари подвійного використання. Після багаторічного доопрацювання законопроекту, уряд України оприлюднив у лютому 2003 року Закон України «Про державний контроль за міжнародними перевезеннями товарів військового призначення та подвійного використання». Наразі це головний закон про експортний контроль в Україні, який застосовується Держкомстатом [93].

У 2018 році в систему контролю експорту України було внесено суттєві зміни. Зокрема, 19 жовтня набрала чинності Постанова кабінету міністрів від 11 січня 2018 року «Про внесення змін до Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання» [58], яка затверджує загальний перелік товарів подвійного використання, що підлягають державному контролю за міжнародною передачею. Цим актом п'ять окремих списків товарів подвійного використання були об'єднані в один зведений список. На сьогодні загальний перелік товарів України подвійного призначення сумісний із загальноєвропейським переліком товарів подвійного використання, затвердженим першим додатком до Резолюції Ради ЄС No 428/2009.

У практиці сучасних країн товари (технології) подвійного використання в основному регулюються міжнародними режимами експортного контролю. Координація заходів контролю експорту допомагає країнам виконувати свої зобов'язання за Конвенцією про хімічну зброю та Конвенцією про біологічну зброю. У більшості юрисдикцій, включаючи Гонконг, Великобританію, Австралію, США та Європейський Союз, є заборонені товари подвійного

використання, які потребують попереднього дозволу/ліцензування на вивезення предметів за межі юрисдикції. Таким чином, держава може ідентифікувати та відстежувати переміщення товарів подвійного використання, а за потреби контролювати та обмежувати торгівлю такими товарами. Глобальний характер торгівлі вимагає координації та гармонізації процесів і підходів.

Як зазначають Бегма В. та Скляр Н., система експортного контролю «є багатоступеневою, вона унеможлиблює діяльність держави або її окремих ланок на «сірому» ринку озброєнь» [5]. Так, експортний контроль за товарами (технологіями) подвійного використання здійснюється на основі: міжнародних режимів контролю - наднаціональний рівень; національних систем експортного контролю - національний рівень; та внутрішніх систем експортного контролю – мікрорівень (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Рівні експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання

Джерело: розроблено автором

Багатосторонні режими експортного контролю та інші заходи, введені конкретними країнами, відображають зростаючий попит на прозорість та відповідальність при передачі звичайної зброї та товарів (технологій) подвійного використання. Більшість опублікованих засобів контролю за ТПВ базуються на тому, що країна або уніфікований торговий орган зобов'язався укласти таку угоду, як Вассенаарська угода, яка була створена в 1996 році та підписана понад 40 країнами з метою запобігання дестабілізації накопичення та придбання подвійного використання товарів терористами.

Існує кілька міжнародних домовленостей між країнами, які прагнуть узгодити списки ТПВ для контролю. Сюди входять Група ядерних постачальників (the Nuclear Suppliers Group), Австралійська група (the Australia Group), яка розглядає хімічні та біологічні технології, Режим управління ракетними технологіями (the Missile Technology Control Regime), який охоплює системи доставки зброї для масового знищення, та Вассенаарська домовленість (the Wassenaar Arrangement), яка охоплює звичайне озброєння та технології подвійного використання.

Національна система експортного контролю «є важливою складовою державної системи протидії загрозам міжнародному миру та безпеці, спрямована на забезпечення неухильного виконання міжнародних зобов'язань країни у сфері експортно-імпортного контролю» [41].

Як зазначено у ЗУ «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» державний експортний контроль – «комплекс заходів з контролю за міжнародними передачами товарів, їх використанням юридичною чи фізичною особою, що здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, та іншими державними органами з метою забезпечення захисту інтересів національної безпеки та відповідно до міжнародних зобов'язань України» [41]. Отже, Державна система експортного контролю України є спільною дією органів експортного контролю та різноманітних виконавчих органів, що забезпечують належний контроль за міжнародними перевезеннями товарів відповідно до міжнародних зобов'язань та керівних принципів України у галузі експортного контролю та безпеки.

В Україні державний контроль за міжнародною передачею товарів здійснює ціла система уповноважених органів. Структура системи органів експортного контролю така:

1. Верховна Рада України, яка визначає правові основи державної політики у сфері державного експортного контролю (Комітет з питань національної безпеки та оборони);

2. Президент України, який відповідає за загальне управління державною політикою у сфері державного експортного контролю;
3. Рада національної безпеки і оборони, яка координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері державного експортного контролю;
4. Кабінет Міністрів України, який покликаний забезпечити реалізацію державної політики у сфері державного експортного контролю;
5. Міністерство економічного розвитку і торгівлі;
6. Державна служба експортного контролю України (Міжвідомча рада та Робоча рада; Технічні ради з питань міжнародних режимів експортного контролю);
7. Органи виконавчої влади, включаючи Міністерство закордонних справ, Службу безпеки, Службу зовнішньої розвідки, Державну фіскальну службу, Міністерство оборони [41].

Як і будь-яку систему інституціонального середовища експортний контроль можна представити як сукупність певних елементів. Куди, на нашу думку, слід віднести:

- нормативно-правову базу, що встановлює методи і засоби регулювання;
- об'єкт регулювання – товари (технології) подвійного використання і товари військового призначення, а також зовнішньоекономічні операції з ними;
- дозвільну систему, що припускає застосування ліцензій, дозволів та інших документів, що підтверджують дотримання обмежень;
- систему суб'єктів - органів і організацій, що реалізують певні функції щодо контролю за діяльністю осіб в даній сфері і оборотом певних товарів, видачі дозвільних та інших документів, ідентифікації товарів, що контролюються тощо.

Важливим аспектом функціонування національної системи експортного контролю є принципи, на яких вона заснована. Так, в США такими принципами є: комплексний контроль, впровадження директив, правозастосування та покарання, міжвідомча координація, міжнародне співробітництво, захист від урядового розповсюдження конфіденційної ділової інформації [98].

Відповідно до ст. 4 ЗУ «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» формування системи експортного контролю в Україні ґрунтується на таких принципах: «(1) пріоритетність національних інтересів України - політичних, економічних та військових, захист яких є необхідним для забезпечення національної безпеки; (2) обов'язковість виконання міжнародних зобов'язань України щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки та встановлення державного контролю за здійсненням міжнародних передач товарів військового призначення і подвійного використання, а також забезпечення здійснення заходів щодо недопущення використання зазначених товарів у терористичних та інших протиправних цілях; (3) законність; (4) здійснення експортного контролю тільки тією мірою, що необхідна для досягнення цілей; (5) узгодження процедур і правил державного експортного контролю з міжнародно-правовими нормами та практикою; (6) забезпечення взаємодії з міжнародними організаціями та іноземними державами в галузі державного експортного контролю з метою зміцнення міжнародної безпеки і стабільності, у тому числі з метою запобігання розповсюдженню зброї масового знищення та засобів її доставки» [41].

Міжнародний досвід показує, що ефективна національна система експортного контролю може бути впроваджена лише спільними зусиллями держави та бізнесу. Роль держави у сфері контролю за обігом стратегічних товарів полягає у розробці ефективної політики контролю експорту та виконанні зобов'язань за режимами нерозповсюдження, що знайшло своє відображення у виконанні та дотриманні міжнародних угод та домовленостей. Обов'язок галузі полягає у проведенні державної політики експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання. Для того, щоб гарантувати, що підприємства можуть виконувати вимоги національного законодавства та правил контролю експорту щодо нерозповсюдження ЗМЗ, на нашу думку, бажано, щоб вони розробляли та впроваджували так звані системи внутрішнього експортного

контролю (система внутрішнього контролю, програма внутрішнього дотримання).

Внутрішня система експортного контролю (ВСЕК) – це сукупність процесів та процедур підприємства, спрямованих на забезпечення дотримання національних законів та норм щодо експортного контролю [159]. Внутрішня політика експортера полягає у дотриманні законів та положень про експортний контроль. Отже, мета ВСЕК – сприяти дотриманню нормативних вимог, одночасно надаючи значні переваги підприємствам, знати, коли продаж виглядає сумнівним і коли для експорту може знадобитися ліцензія.

Формування ВСЕК надає чимало переваг як для сфери державного контролю за експортом товарів (технологій) подвійного використання, так і для підприємств, які застосовують таку систему. Так, підприємства-виробники ТПВ мають можливість отримати такі переваги [50]:

- забезпечення систематичного дотримання чинного законодавства та нормативних актів, захищаючи тим самим інтереси власного підприємства (уникнення штрафних санкцій за порушення законодавства щодо експорту, підтримання позитивного іміджу, формування репутації надійного бізнес-партнера);
- посилення системи управління підприємством та зменшення ризику ненавмисного незаконного експорту;
- можливість отримання глобальної експортної ліцензії.

Системи внутрішнього контролю сприяють підвищенню обізнаності та виконанню експортерами вимог щодо контролю експорту (наприклад, ланцюг постачання, системні інтегратори, дистрибутори та інші, такі як дослідницькі центри). Вони також можуть покращити зв'язок та співпрацю між державою та експортером. Наприклад, у Франції ВСЕК є важливою ланкою між владою та галузями економіки [155]. ВСЕК допомагає експортеру керувати експортом товарів та технологій подвійного призначення та задовольняти вимоги експортного контролю національної системи. Правильно впроваджена ВСЕК забезпечує організацію експорту ТПВ зі структурованим підходом та підтримує

культуру ведення бізнесу таким чином, щоб забезпечити доставку товарів (технологій) законним кінцевим споживачам, тим самим мінімізуючи ризик відхилення.

ВСЕК вимагають від експортера запровадити чітку політику та процедури, які легко сприймаються персоналом, тим самим зменшуючи ймовірність помилок. Відвантаження будь-якого обладнання подвійного використання без належного дозволу, навіть якщо це стосується нечутливого замовника, може мати негативні наслідки як для міжнародної безпеки, так і для бізнесу експортера та його працівників (відкликання експортних привілеїв компанії; інші адміністративні стягнення, штрафи та позбавлення волі) [60].

Як зазначалося вище, внутрішні системи експортного контролю відіграють важливу роль у забезпеченні ефективності національної експортної системи. Це досягається завдяки тому, що частина державних функцій покладається на підприємницький сектор, а отже державне управління може приділити більше уваги питанню зловмисного порушення правил експорту товарів і технологій подвійного використання.

Аналіз досвіду різних країн щодо контролю за товарами (технологіями) подвійного використання дозволяє стверджувати, що ВСЕК спрямована на урегулювання таких питань: що експортується? куди експортується? хто є отримувачем? якою є мета кінцевого використання?

На нашу думку, підприємства, які впроваджують ВСЕК повинні забезпечувати виконання таких завдань щодо забезпечення відповідності правовим нормам у даній сфері:

1. Ідентифікація товарів за списком товарів (технологій) подвійного використання;
2. Отримання та аналіз інформації про кінцевого споживача та цільове використання;
3. Встановлення необхідності отримання дозволу на експорт відповідних товарів та подання заяви;
4. Забезпечення дотримання всіх умов, передбачених ліцензією;

5. Повідомлення про будь-які порушення або можливі порушення, виявлені в угоді щодо експорту;

6. Документування усіх операцій, що стосуються контролю експорту.

Наразі існує чимало інструкцій, керівництв та методичних рекомендацій щодо створення внутрішньої системи експортного контролю, які є цінним джерелом розуміння для кожного підприємства, яке прийняло рішення про її впровадження. Так, у 2006 році ДСЕКУ розробила «Методичні рекомендації щодо створення суб'єктами здійснення міжнародних передач товарів систем внутрішньофірмового експортного контролю» [50], які окреслюють правила, організаційні засади, обов'язкові елементи тощо. Однак, не існує єдиного підходу, який підходить для всіх, тобто кожен експортер повинен пристосувати ВСЕК до власних характеристик (наприклад, розміру, характеру експортованих товарів, національного, регіонального чи глобального сліду).

Малим підприємствам може не знадобитися підрозділ експортного контролю або службовий експортний контроль у кожному підрозділі (як це може бути у великих компаніях). Відповідальністю за експортний контроль може керувати одна особа, можливо разом з іншими завданнями. В університетах та дослідницьких центрах підрозділ контролю експорту не був би необхідним, якщо кількість контрольованого експорту була обмежена. Таким організаціям може бракувати ресурсів для здійснення зовнішнього аудиту. У таких випадках завдання може впасти на особу, відповідальну за експортний контроль. Національні органи можуть надавати допомогу та вказівки щодо ВСЕК та аудитів, які можуть бути корисними.

Комплексний аналіз ключових елементів ВСЕК є попереднім кроком до розуміння того, як її впровадити. Попри те, що кожна організація повинна пройти однаковий базовий аналіз, щоб визначити зони ризику, фактичні елементи остаточної системи сильно відрізнятимуться від підприємства до підприємства. Нижче наведені приклади складових елементів систем внутрішнього експортного контролю в різних країнах (табл. 1.5).

Виходячи з вищезазначеного, формування внутрішньої системи експортного контролю повинно ґрунтуватися, на нашу думку, на наступних принципах:

1) Точність. Інформація про ефективність повинна бути точною. Оцінка точності інформації, яку отримують, є одним з найважливіших завдань контролю.

2) Своєчасність. Інформацію потрібно швидко збирати, направляти та оцінювати, щоб вчасно вжити заходів для вдосконалення.

3) Об'єктивність та зрозумілість. Інформація в системі контролю повинна бути зрозумілою та розглядатися об'єктивно особами, які її використовують. Важко зрозуміла система контролю спричинить непотрібні помилки.

4) Орієнтованість на стратегічні пункти контролю. Система контролю повинна бути зосереджена на тих сферах, де найімовірніше мають місце відхилення від стандартів або де відхилення можуть призвести до найбільшої шкоди.

5) Економічна реалістичність. Витрати на впровадження ВСЕК повинні бути меншими або рівними вигодам.

Таблиця 1.5

Елементи внутрішньої системи експортного контролю в окремих країнах

№	Країна	Елементи системи
1	ЄС	(1) прихильність до дотримання вимог, (2) письмова програма управління експортом та дотриманням вимог, (3) відповідальність, (4) процедури перевірки експорту, (5) контроль відвантаження, (6) перевірка результативності чи перевірка відповідності, (7) навчання, (8) діловодство, (9) звітування та коригувальні дії, (10) комунікації
2	Індія	(1) стратегічний комітет з контролю торгівлі, (2) навчання, (3) ідентифікація та класифікація, (4) оцінка кінцевого використання, (5) оцінка кінцевого споживача, (6) діловодство, (7) аудит, (8) звітність
3	Китай	(1) заява про дотримання корпоративної торгівлі, (2) політика дотримання корпоративної торгівлі, (3) структура та організація дотримання вимог торгівлі, (4) принципи навчання відповідності вимогам, (5) класифікація, (6) системи баз даних, (7) перегляд проектів та замовлень, (8) огляд нормативних та договірних положень, (9) управління постачальниками та дистриб'юторами, (10) інформаційні технології та засоби управління, (11) документи та діловодство, (12) внутрішня оцінка та аудит, (13) додаткові положення
4	Німеччина	(1) прихильність керівництва дотримання вимог, (2) організаційна структура, обов'язки та ресурси, (3) навчання та підвищення обізнаності, (4) процес та процедури скринінгу транзакцій, (5) огляд результатів діяльності, аудит, звітність та коригувальні дії, (6) ведення записів та документація, (7) фізична та інформаційна безпека
5	США	(1) зобов'язання керівництва, (2) оцінка ризиків, (3) письмова програма з управління експортом та дотриманням вимог, (4) навчання відповідності, (5) поглиблення забезпечення дотримання вимог щодо експорту, (6) діловодство, (7) експорт моніторинг та аудит / оцінка дотримання вимог, (8) обробка та звітування про проблеми та порушення дотримання вимог експорту та вжиття коригувальних заходів

Продовження табл. 1.5

6	Україна	«(1) положення про систему внутрішньофірмового експортного контролю підприємства та відповідний наказ про його затвердження; (2) правила та процедури (механізми), направлені на дотримання національного законодавства в галузі експортного контролю; (3) затверджену відповідним наказом внутрішню інструкцію підприємства про порядок підготовки і оформлення документів, необхідних для одержання в Держекспортконтролі відповідних документів про реєстрацію підприємства та товарів, що передбачаються для здійснення міжнародних передач, дозвільних документів, документів про гарантії та інших документів, що надаються Держекспортконтролем; (4) заходи щодо дотримання вимог експортного контролю під час відвантаження, доставки кінцевому споживачу та перевірки використання за призначенням товарів, що передбачаються підприємством для експорту; (5) програми навчання фахівців різних рівнів з питань експортного контролю; (6) механізми контролю та перевірок виконання вимог законодавства в галузі експортного контролю на підприємстві; (7) систему ведення документації, пов'язаної з міжнародними передачами товарів, що підлягають державному експортному контролю; (8) систему адміністративних покарань для порушників правил та процедур підприємства в галузі експортного контролю»
7	Японія	(1) політика управління та заява про зобов'язання, (2) організація внутрішнього експортного контролю та персонал, (3) розробка та розповсюдження стандартних операційних процедур, (4) скринінгові процеси контрольованих товарів та технологій, напрямів експорту, кінцевих споживачів та кінцевого використання, (5) діловодство, (6) навчання, (7) аудит

Джерело: сформовано автором на основі джерел: [57; 60; 97; 129; 151; 159; 161]

6) Організаційна реалістичність. Система контролю повинна бути сумісною з організаційними реаліями, і всі стандарти ефективності повинні бути реалістичними.

7) Координація з виробничим процесом підприємства. Інформація про контроль повинна узгоджуватися з виробничим процесом на підприємстві з двох причин: кожен крок у процесі виробництва може впливати на успіх або провал всієї операції; інформація про контроль повинна надходити до всіх зацікавлених сторін.

8) Гнучкість. Органи управління повинні мати вбудовану гнучкість, щоб підприємства могли швидко реагувати на подолання несприятливих змін або скористатися новими можливостями.

9) Оперативність. Системи контролю повинні вказувати, при виявленні відхилення від стандартів, які коригувальні дії слід вжити в оперативному режимі.

1.3. Методичні підходи до здійснення контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання

Розгляд та оцінка ефективності контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання залежить від типу та видів товарів (технологій) подвійного використання. Перелік товарів (технологій) подвійного використання відповідно до Вассенаарської угоди 2023 року наведено на рисунку 1.4.

- Категорія 1** Спеціальні матеріали та відповідне обладнання
- Категорія 2** Обробка матеріалів
- Категорія 3** Електроніка
- Категорія 4** Комп'ютери
- Категорія 5 (частина 1)** Телекомунікації
- Категорія 5 (частина 2)** Інформаційна безпека
- Категорія 6** Датчики та «лазери»
- Категорія 7** Навігація та авіоніка
- Категорія 8** Морська техніка
- Категорія 9** Аерокосмічна промисловість та двигунобудування

Рис.1.4. Перелік товарів (технологій) подвійного використання.

Джерело: [26].

Важливо також у контексті євроінтеграційних процесів, які відбуваються в Україні, звернути увагу на інституціональне забезпечення здійснення та оцінки ефективності контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання. Відповідний контроль на теренах ЄС здійснюється з метою сприяння міжнародному миру і безпеці та запобігання розповсюдженню зброї масового знищення через контроль експорту, транзиту, брокерської діяльності і технічної допомоги в контексті товарів (технологій) подвійного використання.

Система експортного контролю спирається на міжнародні зобов'язання ЄС та держав-членів, які включають наступні документи:

- Резолюція Ради Безпеки ООН №1540;
- Договір про нерозповсюдження ядерної зброї;
- Конвенція про заборону хімічної зброї;
- Конвенція про заборону біологічної зброї.

Експортний контроль ЄС відображає зобов'язання, узгоджені в рамках ключових багатосторонніх режимів експортного контролю, до яких відносяться: Австралійська група, Вассенаарські домовленості, Група ядерних постачальників, Режим контролю за ракетними технологіями. Дотримання вимог наведених міжнародних угод та домовленостей сприяє реалізації Глобальної стратегії ЄС та Стратегії ЄС проти розповсюдження зброї масового знищення.

Регламентом ЄС 2021/821 врегульовані основні засади та режим експортного контролю ЄС, що містить:

- загальні правила експортного контролю, включаючи загальний набір критеріїв оцінки та загальні типи дозволів (індивідуальні, глобальні та загальні дозволи);
- спільний список товарів (технологій) подвійного використання в ЄС;
- загальні положення щодо контролю за кінцевим використанням товарів, не внесених до списку, які можуть бути використані, наприклад, у зв'язку з програмою створення зброї масового знищення або для порушення прав людини;
- контроль за посередницькою діяльністю та технічною допомогою, пов'язаною з товарами подвійного використання та їх транзитом через територію ЄС;
- конкретні заходи контролю та дотримання вимог, які мають бути запроваджені експортерами, такі як ведення обліку та реєстрів;
- положення про створення мережі компетентних органів, що підтримують обмін інформацією, а також послідовне впровадження та застосування заходів контролю на всій території ЄС.

В окремих випадках держави-члени ЄС можуть запроваджувати додатковий контроль за товарами (технологіями) подвійного використання, які не внесені до списків, з міркувань громадської безпеки або прав людини. Торгівля товарами (технологіями) подвійного використання може здійснюватися вільно в межах ЄС, за винятком деяких особливо чутливих товарів, передача яких в межах ЄС залишається предметом попереднього дозволу (додаток IV Регламенту). Регламент сприяє досягненню цілей Європейського співтовариства з атомної

енергії (Євратом) щодо торгівлі ядерними матеріалами та мирного використання ядерної енергії. Регламент має пряму дію на всій території ЄС. Разом із тим відмітимо, що країнам ЄС необхідно вжити заходи на національному рівні для реалізації окремих його положень, наприклад, правозастосування та штрафні санкції.

Генеральні дозволи ЄС на експорт (EUGEA) дозволяють експортувати товари (технології) подвійного використання до певних пунктів призначення за певних умов (додаток II до Регламенту). Регламент ЄС 2021/821 передбачає наступні EUGEA:

- експорт до Австралії, Канади, Ісландії, Японії, Нової Зеландії, Норвегії, Швейцарії, Ліхтенштейну, Сполученого Королівства, Сполучених Штатів Америки та Японії;
- експорт певних товарів подвійного використання до певних країн призначення;
- вивезення після ремонту/заміни;
- тимчасове вивезення для участі у виставках або ярмарках;
- телекомунікації;
- хімікати;
- внутрішньогрупові передачі (трансфер) технологій;
- шифрування.

У сучасних умовах, коли технології передбачають соціальні потреби суспільства, державний контроль спрямований на впровадження сучасних підходів, методів та засобів, за допомогою яких здійснюється прогнозування значної частини подій та ситуацій, які можуть мати місце або мати негативний економічний ефект. Роль превентивного нагляду державних наглядових та контрольних установ найсильніше виражається через динамічно мінливі законодавчі акти, які прагнуть передбачити перебіг подій та застосувати обмежувальні заходи до здійснення суттєвих порушень. Запобіжність такого урядового нагляду є його найважливішою якістю, якою дуже часто нехтують від імені наглядових органів, але коли превентивні підходи та методи нагляду не

застосовуються належним чином, спостерігається негативний вплив на суспільство та бізнес в цілому.

До поточного державного нагляду відноситься адміністративний нагляд, судовий нагляд, бюджетний нагляд тощо. Тобто це нагляд, який спрямований головним чином на перевірку поточного стану об'єкта, що контролюється, з метою встановлення дотримання прийнятих нормативних вимог та стандартів. Вплив державного нагляду є найсильнішим та найбільш відчутним, що сприймається саме через поточні перевірки, поточний моніторинг діяльності організацій державного та недержавного сектору. У цьому відношенні значна частина встановлених підходів до державного нагляду протягом багатьох років була значно змінена. Ці зміни найбільш помітно помічені у державному секторі, оскільки були встановлені наступні нові підходи:

1. Застосування веберіанського підходу – цей підхід змінив адміністративно-бюрократичну модель, створену та функціонуючу до 2000 року, він спрямований на покращення управління в державному секторі, оскільки орієнтований не лише на ефективність, а також на виконання критеріїв легітимності, прозорості, справедливості, турботи про громадян тощо [92].

2. Державний нагляд слід ототожнювати із встановленою моделлю управління. У недержавному секторі основна модель управління спрямована на досягнення максимального прибутку, у державному секторі нагляд спрямований не на прибуток, а на належне створення державних благ (багатства) та їх найбільш відповідну пропозицію на користь суспільства в цілому [156].

3. Квазіринковий підхід до управління нагадує корпоративний нагляд та передбачає, що державні засоби та методи мають швидко адаптуватися до мінливого середовища, оскільки акцент робиться на дослідженні потреб громадян та суспільства в цілому, що пропонує новий тип державних послуг, новий тип адміністративного управління з метою результативного та ефективного використання суспільних благ [43].

Попри те, що в науковій літературі відзначають, що між поняттями «нагляд» та «контроль» існує певна відмінність, в українському законодавстві

дані поняття не розмежовуються. Так, у Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» зазначається: «державний нагляд (контроль) – діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування (далі - органи державного нагляду (контролю)) в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища» [43]. Відтак, в рамках даного дослідження дані поняття розглядатимуться як тотожні.

Державні органи, що здійснюють діяльність щодо контролю використовують широкий спектр методів, серед яких: аудит ефективності, державний фінансовий аудит, експертизи, зовнішній фінансовий контроль, інспектування, комплексні ревізії, моніторинг, оперативний контроль, перевірки державних закупівель та інспектування, ревізії (перевірки), тематичні перевірки, фінансові перевірки, фінансово-господарський аудит, централізований внутрішній аудит [43].

Досить актуальним є розподіл державних методів контролю (нагляду), який пропонує Мурза В., а саме: методи перевірки та методи реагування. Автор зазначає, що перші спрямовані на спостереження за протіканням контрольованого процесу і охоплюють такі методи:

- 1) отримання, систематизація та аналіз інформації, даних про об'єкт державного контролю й нагляду;
- 2) обробка та оцінювання отриманої інформації;
- 3) перевірка документів щодо контрольованого об'єкта;
- 4) встановлення відповідності між фактичними діями та правовими нормами.

Методами реагування, відповідно до тверджень науковця, є:

1) застереження, попередження про можливість або неминучість порушень правових та інших соціальних норм або про ймовірності настання інших соціально шкідливих наслідків;

2) вказівки на обов'язковість усунення порушених правил і надання практичної допомоги щодо усунення виявлених порушень;

3) реалізація державного примусу;

4) звернення до іншого компетентного органу із клопотанням про притягнення до відповідальності [52].

Відповідно до ст. 5 ЗУ «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» методами здійснення державного нагляду за експортом товарів (технологій) подвійного використання є:

«— ідентифікація товарів, що передбачає встановлення відповідності конкретних товарів, які є об'єктами міжнародних передач, найменуванню та опису товарів, внесених до списків товарів, що підлягають державному експортному контролю;

— надання дозволів чи висновків на здійснення міжнародних передач товарів або проведення переговорів щодо здійснення таких передач;

— здійснення митного контролю та митного оформлення товарів відповідно до законодавства;

— застосування санкцій до суб'єктів господарювання, які порушили порядок здійснення таких передач, установлений цим Законом та іншими актами законодавства в галузі експортного контролю» [41].

Розглянемо зазначені методи докладніше.

Ідентифікація є процесом визначення відповідності технічних характеристик конкретних товарів технічним характеристикам подібних товарів у контрольному списку та визначення того, чи підлягають товари експортному контролю. Ідентифікація товарів часто є складним процесом і вимагає знання ряду технічних питань та ознайомлення з контрольним списком. Експортер /

підприємець може самостійно здійснити ідентифікацію або подати заяву до митного управління.

До даної групи методів контролю належать:

1. Пошук та аналіз технічних характеристик товарів, функціонального призначення, складу, сфери використання. Дана інформація може бути встановлена за допомогою різних засобів та джерел:

- технічна документація (технічний паспорт, сертифікат безпечності матеріалу, креслення, схеми, протоколи випробувань). Технічна документація повинна бути досконалою, а параметри в ній мають бути порівнюваними з характеристиками того самого товару в контрольному списку;

- веб-сайт виробника, де можна знайти технічну документацію, загальний опис товарів та сферу використання (хоча трапляються випадки, коли виробник змінює інформацію, розміщену на веб-сайті, приховуючи стратегічну важливість товару). Іноді підприємства розміщують інформацію про відповідність своєї продукції контрольним спискам;

- листування з виробниками для отримання докладної інформації;

- відкриті джерела (наприклад, інформація, яку надають інтернет-магазини про товари, а також ідентичні та подібні товари, інформація про металеві сплави та хімічні речовини тощо);

- стандарти, які застосовуються при виробництві товару. Такими стандартами є стандарти Міжнародної організації стандартизації (ISO), регіональні СНД (ГОСТ), Німеччина (DIN), США (ASTM) та інші стандарти;

- інформація про товар або упаковку (наприклад, штампи та маркування, інформаційні таблички на приладах, хімічний склад речовин на першій або вторинній упаковці тощо);

- рахунок-фактура. Виробники часто вказують у рахунку-фактурі, які норми застосовуються до певних товарів.

2. Пошук товару за контрольним списком. Товари можна шукати в контрольному списку за допомогою декількох інструментів, таких як:

– пошук за типом та промислово-технічним використанням. Використання цього методу вимагає глибших знань та розуміння контрольного списку, і це практикується спеціалістами та експертами, уповноваженими щодо ідентифікації продукції та видачі ліцензій. Товари (технології) подвійного призначення класифікуються за Класифікаційним номером експортного контролю (ECCN), і кожен із символів вказує категорію продукції, групу та режим нерозповсюдження [106]. В результаті аналізу конкретних технічних документів та іншої інформації, що стосується певних предметів, загальної технічної номінації товарів, промислових та технічних цілей, обсягу, функціональних, технічних параметрів та інших даних щодо важливості номерів, є можливість знайти конкретний елемент у контрольному списку.

– методи пошуку за ключовими словами. Кожен виріб, машини, системи, обладнання, компоненти, хімічні та біологічні матеріали тощо включаються до переліку як одна загальновизнана та конкретна технічна назва, а не синоніми. Загальні технічні назви, які зазвичай використовуються у списку для позначення групи виробів з однаковими властивостями, є основними загальними ознаками цієї групи. У деяких випадках хімічні речовини перераховуються за назвою та реєстраційним номером хімічних сполук (CAS). Відповідно до загальних приміток контролю у списку номери CAS не можуть використовуватися як унікальні ідентифікатори, оскільки деякі форми зазначеної хімічної речовини мають різні номери CAS, а суміші, що містять зазначену хімічну речовину, також можуть мати різні номери CAS.

– метод пошуку за гармонізованою системою товарних кодів (HS). Для здійснення митних процедур дуже важливо визначити національну товарну номенклатуру зовнішньоекономічної діяльності для конкретних товарів. У товарній номенклатурі товари групуються за їх позначенням (наприклад, одяг, зброя, фармацевтична продукція тощо) та видами економічної діяльності (наприклад, живі тварини, пластмаси та вироби з них тощо). Товарна номенклатура складається з 99 груп, заголовків та підзаголовків, тоді як товарні коди HS деталізовані на рівні одинадцяти цифр. Національна товарна

номенклатура зовнішньоекономічної діяльності використовується для здійснення тарифних заходів (податок на імпорт) та нетарифних заходів (дозволів, ліцензій, заборон, обмежень тощо) зовнішньоекономічної діяльності, ведення статистичного обліку та поліпшення обміну статистичної інформації.

3. Порівняння технічних параметрів тих самих видів продукції та відповідності конкретних продуктів, наведених у списку. Після пошуку однакових товарів або конкретного товару у списку, вирішальним етапом процесу ідентифікації є порівняння технічних характеристик із характеристиками товарів, включених до списку. При такому порівнянні слід уважно вивчити інформацію про контрольовані товари у списку, оскільки часто дуже важливо звернути увагу на один із ключових параметрів, за яким можна легко визначити, чи являються товари (технології) такими, що підлягають контролю.

Другою групою методів контролю є надання дозволів чи висновків на здійснення міжнародних передач товарів або проведення переговорів щодо здійснення таких передач. Експорт товарів і технологій подвійного використання регулюється різноманітними правилами, критеріями та процедурами подання заявок, які відповідають потребам національної та міжнародної безпеки. Тому необхідна ефективна система контролю за експортованими товарами (технологіями) подвійного використання, щоб забезпечити дотримання міжнародних зобов'язань та відповідальності, взятих на себе країнами, які приєдналися до режимів експортного контролю, з особливим врахуванням питань нерозповсюдження.

Дозвіл на експорт необхідний для забезпечення відповідності товарів, що експортуються фізичною особою чи організацією, вимогам міжнародних угод. Система дозвільних методів функціонує на основі ліцензування міжнародної передачі ТПВ. Відповідно до Регламенту ЄС, залежно від категорії експорту може вимагатися багато різних типів ліцензій: індивідуальні ліцензії, специфічні для однієї операції експорту; загальні ліцензії: на національному рівні або на рівні ЄС, що застосовуються до певних країн та діють для всіх видів товарів

подвійного використання; глобальна ліцензія, дійсна для однієї або кількох конкретних країн, які підписалися на визначені міжнародні режими [26].

В Україні існує шість видів ліцензій: два види щодо імпорту (імпортна та спеціальна) та чотири види щодо експорту (відкрита індивідуальна, разова індивідуальна, експортна та генеральна). Для кожного виду товару видається одна ліцензія, яка відповідає всім умовам на яких здійснюється міжнародна передача товару, тобто його експорту, імпорту, транзиту, реекспорту, тимчасового ввезення чи вивезення [45].

Обов'язковою умовою отримання дозволу на міжнародну передачу товару є проведення експертизи в галузі експортного контролю, на основі якої складають висновок та дозвіл на право здійснення міжнародних передач товарів. При цьому для отримання дозволу на транзит ТПВ національній службі експортного контролю подається копія експортної ліцензії держави експортера [45].

Кожна країна має свій перелік вимог щодо видання експортних ліцензій, але досить лаконічним вважаємо алгоритм, який використовується у Великобританії (рис. 1.5).

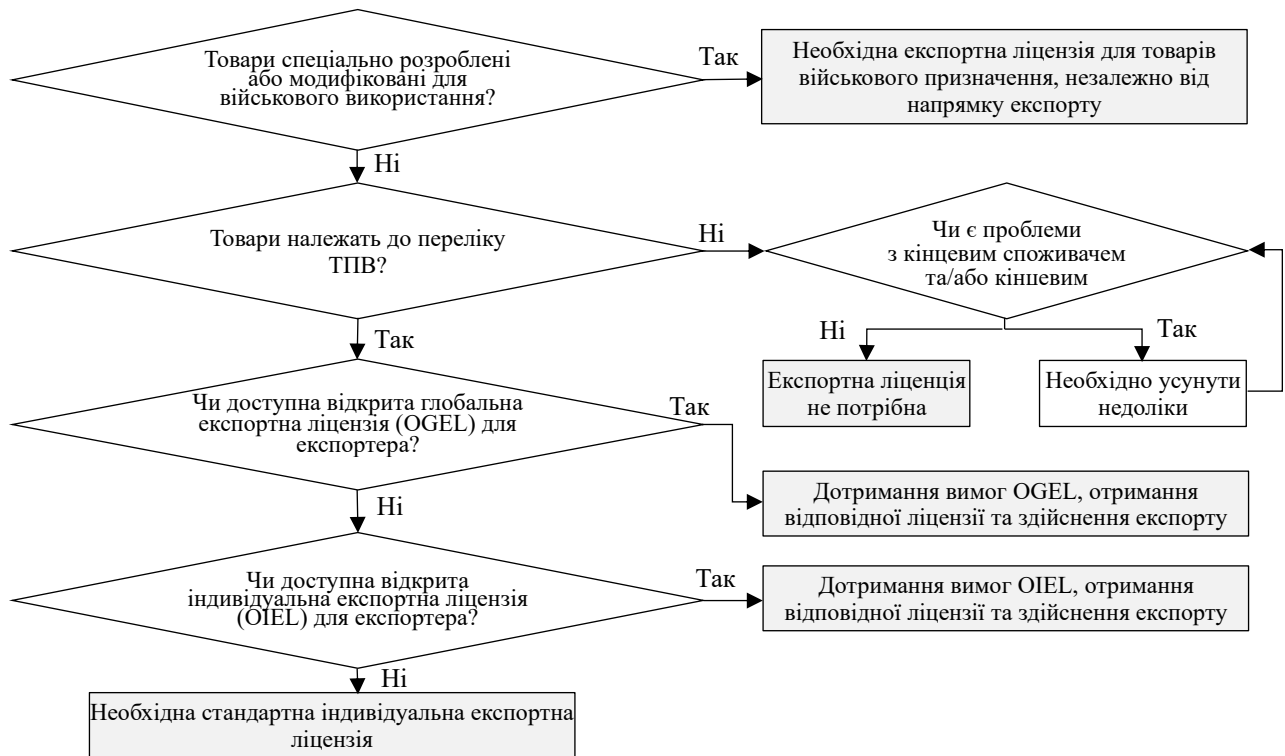

Рис. 1.5. Алгоритм визначення необхідної експортної ліцензії у Великобританії
Джерело: [131]

Третьою групою методів є здійснення митного контролю та митного оформлення товарів відповідно до законодавства. Митний контроль має на меті перевірити відповідність задекларованих операцій нормам, що застосовуються до декларованих товарів, одночасно прагнучи забезпечити належний баланс між таким контролем та сприянням законній торгівлі. На додаток до фіскальної складової, митний контроль полягає у перевірці товарів, що мають обмеження або заборону. Раніше митний контроль більше зосереджувався на фіскальних аспектах митної роботи, проте останніми роками дедалі більше акцентується на важливості митного контролю для таких цілей, як безпека та охорона навколишнього середовища.

Експортний контроль на митниці передбачає сукупність заходів, що здійснюються митними органами в межах своєї компетенції, з метою забезпечення дотриманням наявних внутрішніх та міжнародних нормативно-правових актів. Митне оформлення є необхідною процедурою перед тим, як товари можна імпортувати або експортувати за кордон. Митне оформлення є необхідною процедурою дозволу товарів, які транспортуються до країни через

уповноваженого митного брокера. В рамках цього процесу міститься також інформація щодо відправлень з імпортом та експортом із залученими до процесу сторонами.

Процедура митного оформлення полягає у наступному [65]:

1. Митник перевіряє, чи оформлені документи на відправлення правильними. Міжнародні перевезення повинні мати комерційні рахунки-фактури. Після перевірки документів у документі буде вказано вантажовідправника та контактну інформацію одержувача. Вантаж також включатиме дату експорту та номер накладних.

2. Працівник митниці побачить, які збори можуть бути застосовані до відвантаження. Залежно від виду товарів, їх вартості та законів, які імпортує країна-імпортер. Якщо вартість товару перевищує податковий рівень, працівник перевірятиме, чи сплачені податки та збори.

3. Якщо є непогашені податки та збори, митниця попросить їх сплатити. Існує два варіанти оплати, одним із яких є DDU (Deliver Duty Unpaid), а іншим – DDP (Deliver Duty Paid). Як результат, якщо партія товару позначена як DDP, тоді було сплачено податки та збори. Ці послуги можуть пропонуватися за фіксованою ціною.

4. Після сплати податків і зборів партії вантажів звільняються. З цього моменту, якщо з паперами, митами та податками поводить належним чином, товари повинні бути відправлені за призначенням.

Для здійснення митного контролю митники використовують різні технології, такі як [6]:

– Кінологічна служба. Огляд автомобіля за допомогою спеціально навченої службової собаки дозволяє виявити факт перевезення наркотичних та психотропних речовин майже всіх існуючих видів.

– Радіаційний контроль. Всі транспортні засоби, які перетинають митний кордон держави, проходять цю процедуру. Якщо виявляється машина з підвищеним радіаційним фоном, вона негайно вилучається з черги і додатково перевіряється дозиметрами.

– Пристрій для перевірки документів. Спеціалізовані пристрої дозволяють перевіряти справжність документів протягом декількох секунд.

– Аналізатор металу. Точний прилад, що визначає тип металу, з якого виготовляється прикраса. Також дозволяє ідентифікувати дорогоцінні метали в партії металобрухту.

– Рентгенографія. Спеціалізований комплекс для обстеження людини за допомогою рентгенівських променів дозволяє виявити предмети, заховані в тілі.

Методами здійснення митного контролю, як зазначають Білуха М. та Микитенко Т., є наступні [6]:

1. Методи документального контролю – дозволяють встановити суть і достовірність операції за даними документів. Вони являються частиною процесів документообігу, метою яких є забезпечення контрольованих процесів та практик створення, перегляду, модифікації, видачі, розповсюдження та доступності документів. До даної групи методів належать:

– Нормативно-правове регулювання. Сутність методу полягає у визначенні того факту не суперечать дані подані в документах щодо товарів, які експортуються законодавчим нормам, правилам, вимогам тощо.

– Перевірка документів та даних. Всі документи, декларації та інформація, що подаються до органів митного контролю, перевіряються на справжність та достовірність порівнянням з уже наявною інформацією, отриманою під час інших митних операцій, митною статистикою.

2. Органолептичні методи являються такими, що передбачають отримання первинної інформації за допомогою органів чуття, а отже охоплюють:

– Інспекція – візуальний зовнішній огляд товарів та транспортних засобів, включаючи використання спеціальних технологій (рентгенівські промені, спеціалізовані датчики тощо) для виявлення прихованого транспорту заборонених речовин та предметів, а також товарів, які навмисно не включені до митної декларації. Митний огляд є офіційним заходом, який здійснюється митницею, причиною якого можуть бути сумніви щодо митної декларації, моніторингу чи підозри в контрабанді або порушенні законодавства щодо

експорту ТПВ. Під час митного огляду перевіряють кількість, властивості або вартість ТПВ. Крім того, може постати необхідність розпакування певного товару на вибір.

– Усне опитування – метод, якому приділяється значна увага в процесі митного контролю за експортом товарів (технологій) подвійного використання для отримання інформації про кількість, вартість та якісні характеристики. Посадові особи можуть провести усне опитування, не складаючи протоколу та не формулюючи пояснення щодо виявлення факту перевезення заборонених товарів, валюти понад ліміт без декларації тощо.

– Експертиза – «спеціалізований метод дослідження, який дає змогу за наявності певних підстав сформулювати експертний висновок щодо параметрів досліджуваного об'єкта під час перетину ним кордону, хімічного аналізу, класифікації згідно з УКТЗЕД, кількісних та якісних характеристик, встановлення відповідності вимогам чинного законодавства та подальших правових дій відповідно до отриманих висновків» [50]. Експертиза товарних засобів та товарів з відкриттям та оглядом багажних та вантажних відсіків транспорту із складанням акта перевірки. Процедура застосовується лише за умови, що представники митниці мають підстави припускати передачу заборонених речовин та товарів.

3. Розрахунково-аналітичні методи:

– облік товарів. Всі товари, що перебувають під митним контролем, враховуються для ведення статистики імпорту та експорту, а також для подальшого внесення в каталоги, згідно з якими митна вартість тих самих товарів або товарів з однаковими властивостями буде класифікована при вирішенні спірної ситуації.

– митний аудит – перевірка записів після завершення операції з імпорту чи експорту, що здійснюється для підтвердження цілісності інформації, що подається. Він перевіряє відповідність між показниками звітності, балансів, даними бухгалтерського, податкового обліку та законодавчими нормами [86].

Останньою групою методів контролю за міжнародним експортом ТПВ є застосування санкцій до суб'єктів господарювання, які порушили порядок здійснення таких передач, установлений цим Законом та іншими актами законодавства в галузі експортного контролю. Щоб вдосконалити санкції, ми повинні знати, що вони собою являють і для чого вони призначені. Економічні санкції – це комерційні та фінансові покарання, накладені однією або кількома країнами / органами проти цільових країн, груп чи приватних осіб. Вони часто накладаються з різних військових, соціальних чи політичних причин. Як правило, економічні санкції спрямовані на поліпшення відносин між залученими країнами.

На теренах ЄС, наприклад, прозорість застосування санкцій у сфері контролю за товарами (технологіями) подвійного використання забезпечується також через представлення онлайн мапи EU Sanctions Map (див. рис.1.6.) [115].

Рис. 1.6. Інтерактивна мапа застосування санкцій по відношенню до країн світу в умовах реалізації контролю за товарами (технологіями) подвійного використання.

Джерело: [115]

Однак обговорюється ефективність санкцій, їх непередбачувані наслідки добре відомі. Очікується, що вони вплинуть на цільових недобросовісних

суб'єктів та змусять змінити їх поведінку або припинити певну діяльність. Відповідно до законодавства ЄС, у разі порушення норм щодо експорту товарів (технологій) подвійного використання щодо суб'єктів господарювання можуть бути застосовані цивільні або кримінальні санкції [96].

Експортний контроль та економічні санкції представляють значну проблему для багатьох галузей промисловості, що призводить до постійного збільшення навантаження на дотримання вимог. Це не дивно, враховуючи велике та зростаюче різноманіття товарів, послуг та технологій, що підпадають під контроль або обмеження, а також вимогливу складність національних та міжнародних норм. У поєднанні з нещодавнім акцентом на правозастосовні заходи в певних юрисдикціях, експортний контроль та санкції впливають практично на кожен сектор. Як правило, норми контролю за експортом та санкції накладають заборони або обмеження за допомогою дозволів та ліцензій.

Проведений вище аналіз показує, що категорія товарів (технологій) подвійного використання потребує особливої уваги в торговому законодавстві. Дійсно, їх чутливість з точки зору безпеки не є незначною. ТПВ кидають виклик «догмі вільної торгівлі», яка є домінуючою у торговельному законодавстві, і вимагають спеціальних заходів контролю, щоб уникнути особливо проблем, пов'язаних з розповсюдженням зброї. Санкції можна розглядати як цікавий метод у цьому відношенні. На міжнародному рівні санкції, об'єктом яких є товари (технології) подвійного використання, знаходять свою правову основу в контексті СОТ, що забезпечує виняток щодо лібералізму з міркувань безпеки. З іншого боку, одним з найпродуктивніших та найактивніших суб'єктів санкцій, що охоплюють товари (технології) подвійного використання, також була Рада Безпеки ООН, яка кілька разів втручалася через ембарго та цілеспрямовані заходи щодо осіб чи груп, що торгують цими предметами. Тоді на регіональному рівні, зокрема в європейському територіальному просторі, очевидну роль відігравав Європейський Союз як у реалізації заходів ООН, так і в накладанні автономних заходів. Все це демонструє існування багаторівневої системи санкцій, пов'язаних із подвійним використанням. Незважаючи на труднощі з їх

виконанням та моніторингом, санкції можуть становити значний внесок у необхідність гарантування безпеки та миру у світі [109, 155, 169].

Основними видами санкцій, які обмежують експорт ТПВ є наступні [115]:

– Ембарго на озброєння та супутні матеріали – спрямоване на те, щоб не дати зброї та військовій техніці виїхати або дістатися до цільової країни. Він забороняє експорт та імпорт зброї та супутніх матеріалів до цільової країни та з неї, а також може забороняти передавати технічні дані або фінансові операції, пов'язані з військовою діяльністю.

– Замороження активів – має на меті запобігти фізичній або юридичній особі отримати доступ до майна чи інших активів, які вона може мати під юрисдикцією країни. Він забороняє резидентам та нерезидентам країни торгувати будь-яким майном, що перебуває у власності особи, зазначеної у відповідному положенні про санкції, або від її імені. Він також забороняє сприяти або надавати фінансові послуги, пов'язані з такою угодою.

– Обмеження експорту та імпорту – мають на меті перешкодити економіці або окремим галузям економіки цільової країни. Зазвичай вони забороняють купувати, продавати або відправляти ідентифіковані товари до країни або з неї (наприклад, нафти та нафтопродукти або деякі телекомунікаційні продукти).

– Фінансові заборони – забороняють резидентам та нерезидентам країни проводити фінансові операції з певними особами, що входять до списку, або від їх імені або за вказівкою. Подібним чином вони можуть націлюватись на конкретні типи фінансових операцій з фізичними та юридичними особами, що перелічені в списку.

– Заборони на технічну допомогу – спрямовані на те, щоб заборонити країні, на яку поширюється ембарго на озброєння чи заборону експорту, отримувати послуги та інформацію, що стосується заборонених товарів. Зазвичай вони забороняють надавати технічні дані, тренінги або іншу технічну допомогу. Заборони на надання технічної допомоги, як правило, впливають на стосунки з усіма особами в цільовій країні.

Прикладом формалізації та алгоритмізації методики дослідження товарів (технологій) подвійного використання може слугувати Керівництво ЄС із комплаєнсу у дослідження товарів подвійного використання (EU compliance guidance for research involving dual-use items) [114].

Це Керівництво розроблено з метою допомогти дослідникам та дослідницьким організаціям виявляти, управляти та зменшувати ризики, пов'язані з експортним контролем товарів подвійного використання, а також сприяти дотриманню відповідних законів та нормативно-правових актів ЄС та України. Керівництво складається з 4 розділів і має наступну структуру:

- Розділ 1 підсумовує, як на дослідницькі організації можуть впливати правила ЄС та національні правила експортного контролю за товарами подвійного використання і наскільки важливою є прихильність керівництва вищого рівня до дотримання вимог для впровадження пропорційних та ефективних внутрішніх заходів з дотримання вимог;
- Розділ 2 містить ознайомчу інформацію для дослідників, включаючи основи експортного контролю за товарами подвійного використання та потенційний вплив на дослідницьку діяльність;
- Розділ 3 містить конкретні вказівки для персоналу, відповідального за комплаєнс, щодо того, як створити та переглядати внутрішню програму комплаєнсу;
- Розділ 4 містить огляд нормативно-правової бази з питань експортного контролю товарів подвійного використання [114].

Схематично перелік усіх розглянутих у даному параграфі методів контролю наведено на рис. 1.7.

Рис. 1.7. Методи контролю за експортом товарів (технологій) подвійного використання

Джерело: сформовано автором

Розглянувши методи контролю, можна зробити висновок, що кожен із методів важливий по-своєму. Усі вони допомагають проводити якісну перевірку експорту ТПВ та виявляти порушення. Слід також зауважити, що кожен із методів дозволяє пришвидшити процеси регулювання та контролю. Використання повного переліку методів контролю за міжнародним експортом товарів (технологій) подвійного використання являється важливим для забезпечення результативності всієї системи експортного контролю.

Висновки до Розділу 1

1. У результаті аналізу вітчизняної та іноземної наукової літератури було встановлено, що контроль за товарами (технологіями) подвійного використання є сукупність заходів та засобів, які забезпечують здатність до здійснення обмежувальних та коригувальних дій щодо міжнародних передач товарів та технологій, які можуть бути використані для воєнних цілей, терористичних актів

та порушення прав людини, визначено його місце серед інших видів державних контролів.

2. Обґрунтовано, що ефективний контроль за товарами (технологіями) подвійного використання можливий за умови створення середовища, яке б забезпечувало виконання нормативно-правових вимог та стимулювало до активної діяльності у цьому напрямі підприємств-експортерів. Виконання зазначеної умови повинно здійснюватися на основі формування зв'язку державних владних інститутів з приватними підприємствами, запровадження програм, спрямованих на навчання основам та кращим практикам контролю, оперативного реагування на запити або проблеми підприємництва у цій сфері, розробки методичних інструкцій та переліку корисних ресурсів щодо забезпечення дотримання нормативних вимог, співпраці з експертами в галузі нерозповсюдження, торгівлі та контролю кордонів.

3. Розглянуто складові системи експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, яка включає три рівні експортного контролю: наднаціональний, який полягає у дії міжнародних експортних режимів; національний, який представлений національними системами експортного контролю; мікрорівень, який представлений внутрішніми системами експортного контролю. Зазначено, що система експортного контролю складається з таких елементів: нормативна правова база, що встановлює методи і засоби регулювання; об'єкт регулювання – товари (технології) подвійного використання і товари військового призначення, а також зовнішньоекономічні операції з ними; дозвільна система, що припускає застосування ліцензій, дозволів та інших документів, що підтверджують дотримання обмежень; система органів і організацій, що реалізують певні функції щодо контролю за діяльністю осіб в даній сфері і оборотом певних товарів, видачі дозвільних та інших документів, ідентифікації товарів, що контролюються.

4. Встановлено, що ефективність національної системи експортного контролю досягається лише за умови впровадження внутрішніх систем експортного контролю в діяльність державних та приватних підприємств.

Удосконалено перелік принципів, на яких повинна ґрунтуватися внутрішня система експортного контролю. Вказано, що система повинна забезпечувати точність, своєчасність, об'єктивність та зрозумілість, орієнтованість на стратегічні точки контролю, економічна реалістичність, організаційна реалістичність, координація з робочим потоком підприємства, гнучкість, оперативність.

5. Згруповані методи реалізації контролю за міжнародним експортом товарів (технологій) подвійного використання. Першою групою є методи ідентифікації (пошук та аналіз технічних характеристик, функціонального призначення, складу, сфери використання, пошук товару за контрольним списком, порівняння технічних параметрів однотипних товарів на відповідність товарам, зазначеним у списку), друга група – дозвільні методи (дозвіл на право експорту/імпорту та дозвіл на тимчасове ввезення/вивезення), третя група – методів митного контролю (органолептичні, розрахунково-аналітичні та документального контролю), четверта група – методи застосування санкцій (на замороження активів, заборони на технічну допомогу, фінансові заборони, обмеження експорту та імпорту, ембарго на озброєння та супутні матеріали).

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [31; 33; 34; 35; 38].

РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ КОНТРОЛЮ ЗА ТОВАРАМИ (ТЕХНОЛОГІЯМИ) ПОДВІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ

2.1 Аналіз системи контролю використання та трансферу товарів (технологій) подвійного використання

З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну в 2022 році ринки товарів, які фактично або потенційно можуть ідентифікуватись як товари подвійного використання значно збільшилась. Найбільша складність сучасної ситуації полягає в тому, що будь-який товар як в цілому, так і його окремі компоненти, може бути ТПВ. Досліджуючи ринок товарів (технологій) подвійного призначення, сучасних вітчизняних та світових трендів, можемо зробити висновок, що однією з найвагоміших категорій ТПВ, які в майбутньому можуть забезпечити Україні та українським підприємцям стабільні доходи це саме безпілотні літальні апарати (БПЛА), які сьогодні активно розробляються та використовуються у межах нашої країни.

Аналізуючи світові обсяги експорту та імпорту за 2015-2024 роки (рис. 2.1) можемо зробити висновки про постійне зростання обсягів торгівлі зазначеною групою товарів. Дійсно, БПЛА за рахунок різних модифікацій та типів, це товар, який набуває популярності як у цивільному використанні, так і у військовому.

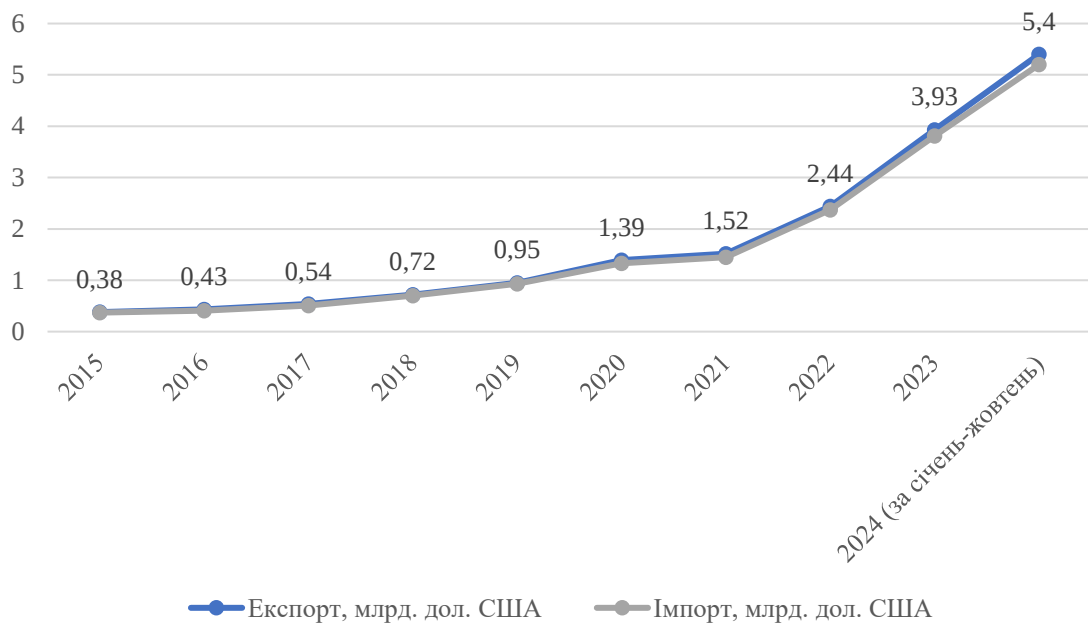

Рис. 2.1. Динаміка загальносвітових обсягів торгівлі БПЛА у 2015-2024 рр.,
млрд. дол. США

Джерело: сформовано автором на основі [108; 168]

З рис. 2.1 видно значне зростання загальносвітових обсягів торгівлі безпілотними літальними апаратами починаючи з 2022 року. З 2015 року зростання обсягів мало рівномірний характер, за 6 років (2016-2021 роки) обсяги експорту та імпорту зростали в середньому на 15%, але у 2022 році ми бачимо значне зростання обсягів торгівлі – на 61% порівняно з 2021, у 2023 ця тенденція продовжувалась і зростання також сягнуло 61%, порівняно з 2022 роком. Необхідно зазначити, що згідно з опитуванням українських виробників БПЛА, виробничі потужності їхніх підприємств значно більші ніж український попит на різного типу БПЛА, а через заборону експорту БПЛА українського виробництва вони змушені виробляти меншу кількість дронів ніж могли б при можливості експорту.

Також вагоме місце України як імпортера безпілотних літальних апаратів відображає рис. 2.2, де структуровано експортні та імпорتنі потоки безпілотних літальних апаратів в розрізі ТОП-10 країн, які, відповідно, експортують та імпортують зазначений товар.

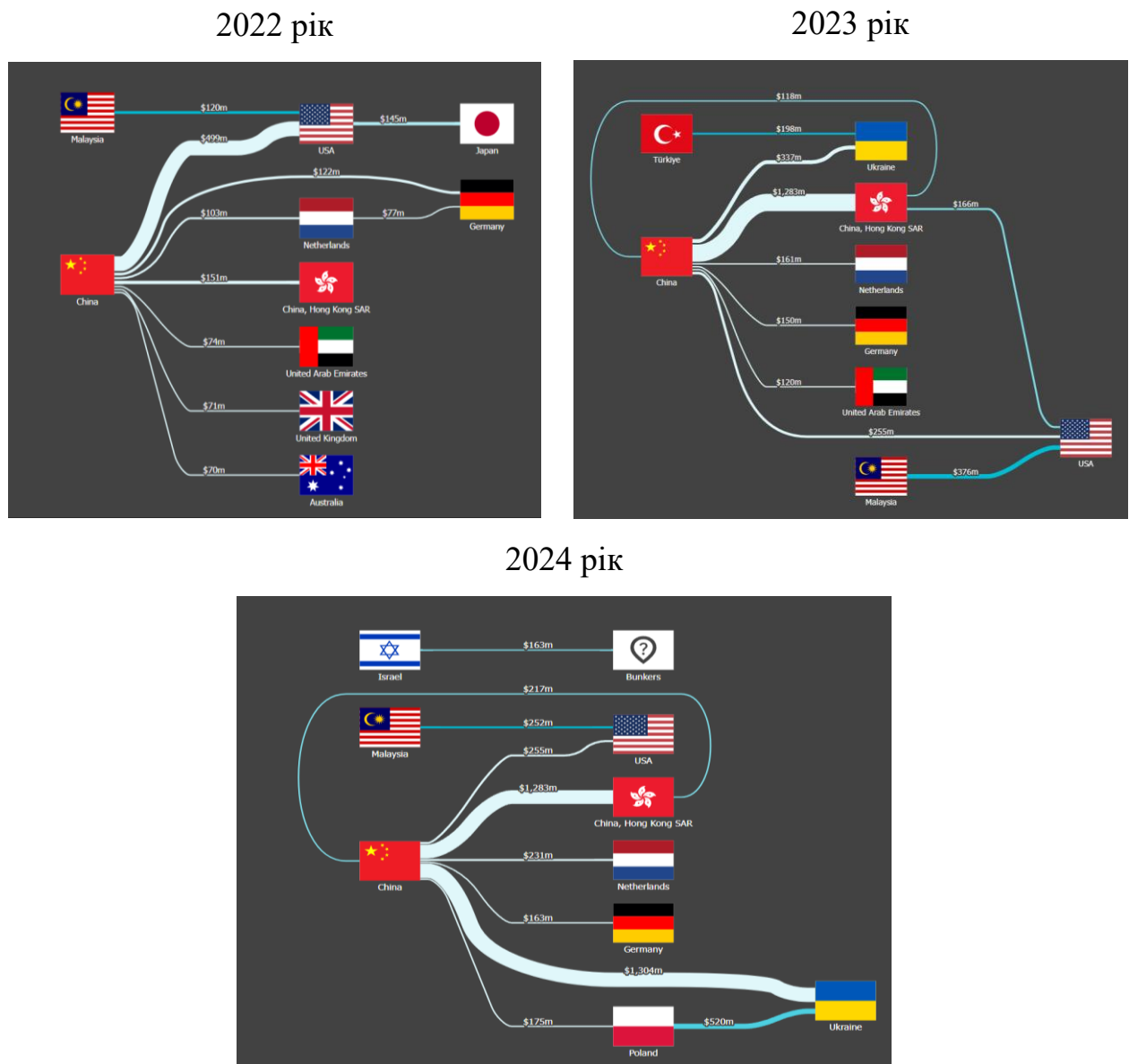

Рис. 2.2. 10 найбільших імпортерських та експортних потоків між країнами у 2022-2024 роках

Джерело: [124, 125, 126].

Як видно з рис. 2.2. за останні 3 роки Україна стала сильнішим гравцем на світовому ринку безпілотних літальних апаратів, зазначимо, що на сьогоднішній момент це у ролі імпортера, але це пов'язане не з неспроможністю українських виробників БПЛА конкурувати на світовому ринку, а з обмеженнями на експорт які діють в країні. За останнє десятиліття експорт літальних апаратів з України (група 88 УКТЗЕД) пройшов через різку корекцію й тривалі коливання (див. рис. 2.3) Після відносно високих 190,6 млн дол. США у 2015 р. обсяги скоротилися у

чотири рази до 29 млн дол. у 2017-му. Подальше відновлення в 2018-2020 рр. повернуло експорт до 81,9 млн дол., але вже 2021-2023 рр. знову показали поступове зниження. Лише у 2024 р. експорт відчутно підживився (46,4 млн дол., +77 %), однак залишився більш ніж утричі меншим від пікових значень десятиліття. Частка літальних апаратів у загальному експорті за весь період коливається в межах 0,1-0,2 %, що свідчить про збереження їхнього нішевого статусу в товарній структурі.

Імпорт, навпаки, демонструє стійку восхідну траєкторію з окремими коригуваннями. Після скромних 54,9 млн дол. у 2015 р. і декількох років невеликого спаду, 2019 р. став переломним (154,6 млн дол., +141 %). Далі імпорт зростав у геометричній прогресії: 355 млн дол. у 2021 р., 776 млн дол. у 2023 р., і рекордні 1,46 млрд дол. у 2024 р. (ще +89 %). Частка літальних апаратів у загальному імпорті підскочила з 0,1 % до 2,1 % за десять років, засвідчивши, що сектор став одним із найбільш динамічних у структурі імпорتنих потреб.

Стрімке розширення імпорту на тлі слабого експорту призвело до кардинальної зміни сальдо торгівлі. Якщо у 2015-2018 рр. Україна ще зберігала експортно-орієнтований баланс у цій групі, то з 2019 р. імпорт стабільно перевищує експорт, а у 2024 р. від'ємне сальдо сягнуло майже 1,42 млрд дол. США. Така динаміка відображає зростаючий внутрішній попит на літальні платформи (зокрема безпілотні та військово-призначені) і обмежені можливості власного виробництва швидко задовольнити ці потреби.

З огляду на низьку вагу експорту й різке зростання імпорту, літальні апарати перетворилися з додаткового експортного джерела валютних надходжень на вагому статтю імпорتنих витрат. Це підсилює тиск на торговельний баланс, але водночас стимулює внутрішній ринок до нарощування локального виробництва та технологічних інвестицій. Для стабілізації ситуації Україні необхідно або значно посилити власний експортний потенціал у сегменті БПЛА та авіації, або диверсифікувати постачання й підтримувати програми імпортозаміщення.

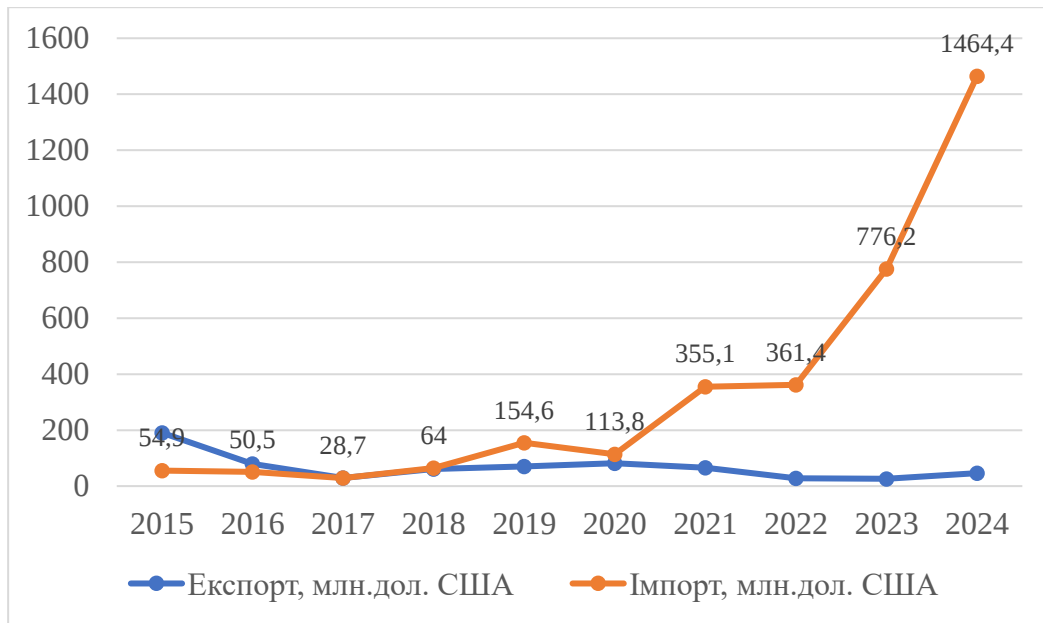

Рис. 2.3. Товарна структура зовнішньої торгівлі України за групою товарів 88 "Літальні апарати" за 2015-2024 роки

Джерело: сформовано автором на основі [15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24]

Наявність значної кількості проблем як на наднаціональному, так і на національному рівнях вказує на недостатню ефективність сучасних систем контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання, що потребує їх удосконалення та адаптації до нових викликів у цій сфері, що породжуються її динамічним розвитком. У цих умовах створення ефективної системи контролю використання та трансферу українськими підприємствами ТПВ потребує ідентифікації та врахування відповідних факторів впливу.

Наголошуємо, що більшість наукових досліджень, як закордонних, так і в Україні розкривають проблематику контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, не беручи до уваги фактори впливу, що породжують неефективність сучасних систем контролю у сфері ТПВ [10; 14; 54; 128; 132; 144]. Така ситуація породжує проблеми у контексті дослідження контролю за поводженням з ТПВ, а також відносно розробки та запровадження оптимізаційних заходів і шляхів підвищення результативності систем контролю використання та трансферу підприємствами товарів (технологій) подвійного використання.

Вважаємо доцільним проводити ідентифікацію факторів впливу на систему контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням товарів (технологій) подвійного використання спираючись на виокремленні рівні такого контролю (див. рис. 1.3), а саме: наднаціональний рівень; національний рівень та рівень окремих суб'єктів підприємницької діяльності в країні (рис. 2.4).

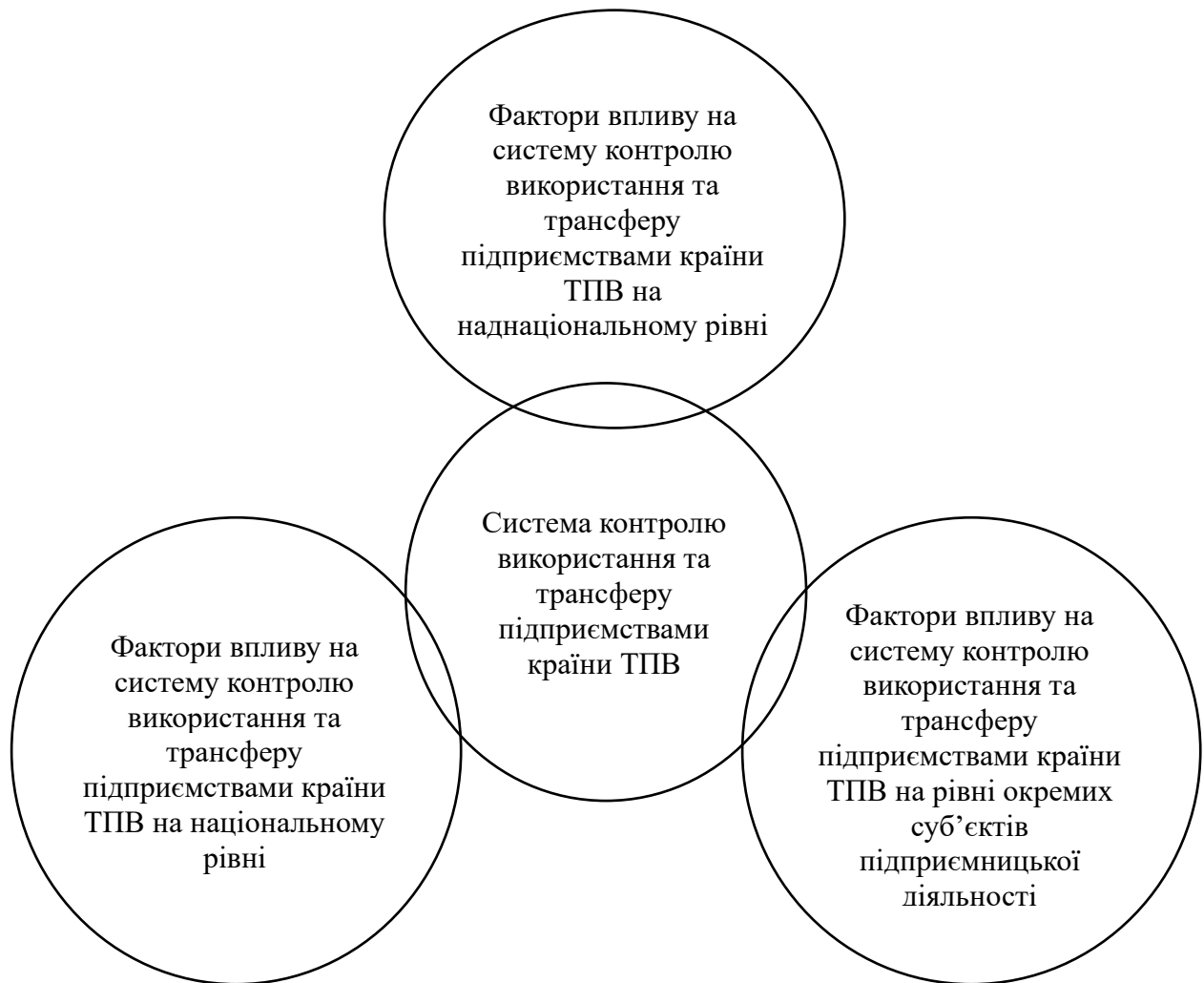

Рис. 2.4. Фактори впливу на систему контролю використання та трансферу підприємствами країни товарів (технологій) подвійного використання згідно з відповідними рівнями здійснення такого контролю

Джерело: сформовано автором

Наведені фактори впливу є важливими, але недостатніми з точки зору створення ефективної системи контролю використання і трансферу підприємствами країни товарів (технологій) подвійного використання, що потребує їх доповнення факторами, що досить розрізнено наводяться

закордонними та вітчизняними вченими у контексті розгляду сфери ТПВ, а саме: політичні; інституціональні; законодавчо-нормативні; економічні; соціальні; екологічні; етичні [66; 89; 94; 144].

З метою ідентифікації адекватної сукупності факторів впливу на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами країни товарів (технологій) подвійного використання, а також для дослідження їх впливу на таку систему вважаємо доцільним поєднати два наведені вище підходи, що дозволить отримати для проведення дослідження удосконалений підхід до вирішення цієї науково-практичної проблеми (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Фактори впливу на систему контролю використання та трансферу підприємствами країни ТПВ

Фактори впливу	Наднаціональний рівень	Національний рівень	Рівень окремих суб'єктів підприємницької діяльності
Політичні	+	+	+
Інституціональні	+	+	+
Законодавчо-нормативні	+	+	+
Економічні	+	+	+
Соціальні	+	+	+
Екологічні	+	+	+
Етичні	+	+	+

Джерело: сформовано автором

Ідентифікація груп факторів впливу на систему контролю використання та трансферу підприємствами країни товарів (технологій) подвійного використання є важливою але недостатньою складовою створення ефективної системи у цій сфері, що потребує доповнення їх відповідними критеріями оцінки, а саме визначення напряму впливу (позитивний або негативний), а також сили впливу: 1-3 слабкий вплив; 4-7 – середній вплив; 8-10 сильний вплив.

Вважаємо доречним дослідити можливість використання розробленого методичного підходу у контексті ідентифікації та оцінки факторів впливу на створення ефективної системи контролю використання та трансферу

підприємствами країни товарів (технологій) подвійного використання на прикладі України.

Політичні фактори на наднаціональному рівні у сфері поводження з ТПВ формуються під впливом дії міжнародних організацій та найбільш впливових країн, переважно розвинутих, що призводить до формування переліків товарів (технологій) подвійного використання, а також небажаних осіб, груп, організацій та країн (наприклад, Іран, Північна Корея, Лівія та ін.) [134]. Відносно України, то ця група факторів має переважно позитивний вплив на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами країни товарів (технологій) подвійного використання, оскільки формує зрозумілі правила виробництва та експорту ТПВ на міжнародні ринки. З іншої сторони політична складова наднаціонального рівня у сфері товарів (технологій) подвійного використання має досить другорядне значення для країни та виробників (експортерів) таких товарів, що дозволяє присвоїти їй оцінку шість (середній вплив).

Інституціональні фактори наднаціонального рівня формуються під впливом організації та реформування наднаціональних інститутів у сфері поводження з ТПВ. Перелік ключових наднаціональних інститутів, що здійснюють регламентування розробки, виробництва, експорту та використання товарів (технологій) подвійного використання наведені на рисунку 1.2 та у таблиці 2.6. Україна приймає активну роль у функціонуванні цих інститутів (див. табл. 2.6), що вказує на значний вплив цього фактору на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами країни ТПВ. З іншої сторони, проблематика, що була виявлена відносно функціонування наднаціональних інститутів у сфері поводження з ТПВ (див. рис. 2.4) значно знижує їх позитивний вплив на національну систему контролю за такими товарами (технологіями). Наведене дозволяє оцінити позитивний вплив цього фактору у 5 балів.

Законодавчо-нормативний базис регламентації розробки, виробництва, експорту та використання товарів (технологій) подвійного використання активно

розвивався на наднаціональному рівні весь період дослідження, починаючи з кінця XIX сторіччя [88; 134]. Для України дія цього фактору є визначальною, оскільки, як незалежна держава, країна приєднувалась до більшості міжнародних угод, які вже були прийняті та в інших країн був вже досвід імплементації законодавчих розробок на національному рівні, що дозволило досить швидко сформувати національну систему контролю використання та трансферу підприємствами країни ТПВ. Наразі під впливом такого фактору маємо інтегровану у світову національну систему контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням товарів (технологій) подвійного використання [67, с. 28-30]. Вплив законодавчо-нормативної бази на наднаціональному рівні на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України ТПВ визначаємо як сильний (позитивний) в межах дев'яти балів.

Економічні фактори на наднаціональному рівні формуються під впливом кон'юнктури світового та міжнародних ринків [173, с. 171]. Наголошуємо на зростанні конкуренції, особливо у сфері технологій та програмного забезпечення, що ускладнює експортну діяльність виробників з країн, що розвиваються, у тому числі України. Значний контроль за сферою ТПВ, а також складнощі при експорті продукції підвищують накладні витрати та знижують прибуток, а також негативно впливають на можливості забезпечити достатній рівень цінової конкуренції, особливо на фоні достатньої кількості країн, які розвиваються з меншим рівнем контролю. Для України, у контексті створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами країни ТПВ, цей фактор має негативний сильний вплив, що дозволяє його оцінити у вісім балів.

Зростання соціалізації світової та міжнародних економічних систем призводить до збільшення впливу соціальних факторів на наднаціональному рівні відносно створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання. Так, в межах реформування системи контролю за ТПВ в ЕС

відбувається включення до неї соціальних аспектів, у першу чергу збільшення уваги до прав людини у цій сфері, як у контексті здійснення підприємницької діяльності, так і у контексті впливу цих товарів (технологій) під час їх використання [135]. Враховуючи високий рівень інтеграції України до світової та міжнародних систем контролю за поведженням з ТПВ, соціальні фактори на наднаціональному рівні будуть мати все більший вплив на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання, що дозволяє оцінити їх сучасний вплив як середній позитивний та надати оцінку чотири.

Зміщення акцентів у виробничій сфері на зростання екологічної безпеки має достатній вплив на розробку, виробництво, експорт та використання товарів (технологій) подвійного використання. Однак, невизначеність з контролем за екологічними факторами на наднаціональному рівні та відсутність окремих вимог для підприємств у сфері ТПВ призводить до середнього негативного впливу цього фактору на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання, що дозволяє їй присвоїти значення на рівні чотирьох.

Етичні фактори на наднаціональному рівні відіграють суттєву роль з точки зору впливу на сферу поведження з ТПВ, особливо це стосується розробки таких товарів у науково-дослідних центрах і вищих навчальних закладах [132; 158]. Однак, недостатня регламентація етичних аспектів щодо поведження з товарами (технологіями) подвійного використання на наднаціональному рівні і значна фрагментарність розробки цього питання призводять до того, що вплив такого фактору на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України ТПВ є слабкий позитивний, що дозволяє оцінити його у два бали.

Політичні фактори мають суттєвий вплив на всю соціально-економічну систему країни, у тому числі сферу поведження з товарів (технологій) подвійного використання. Враховуючи, що країна знаходиться у постійному протистоянні політичних еліт та зміні політичних курсів кожну каденцію Президентів і

Верховної Ради України, це призводить з однієї сторони до постійної зміни політичного курсу держави, що впливає на взаємодію з міжнародними інститутами у тому числі у сфері поводження з ТПВ, з іншої сторони сповільнює процеси створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання. Наголошуємо на негативному впливі політичних факторів на національну систему контролю за ТПВ, що частково компенсується вимогами на наднаціональному рівні. Наведене дозволяє оцінити вплив політичних факторів на п'ять балів.

Інституційна складова відносно формування системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання вже сформована у країні (див. підрозділ 1.2). Однак вона потребує удосконалення в межах вирішення існуючих проблем у цій сфері на національному рівні (див. підрозділ 2.1). Сучасне інституційне середовище побудовано згідно імплементації закордонного досвіду, особливо розвинутих країн (США, ЕС та ін.) та враховує особливості поводження з ТПВ в Україні, однак воно потребує значного реформування у контексті підвищення ефективності контролю, особливо в сфері технологій та програмного забезпечення [13; 145]. Інституційні фактори мають середній негативний вплив на сферу поводження з ТПВ в Україні (чотири бали).

Законодавчо-нормативні фактори на національному рівні мають переважно позитивний вплив на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання, оскільки законодавчо-нормативний база у цій сфері враховує світову та міжнародну практику і дозволяє регулювати процеси поводження з ТПВ [67, с. 28-30]. Однак, законодавство в країні потребує, на нашу думку, удосконалення у контексті прийняття або реформування наступних законодавчих актів: «Про виробництво озброєнь і військової техніки»; «Про гарантування прав інвестицій і інвестиції в ОПК»; «Про військово-технічне співробітництво»; «Про офсетні угоди»; «Про особливості здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг

для гарантованого забезпечення потреб оборони». Підтримуємо точку зору В. Бадрак, що окремої уваги потребує законодавче забезпечення системи парламентського контролю, що має недостатній рівень регламентації та деталізації [3, с. 36]. Таким чином можемо вказати, що законодавчо-нормативні фактори на національному рівні мають середній позитивний вплив (п'ять балів).

Економічні фактори є одними з ключових для країни щодо їх впливу на національному рівні на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання. Наголошуємо на наявності значної кількості проблем, особливо, що стосується здійснення фінансово-господарської діяльності приватних виробників, науково-дослідних інститутів та вищих учбових закладів. Намагання отримати додаткові конкурентні переваги, слабка система фінансової підтримки, дефіцит інвестицій призводять до зниження ефективності контролю у сфері поводження з ТПВ в країні, що дозволяє вказувати на сильний негативний вплив (вісім балів).

Соціальні фактори впливу на національному рівні на протигагу наднаціональному рівню тільки починають враховуватись державними та іншими інститутами у сфері поводження з товарами (технологіями) подвійного використання. Ця категорія факторів потребує ідентифікації, дослідження та врахування впливу на рівні України, що дозволяє вказувати на слабкий позитивний вплив (один бал).

Екологічні фактори знаходяться у фокусі національних владних інститутів відносно впливу на підприємницьку сферу України. З іншої сторони, ця сфера є майже не врегульованою та потребує врахування міжнародних вимог. Наведе робить сучасний вплив цих факторів слабким негативним (два бали).

Етичні фактори на національному рівні створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання майже не розглядаються, що дозволяє вказувати на їх слабкий позитивний вплив (один бал).

Політичні фактори мають достатній вплив на сферу поводження з ТПВ в Україні на рівні окремих суб'єктів господарювання. Для державних підприємств проблемою є постійні зміни напрямів розвитку та обсягів фінансової і іншої підтримки, а також зміни у топ-менеджменті під тиском окремих політичних сил. Для приватних підприємств проблемою є формування несприятливого клімату при зміні політичної влади [10; 11]. Наведене дозволяє вказувати на негативний середній вплив цього виду факторів на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання (чотири бали).

Інституціональні фактори на рівні окремих підприємств формують негативний вплив на сферу поводження з ТПВ в Україні. Пошук ефективних інститутів на рівні окремих суб'єктів господарювання у межах розробки, виробництва, експорту та використання товарів (технологій) подвійного використання призводить до зростання кількості операційних та господарських помилок, зниження конкурентоспроможності вітчизняних підприємств у цій сфері. Особливою проблемою є формування ефективної організаційної структури управління з інтеграцією у неї елементів контролю за ТПВ, а також розробка і запровадження Програм внутрішньої відповідності (ІСР). Відзначаємо наявність розроблених ІСР або Системи внутрішнього експортного контролю підприємств (СВФЕК) для суб'єктів господарювання зі сфери ТПВ в Україні, а також розроблену відповідну законодавчо-нормативну базу [25, с. 247-251]. Однак, проблеми практичної реалізації є однією зі складових, що дозволяє вказувати на негативний середній вплив інституційних факторів на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання (сім балів).

Відносно законодавчо-нормативного регулювання поводження з ТПВ на рівні окремих суб'єктів господарювання, то тут мова йде про внутрішні нормативні документи, що повинні розробити підприємства. Відзначаємо достатній законодавчо-нормативний базис на наднаціональному та національному рівні і проблеми його імплементації на рівні окремих суб'єктів

підприємницької діяльності в Україні. Однак, жорсткий контроль на більш високих рівнях регулювання призводить до появи окремих проблем, а також формального виконання вимог щодо нормативної регламентації діяльності підприємств в сфері поводження з ТПВ. Така ситуація свідчить про слабкий негативний вплив цієї групи факторів на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання (два бали).

Визначальний вплив на розробку, виробництво, експорт та використання товарів (технологій) подвійного використання на підприємствах України мають економічні фактори. Кожна з груп суб'єктів підприємницької діяльності має суттєві економічні проблеми, що дозволяє ідентифікувати вплив цієї групи факторів на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання, як сильно негативний (дев'ять балів). Для державних підприємств проблемою є залучення інвестицій, хаотична державна фінансова підтримка, необхідність модернізації виробництва та асортименту продукції, складнощі у фінансовій підтримці нових розробок, проблеми з експортом, забезпечення конкурентоспроможності на міжнародних та світовому ринках, вихід на нові ринки збуту продукції, недостатні економічні можливості щодо побудови та розвитку системи контролю за поводженням з ТПВ. Для приватних підприємств економічними проблемами є обмежені можливості та вартість залучення фінансових коштів, у тому числі в побудову (розбудову) системи внутрішнього контролю за ТПВ, проблеми з експортом та контролем за кінцевими споживачами продукції (технологій), недостатні фінансові можливості підготовки персоналу щодо контролю за ТПВ [11; 25].

Соціальні фактори мають слабкий негативний вплив на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання (два бали) та більше стосуються соціальних проблем більшості суб'єктів господарювання в Україні, куди відносимо недостатній соціальний захист працівників та зростання

можливостей несанкціонованого доступу до інформації щодо ТПВ, або допущення навмисних помилок при продажі товарів (технологій) подвійного використання, особливо на експорт, або корупції на підприємствах-виробниках (розробниках).

Екологічні фактори мають слабкий негативний вплив (один бал) на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання, оскільки підприємства в країні повинні враховувати зростання вимог на міжнародних і світовому ринку до екологічності виробництва та самої продукції. У той же час неврегульованість екологічного захисту в Україні, у тому числі у підприємницькій сфері, дозволяє оцінювати цю групу факторів більше як потенційно важливу у найближчій перспективі.

Етичні фактори також виступають більше як потенційно важливі для вітчизняних підприємств зі сфери ТПВ враховуючи увагу до них на наднаціональному рівні. Однак, у сьогоdnішніх умовах розвитку в межах їх впливу на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання можемо вказати на слабкий позитивний вплив (один бал) і їх потенційну важливість у майбутньому.

Вважаємо доречним поєднати отримані результати відносно впливу виокремлених факторів впливу на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання (табл. 2.2). Отримані результати розраховані на основі опитування респондентів різних галузей та діяльностей, які мають безпосереднє відношення до експорту ТПВ, а відповідно й до процедур контролю використання та трансферу ТПВ. Цільовими респондентами виступили представники центральних органів влади, регіональних митниць, великі виробники БПЛА, представники хімічної, електронної та радіолокаційної галузей. Під час проведення опитування було отримано 100 відповідей з

оцінками вплив факторів на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України ТПВ.

Таблиця 2.2

Вплив факторів на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України ТПВ*

Фактори впливу	Наднаціональний рівень	Національний рівень	Рівень окремих суб'єктів підприємницької діяльності
Політичні	+6	-5	-4
Інституціональні	+5	-4	-7
Законодавчо-нормативні	+9	+5	-2
Економічні	-8	-8	-9
Соціальні	+4	+1	-2
Екологічні	-4	-2	-1
Етичні	+2	+1	+1

Джерело: сформовано автором

Групи факторів впливу на наднаціональному рівні переважно мають позитивний вплив на сферу поводження с ТПВ в Україні, де виключенням є тільки економічні та екологічні фактори. Перші негативно впливають через значну конкуренцію на ринках збуту такої продукції, другі – через постійне зростання вимог щодо екологічності виробництва та продукції.

Національний рівень характеризується вже переважно негативним впливом ідентифікованих факторів на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання через наявність суттєвої кількості проблем у функціонуванні політичної та економічної системи країни, а також недостатній розвиток національного інституційного середовища.

Головні проблеми сконцентровані на рівні окремих суб'єктів підприємницької діяльності, де національні проблеми доповнюються індивідуальними проблемами підприємств. Майже всі ідентифіковані фактори впливу, окрім етичних, мають негативний вплив на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання.

Узгодженість думок розраховано через коефіцієнт Кендалла W, а також для аналізу групових зсувів використано крос-секційні OLS-регресії виду:

$$Y_{ijr} = \alpha + \beta_1 Level_r + \beta_2 Group_i + \varepsilon_{ijr}$$

де i — респондент, j — фактор, r — рівень (наднаціональний/національний/рівень окремих суб'єктів підприємницької діяльності)

Таблиця 2.3

Результати розрахунку коефіцієнта Кендалла W узгодженості думок респондентів

Рівень / Секторальна група	Узгодженість думок, коефіцієнт Kendall's W
Наднаціональний	0,49
Національний	0,34
Рівень окремих суб'єктів підприємницької діяльності	0,27

Джерело: сформовано автором

Таблиця 2.4

Співставлення коефіцієнта узгодженості думок респондентів для рівня управління та досліджуваної групи

Секторальна група	Наднаціональний	Національний	Рівень окремих суб'єктів підприємницької діяльності
Вир. засобів радіолокаційної боротьби	0,59	0,38	0,25
Хімічна галузь	0,55	0,36	0,37
Вир. БПЛА	0,5	0,36	0,3
Вир. електроніки	0,56	0,42	0,34
Регіональні митниці	0,45	0,45	0,24
Центральні органи влади	0,46	0,3	0,24

Джерело: сформовано автором

Після розрахунку коефіцієнта Кендалла W бачимо, що коефіцієнт узгодженості думок респондентів на наднаціональному рівні становить 0.49 що може означати помірну згоду опитуваних, на національному рівні коефіцієнт узгодженості думок респондентів нижчий 0.34, що визначається як слабо-

помірний коефіцієнт узгодженості, а рівень окремих суб'єктів підприємницької діяльності показує найнижчий рівень узгодженості - 0.27. На основі проведеного аналізу бачимо, що рівень узгодженості знижується в напрямку «згори-вниз».

Секторально найвища згода зафіксована в сфері виробників засобів радіолокаційної боротьби на наднаціональному рівні ($W = 0.59$) та у хімічній галузі на рівні окремих суб'єктів підприємницької діяльності ($W = 0.37$).

Законодавча рамка лишається визначальним стимулом на наднаціональному та національному-рівнях (середні значення результатів опитування відповідно +9 та +5), що відповідає поточній гармонізації з Вассенаарськими домовленостями. Водночас інституціональні та політичні бар'єри змінюють знак із «+» на «-», сигналізуючи про бюрократичні втрати ефективності, коли норми імплементовуються національними регуляторами й безпосередньо підприємствами. Економічний фактор системно негативний (-8 ... -9) по всій ієрархії, що свідчить про високу чутливість бізнесу до витрат на адміністративні процедури.

Ці результати можуть сигналізувати про надмірну регуляцію, яка призводить до відпливу інновацій у тіньовий сегмент або релокацію виробництва.

При побудові OLS моделей у якості залежної змінної обрано наднаціональний рівень та групу респондентів центральних органів влади. Обґрунтованість даного рішення ґрунтується на тому, що у багаторівневому регулюванні важливо оцінити, наскільки нижчі рівні системи відрізняються від основних міжнародних стандартів. Наднаціональний рівень (наприклад, Вассенаарська угода чи правила ЄС) визначає базові вимоги для всіх інших. Тому логічно тлумачити β -коефіцієнти як зміни (у кращу чи гіршу сторону) саме відносно цього базового рівня. Детальні розрахунки наведені в Додатку Є.

Результати оцінювання моделей OLS виявили чітку ієрархічну закономірність у сприйнятті факторів, що впливають на ефективність системи контролю за трансфером товарів подвійного призначення (ТПВ). Найвищі середні оцінки спостерігаються на наднаціональному рівні та суттєво знижуються при переході до національного (на -3,7 бала) та особливо при

переході до рівня окремих суб'єктів підприємницької діяльності (на $-5,4$ бала, $p < 0.001$). Найбільш вразливими до такого зниження виявилися законодавчо-нормативні та соціальні чинники, що свідчить про розрив між нормативною базою та її імплементацією на нижчих рівнях системи управління.

Значущі відмінності спостерігаються також між галузевими групами. Зокрема, представники хімічної промисловості та виробники дронів надали значно вищі оцінки системі контролю ($+1,5...+1,6$ бала), що вказує на більшу взаємодію або залежність цих секторів від міжнародних режимів ТПВ. Натомість підприємства електроніки та радіолокаційних систем частіше демонстрували скепсис, особливо щодо екологічного та етичного аспектів. Це відображає секторальну специфіку ризиків і нормативного навантаження.

Найвищу пояснювальну здатність показала модель для законодавчого фактора ($R^2 = 0.58$), що підтверджує високу варіативність сприйняття саме цього компонента серед респондентів залежно від рівня та галузі. Натомість економічний фактор залишався стабільно негативним (-8.1 бала на наднаціональному рівні) та слабо диференційованим ($R^2 = 0.12$), що свідчить про універсальність економічних бар'єрів — незалежно від організаційного або галузевого контексту.

На національному рівні середня оцінка ефективності зменшується на $3,7$ бала (-13% , $p < 0.001$) порівняно з наднаціональним. Перехід до рівня окремих підприємств спричиняє подальше зниження ще на $1,7$ бала, що в сумі становить -20% відносно наднаціонального рівня. Найбільше падіння демонструє законодавчо-нормативний фактор — з $3,4$ до $-10,7$ бала. Водночас економічний фактор залишається стабільним на наднаціональному та національному рівнях ($-8,1 - -8,1$), що свідчить про однакову силу бар'єрів незалежно від масштабу управління.

Отже, регресійний аналіз підтвердив системне зниження ефективності контролю ТПВ у процесі переходу від наднаціонального до рівнів окремих суб'єктів підприємницької діяльності, що вказує на необхідність підвищення вертикальної інтегрованості регуляторних практик. Водночас міжгалузеві

відмінності демонструють потенціал для впровадження адаптивних механізмів контролю, зорієнтованих на специфіку ризиків окремих секторів. Отримані результати також засвідчують, що реформа системи має ґрунтуватися на підвищенні ефективності реалізації чинного законодавства, особливо через цифровізацію процедур, зменшення економічного тиску на бізнес і розвиток галузевих ESG-інструментів.

Таким чином можемо виокремити три головні напрями щодо удосконалення контролю у сфері ТПВ в країні:

- оптимізація державної політики у сфері контролю, особливо експортного, щодо товарів (технологій) подвійного використання;
- реформування інституційного середовища на національному рівні та рівні окремих підприємств в межах підвищення ефективності контролю за ТПВ;
- підвищення якості організації контролю за товарами (технологіями) подвійного використання на підприємствах України з врахуванням імплементації закордонного досвіду та економічних інтересів і можливостей вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності, а також забезпечення ефективного аналізу використання українськими та закордонними суб'єктами господарювання таких товарів (технологій).

2.2 Використання міжнародних інструментів контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання

Однією з головних проблем для ТПВ є їх цільове використання, що заявлене при експорті, а також ідентифікація кінцевого споживача таких товарів (технологій). Кожна країна формує власний методологічний інструментарій аналізу використання ТПВ, як національними підприємствами, так і підприємствами-імпортерами з інших держав. Відзначаємо наявність багаторівневої системи аналізу цільового використання ТПВ (рис. 2.5).

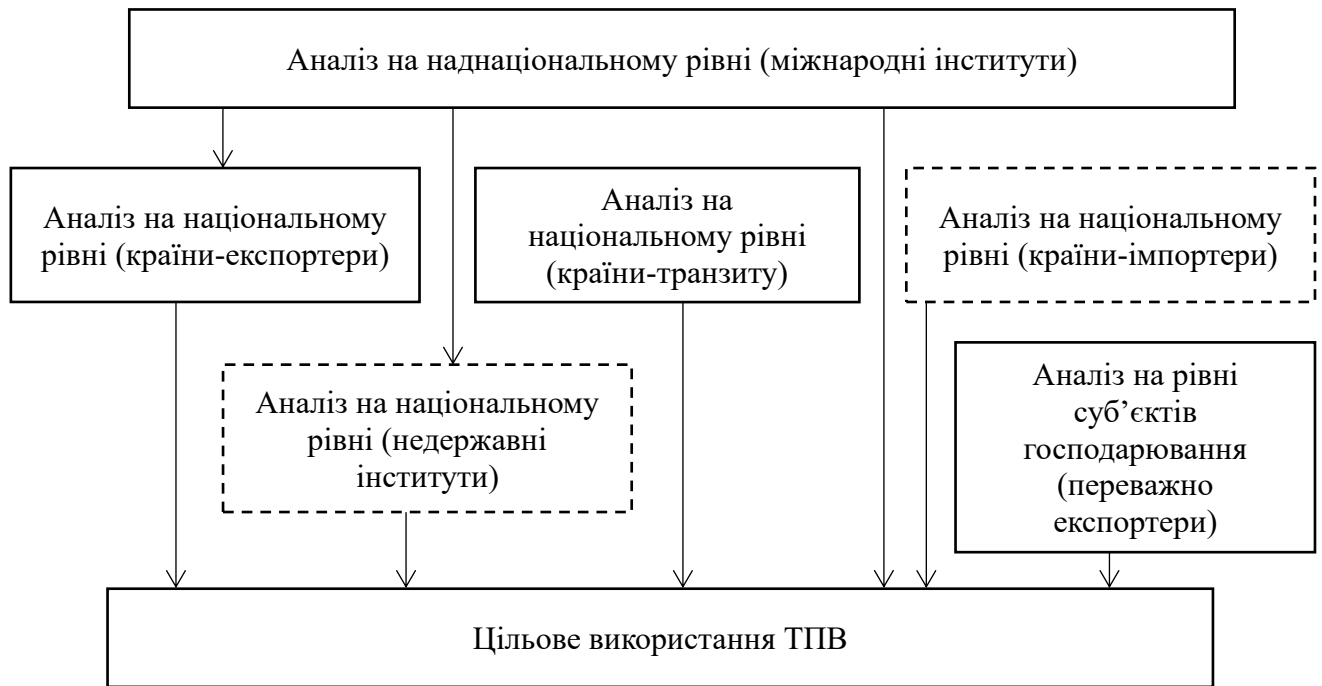

Рис. 2.5. Багаторівнева система аналізу цільового використання ТПВ

Джерело: сформовано автором

Кожен з елементів багаторівневої системи аналізу використання товарів (технологій) подвійного використання має власний методологічний інструментарій аналізу. При цьому, як вся система, так і її окремі складові мають значні проблеми, що знижують ефективність аналізу та контролю за використанням ТПВ. Наведене відноситься і до України та потребує дослідження.

Існуюча багаторівнева система цільового аналізу використання товарів (технологій) подвійного використання має ряд недоліків, куди слід віднести:

- прозорість, оскільки частина інформації відноситься до сфери національної безпеки та комерційної таємниці. В межах функціонування системи не досягнуто баланс між достатнім і об'єктивним обсягом інформації яка повинна бути у відкритому доступі та національними і приватними інтересами;
- складність управління через значну кількість рівнів управління та контролю, а також недостатній розвиток та регламентацію каналів отримання і передачі інформації. Отримана в межах аналізу інформація досить часто не доходить або доходить не у повному обсязі до інших елементів системи, особливо це стосується окремих підприємств і країн-імпортерів;

- участь у системі країн-імпортерів, оскільки переважні обсяги аналізу і контролю відбуваються на рівні країн-експортерів, що дозволяє приховувати від контролю частину ТПВ [111, с. 12];

- участь недержавних інститутів на рівні країн-експортерів, транзиту та імпортерів. Враховуючи національну та комерційну таємницю недержавні інститути досить хаотично приймають участь у аналізі та контролі за цільовим використанням ТПВ. Переважна більшість такого аналізу та контролю відбувається зі сторони ЗМІ у контексті окремих розслідувань або торкається діяльності окремих інститутів, наприклад, екологічного напрямку;

- аналіз та контроль зі сторони країн-транзиту. Завантаженість та вибірковий аналіз (контроль) переважно митними органами країн-транзиту призводить до проблем з результативністю відносно виявлення нецільового відправлення і використання товарів (технологій) подвійного використання і складнощів щодо боротьби з контрабандою ТПВ [143];

- участь підприємств у системі, оскільки залучені до аналізу та контролю за цільовим використанням переважно тільки суб'єкти господарювання – експортери, у той час як розробники, підприємства, що використовують ТПВ власного виробництва, або отримують їх від інших виробників в країні, або через імпорт, майже виключені з системи аналізу (контролю);

- методичний інструментарій аналізу цільового використання товарів (технологій) подвійного використання, що відрізняється по країнам і підприємствам та направлений переважно на контроль експорту, тобто є не універсальним та недостатньо адаптованим до сучасних потреб у сфері ТПВ.

Наднаціональний рівень багаторівневої системи аналізу цільового використання ТПВ характеризується формуванням окремого методичного інструментарію кожним з міжнародних інститутів, де акцент робиться на: дотримання нормативних документів країнами-учасницями; формування та доповнення переліку товарів (технологій) подвійного використання у сфері відповідальності відповідного міжнародного інституту; формування та перегляд санкцій відносно країн-порушників або окремих суб'єктів господарювання;

налагодження каналів обміну інформацією серед країн-учасниць; розробці рекомендацій відносно аналізу (контролю) за ТПВ, що відносяться до компетенції відповідного інституту [88; 134]. При цьому, країни-учасники можуть формувати власний методичний інструментарій аналізу цільового використання ТПВ, а країни, що не приєднались до відповідного міжнародного інституту можуть взагалі ігнорувати його рекомендації та активно протидіяти санкціями, що введені цим інститутом, у тому числі використовуючи міжнародні та національні судові інститути.

Національний рівень є найбільш розвинутий відносно аналізу цільового використання ТПВ, особливо у країнах-експортерах, де на додачу до методичного інструментарію на рівні держави активно використовується інструментарій на рівні окремих суб'єктів підприємницької діяльності, що вимагає проведення оцінки, для якої оберемо як економічно розвинені країни, так і країни, що є досить схожими по рівню розвитку національних інститутів на Україну. Окремо вважаємо доцільним дослідити методичний інструментарій аналізу цільового використання товарів (технологій) подвійного використання в Україні.

Країни, що входять у склад Європейського Союзу повинні враховувати два аспекти в межах аналізу цільового використання ТПВ, а саме методичний інструментарій, що регламентовано законодавчо-нормативною базою ЄС та внутрішній національний методичний інструментарій. Законодавчі аспекти регулювання сфери товарів (технологій) подвійного використання у Євросоюзі розкриті на рисунку 1.2. та у таблиці 2.4. Загалом у Європейському Союзі пропонують проводити відповідний аналіз відносно ТПВ за допомогою отримання необхідної інформації щодо:

- характеристики та особливостей фінансово-господарської діяльності торговельного партнера, що замовив товари (технології) подвійного використання у підприємства з країни ЄС. Аналіз повинен проводитись підприємством-контрагентом, митними органами та відповідними національними інститутами, що контролюють експорт у державі;

- характеристики та особливостей фінансово-господарської діяльності підприємства, що буде отримувати товари (технології) подвійного використання, якщо це окремий суб'єкт господарювання. Процедура аналізу аналогічна до наведеної вище;

- характеристики та особливостей фінансово-господарської діяльності кінцевого користувача товарів (технологій) подвійного використання, якщо це окремий суб'єкт підприємницької діяльності. Процедура аналізу аналогічна до наведеної вище;

- аналіз технічних характеристик продукції та можливостей її включення до переліку ЄС щодо товарів (технологій) подвійного використання. Аналіз також проводиться підприємством виробником ТПВ, митними органами та відповідними національними інститутами, що контролюють експорт у державі;

- аналіз потенційних сфер застосування товарів (технологій) подвійного використання підприємством-покупцем і країною, де знаходиться це підприємство. Процедура аналізу аналогічна до наведеної вище [140, с. 8].

У Німеччині аналіз цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами та закордонними контрагентами відбувається під контролем Німецького Федерального управління економіки та експортного контролю (German Federal Ofce of Economics and Export Control (BAFA)), митних органів та підприємств розробників і виробників ТПВ. При цьому використовуються наступні методичні інструменти:

- аналіз правових ризиків відносно поводження та експорту ТПВ у країні, ЄС та країнах-імпортерах, що не входять до складу Європейського Союзу;

- аналіз цінових ризиків, що пов'язані з недоброякісною конкуренцією та постачанням ТПВ у небажані країни або не перевіченим суб'єктам підприємницької діяльності;

- оцінка репутаційних ризиків, що пов'язані з постачанням розробок або товарів (технологій) подвійного використання у країни або суб'єктам підприємницької діяльності, що можуть нанести шкоду репутації країни та окремого підприємства;

- аудит надійності відносно можливості забезпечити підприємством розробником або виробником відповідних законодавчих норм щодо поводження та експорту ТПВ (проводиться BAFA);

- аналіз причин помилок відносно поводження та експорту товарів (технологій) подвійного використання німецьким підприємством (намір, недбалість або операційна помилка);

- виявлення винного у проблемах в сфері поводження або експорту ТПВ (окрема фізична особа або компанія взагалі);

- оцінка якості та ефективності запровадження і функціонування Програм внутрішньої відповідності (ICP) на підприємствах [139, с. 7-9].

У Швеції аналіз цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами та закордонними контрагентами здійснюється Шведським агентством з нерозповсюдження та експортного контролю (Swedish Agency for Non Proliferation and Export Controls (ISP)), митними органами та підприємствами розробниками і виробниками ТПВ. Процеси аналізу цільового використання ТПВ нерозривно пов'язані з видачею ліцензій на здійснення експортної діяльності у сфері товарів (технологій) подвійного використання, де акценти зміщуються (починаючи з 2007 року) у сферу програмного забезпечення та комп'ютерних технологій [140, с. 37]. У Швеції використовують наступні методичні інструменти для аналізу:

- виконання умов для отримання глобальних та індивідуальних ліцензій на експорт ТПВ;

- дотримання законодавчих норм Європейського Союзу та Швеції відносно розробки, продажу, експорту та використання товарів (технологій) подвійного використання (Закон «Про військову техніку» - 1992 рік, Наказ «Про військову техніку» - 1992 рік) [142, с. 20];

- умов угоди на постачання ТПВ, для виявлення відхилень, що може слугувати доказом не цільового використання таких товарів (технологій) або їх наступного перепродажу небажаним особам, організаціям (угрупованням), державам;

- контрагентів в угоді на отримання ТПВ, де виявляються покупці та кінцеві споживачі такої продукції (технологій), а також кінцевої сфери використання (споживання) ТПВ;

- ефективності та результативності запровадження і використання Програм внутрішньої відповідності (ІСР) суб'єктами підприємницької діяльності у сфері товарів (технологій) подвійного використання (розробка, виробництво, експорт, споживання) [140, с. 38-41].

У Бельгії аналіз цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами та закордонними контрагентами здійснюється Групою контролю за стратегічними товарами (Strategic Goods Control Unit), митними органами та суб'єктами підприємницької діяльності (переважно розробники, виробники та, особливо, експортери). У країні аналіз у сфері ТПВ направлено на:

- забезпечення міжнародної та геополітичної безпеки за рахунок недопущення доступу до таких товарів (технологій) небажаних осіб, організацій (угруповань), країн, у тому числі через використання небезпечних маршрутів доставки ТПВ до покупців;

- дотримання міжнародних зобов'язань та торговельних обмежень у сфері товарів (технологій) подвійного використання, які підтримує Бельгія як учасниця міжнародних інститутів, а також країна-член Європейського Союзу та окремий учасник механізму забезпечення світової і міжнародної безпеки;

- дослідження ефективності експортного потоку країни у контексті результативності експортного контролю та зменшення бар'єрів у бізнес-середовищі держави;

- зниження ризиків щодо участі країни та її суб'єктів підприємницької діяльності у несанкціонованому експорті та/або розповсюдженні зброї масового знищення;

- отримання знань та контроль характеру і фінансово-господарської діяльності кінцевого споживача (отримувача) товарів (технологій) подвійного використання;

- дослідження ефективності і результативності використання Програм внутрішньої відповідності (ICP) у секторах національної економіки, що пов'язані з розробкою, виробництвом, експортом та споживанням ТПВ [139, с. 5-7].

У Люксембурзі аналіз цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами та закордонними контрагентами здійснюється Міністерством Економіки, митними органами та суб'єктами підприємницької діяльності. Методичний інструментарій аналізу направлений на:

- дослідження виконання міжнародних та національних законодавчих норм відносно розробки, виробництва, експорту та споживання ТПВ;

- дослідження ризиків у сфері поводження з товарами (технологіями) подвійного використання, особливо в межах їх експорту підприємствами країни (оцінка фінансово-господарської діяльності контрагента; дослідження бізнес-зв'язків контрагента; опис товару; дослідження кінцевого використання; оцінка процесів обробки замовлень та доставки продукції);

- оцінку фізичної та інформаційної безпеки виконання угоди, особливо при експорті ТПВ;

- дослідження процедур обліку та документообігу на підприємстві, що розробляє, виготовляє, експортує або споживає товари (технології) подвійного використання;

- оцінку організаційної структури, обов'язків та ресурсів на підприємстві, що розробляє, виготовляє, експортує або споживає ТПВ;

- дослідження використання Програм внутрішньої відповідності (ICP) та їх ефективності і результативності у контексті супроводження угод з товарами (технологіями) подвійного використання [137, с. 4-8].

У Японії аналіз цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами та закордонними контрагентами здійснюється Інспекцією безпеки експорту Міністерства Економіки, Торгівлі та Промисловості, митними органами та суб'єктами підприємницької діяльності. У країні акцент робиться на аналіз таких складових:

- дотримання міжнародних та національних законодавчих норм відносно розробки, виробництва, експорту та використання ТПВ;
- формування відповідної організаційної структури на підприємстві у контексті контролю у сфері поводження з товарами (технологіями) подвійного використання, особливо в межах здійснення експортних операцій;
- формування правильного алгоритму класифікації продукції (технологій) у контексті їх віднесення до ТПВ;
- проведення транзакцій відносно товарів (технологій) подвійного використання;
- ефективність аудиту операцій, у тому числі експортних, у сфері ТПВ;
- результативність запровадження Програм внутрішньої відповідності (ICP) на підприємствах, що розробляють, виготовляють, експортують або споживають товари (технології) подвійного використання [141, с. 3].

У Польщі аналіз цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами та закордонними контрагентами здійснюється Департаментом експортного контролю (Export Control Department), митними органами та суб'єктами підприємницької діяльності. Аналіз направлено на:

- запобігання випадкових порушень закону про експортний контроль, які можуть привести до економічних санкцій чи кримінального покарання;
- виявлення осіб всередині організації торгівлі (суб'єктів підприємницької діяльності), які проявили недбалість у разі порушень;
- обмеження державного втручання в торговельну та комерційну діяльність шляхом передачі тягаря відповідальності на суб'єкти підприємницької діяльності, і в той же час спрощення процедур отримання глобальних і генеральних експортних ліцензій та сприяння обміну інформацією з державними органами;
- визначення напрямів допомоги польським підприємствам у питаннях розробки, виробництва, експорту та споживання товарів (технологій) подвійного використання;

- дослідження сприяння міжнародної та національної безпеки і виконання обов'язків по досягненню цього зі сторони державних інститутів та суб'єктів підприємницької діяльності;

- сприяння комерційним відносинам з компаніями, що знаходяться за межами Польщі;

- дослідження ефективності та результативності запровадження і використання на польських підприємствах зі сфери ТПВ Програм внутрішньої відповідності (ICP) [140, с. 26].

У Румунії аналіз цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами та закордонними контрагентами здійснюється Національним агентством з експортного контролю (The Romanian National Agency for Export Control (ANCEX)), митними органами та суб'єктами підприємницької діяльності. Методичний інструментарій використовується для:

- аналізу ризиків у процесі розробки, виробництва, експорту та використання ТПВ суб'єктами господарювання у країні;

- підвищення ефективності надання індивідуальних або глобальних експортних ліцензій для підприємств зі сфери товарів (технологій) подвійного використання;

- забезпечення управління процесами експорту ТПВ на рівні держави та окремих суб'єктів підприємницької діяльності;

- отримання інформації щодо розвитку сфери ТПВ, а також забезпечення міжнародних та національних законодавчих норм у цій сфері;

- оцінки необхідності запровадження і використання на підприємствах країни, що розробляють, виготовляють, експортують та використовують товари (технології) подвійного використання Програм внутрішньої відповідності (ICP) [140, с. 31-33].

У Малайзії аналіз цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами та закордонними контрагентами здійснюється на основі Закону «Про стратегічну торгівлю» (2010 рік) Секретаріатом стратегічної торгівлі Міністерства міжнародної торгівлі та промисловості (Strategic Trade

Secretariat Ministry of International Trade and Industry (STS, MITI)), Радою з ліцензування атомної енергії (Atomic Energy Licensing Board (AELB)), митними органами та суб'єктами підприємницької діяльності. Аналіз у цій сфері направлено на:

- надання дозволів займатися експортною та брокерською діяльністю у сфері ТПВ;
- захист від передавання товарів (технологій) подвійного використання небажаним особам, організаціям (угрупованням), країнам;
- дослідження клієнтів компаній-продавців ТПВ, особливо при експортних операціях;
- збільшення прозорості для державних інститутів та суб'єктів підприємницької діяльності у сфері поводження з товарами (технологіями) подвійного використання;
- забезпечення запровадження і використання на підприємствах зі сфери ТПВ Програм внутрішньої відповідності (ICP) [136, с. 1-2].

В Україні аналіз цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами та закордонними контрагентами здійснюється на національному рівні (Державна служба експортного контролю (Держекспортконтроль) та Державною митною службою) та на рівні окремих суб'єктів підприємницької діяльності. Методичний інструментарій аналізу використовується на національному рівні для:

- дослідження реалізації державної політики у сфері ТПВ, а також розробки необхідних рекомендацій до внесення змін у діяльність державних інститутів у цій сфері;
- захисту національних інтересів країни у контексті недопущення розповсюдження зброї масового знищення та доступу небажаних осіб, організацій (угруповань), країн до товарів (технологій) подвійного використання;
- дотримання міжнародних зобов'язань країни відносно дії її інститутів та суб'єктів підприємницької діяльності у контексті недопущення розповсюдження

зброї масового знищення і доступу небажаних осіб, організацій (угруповань), країн до ТПВ;

- оцінки якості та ефективності надання адміністративних послуг у сфері поводження з товарами (технологіями) подвійного використання;

- дослідження обсягів, структури та динаміки експорту-імпорту ТПВ в країні;

- проведення попередньої експертизи товарів (технологій) подвійного використання з метою формування ефективного експортного контролю у сфері поводження з ТПВ;

- контролю та підвищення його результативності і ефективності відносно транзиту товарів (технологій) подвійного використання через митну територію України;

- оптимізації процесів реєстрації експортерів, імпортерів ТПВ;

- дослідження процесів державної атестації систем внутрішнього експортного контролю на суб'єктах підприємницької діяльності зі сфери товарів (технологій) подвійного використання [14].

Інструментарій аналізу цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами та закордонними контрагентами зі сторони державних інститутів в Україні має суттєві недоліки:

- аналіз переважно направлений на експорт та імпорт ТПВ і майже не торкається використання таких товарів (технологій) підприємствами країни;

- прозорість та обсяги публічної інформації не дозволяють контролювати діяльність, як державних інститутів, так і окремих підприємств у сфері поводження з товарами (технологіями) подвійного використання;

- недостатній рівень взаємодії та допомоги суб'єктам підприємницької діяльності у сфері ТПВ, діяльність державних інститутів переважно торкається виконання ними адміністративних функцій;

- відсутня допомога експортерам (імпортерам) відносно їх взаємодії з іноземними контрагентами (правове забезпечення угод, інформація про країну-

імпортера (експортера), підприємство-імпортер (експортер), пошук та консультування по позаштатними ситуаціями під час виконання угод);

- недостатній рівень цифрового супроводу процесів взаємодії суб'єктів підприємницької діяльності та державних інститутів у сфері поводження з товарами (технологіями) подвійного використання;

- формальний підхід до забезпечення функціонування на підприємствах систем внутрішнього експортного контролю;

- недостатня увага аналізу ризиків, що супроводжують процеси поводження з ТПВ;

- недостатня увага дослідженню та імплементації закордонного досвіду у сфері аналізу цільового використання ТПВ.

На рівні окремих суб'єктів підприємницької діяльності в Україні методичний інструментарій аналізу цільового використання товарів (технологій) подвійного використання застосовується для:

- дослідження та оптимізації експортних програм підприємства у сфері ТПВ;

- оцінки взаємодії з державними інститутами у сфері поводження з товарами (технологіями) подвійного використання, особливо при експортних (імпортних) операціях;

- забезпечення відповідної якості у ідентифікації товарів з метою недопущення несвідомих та свідомих помилок окремих виконавців і підрозділів підприємства;

- контролю за корупцією та порушеннями законодавства при продажі (купівлі) товарів (технологій) подвійного використання, особливо при експортних (імпортних) операціях, здійснення антикорупційних заходів;

- дослідження контрагентів при продажі (купівлі) товарів (технологій) подвійного використання, особливо при експортних (імпортних) операціях. Особлива увага приділяється розмежуванню покупця, отримувача та кінцевого споживача продукції (технологій);

- оптимізації маршрутів постачання ТПВ з метою зменшення ризиків втрати продукції (технологій) або потрапляння її до небажаних осіб, організацій (угруповань), країн;
- ідентифікації та мінімізації ризиків у сфері поводження з товарами (технологіями) подвійного використання, особливо при експортних (імпортних) операціях;
- формування інформаційної бази для прийняття управлінських рішень у сфері поводження з ТПВ, особливо при експортних (імпортних) операціях;
- оптимізації організаційної структури підприємства з метою усунення помилок при продажі (купівлі) товарів (технологій) подвійного використання, особливо при експортних (імпортних) операціях;
- забезпечення розробки, введення в дію та ефективного функціонування системи внутрішнього експортного контролю [50, с. 3-4].

Відзначаємо наявність проблем у застосуванні методичного інструментарію аналізу цільового використання ТПВ на українських суб'єктах підприємницької діяльності, куди слід віднести:

- акцент на формальні процедури та недостатня гнучкість під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів;
- низькій рівень відповідальності виконавців за свідомі та несвідомі помилки і складність ідентифікації таких помилок;
- недостатня увага автоматизації процесів аналізу та контролю;
- відсутність регламентації структури та обсягів інформаційної бази для прийняття управлінських рішень у сфері поводження з товарами (технологіями) подвійного використання;
- акцент на експортні та імпортні операції з ТПВ без приділення достатньої уваги операціям (угодам) на підприємстві та з національними контрагентами.

Враховуючи проведені дослідження, можемо провести оцінку застосування методичного інструментарію аналізу цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами країни та зарубіжними контрагентами (таблиця 2.5).

Відзначаємо, що якщо ключові напрями застосування методичного інструментарію аналізу цільового використання ТПВ по країнах суттєво відрізняються. При цьому, країни, що розвиваються більше уваги приділяють адмініструванню процесів та оптимізації процедурних питань відносно контролю за угодами з ТПВ, а розвинуті країни роблять акцент на аналіз ризиків та усунення помилок і проблем у сфері поводження з товарами (технологіями) подвійного використання. Єдиним, на що направлений методичний інструментарію аналізу цільового використання ТПВ у всіх країнах без виключення є забезпечення ефективності і результативності функціонування Програм внутрішньої відповідності (ICP) або систем внутрішнього експортного контролю (СВФЕК).

Таблиця 2.5

Порівняльна оцінка застосування методичного інструментарію аналізу
цільового використання товарів (технологій) подвійного використання
підприємствами країни та зарубіжними контрагентами

Країна	Ключові напрями застосування	Ключові проблеми
США	1. Контроль експорту товарів подвійного використання через систему EAR (Export Administration Regulations) та списки CCL (Commerce Control List). 2. Впровадження механізмів ліцензування для моніторингу експорту високотехнологічних товарів та технологій. 3. Забезпечення національної безпеки та стратегічних інтересів через контроль на рівні Міністерства торгівлі США (Bureau of Industry and Security). 4. Співпраця з міжнародними організаціями та союзниками для уніфікації стандартів контролю.	1. Складність класифікації деяких товарів, що може призводити до затримок в отриманні ліцензій. 2. Швидкий технологічний розвиток ускладнює оновлення нормативної бази для контролю сучасних технологій. 3. Невідповідність між національними та міжнародними стандартами може створювати прогалини в контролі. 4. Ризики незаконної передачі технологій через компанії-посередники або кіберзагрози.
Німеччина	Аналіз ризиків; оцінка помилок та проблем; застосування ICP	Акцент на експорт; прозорість процесів; другорядність економічної складової.
Швеція	Дотримання законодавчих норм; оцінка контрагентів; застосування ICP	Акцент на експорт; прозорість процесів; оцінка ризиків.
Бельгія	Дотримання зобов'язань країни у сфері ТПВ; зниження ризиків; застосування ICP	Акцент на експорт; прозорість процесів; недостатня увага усуненню проблем та помилок.
Люксембург	Дотримання законодавчих норм; аналіз ризиків; дотримання фізичної та інформаційної безпеки; застосування ICP	Акцент на експорт; прозорість процесів; другорядність економічної складової.
Японія	Дотримання законодавчих норм; оптимізація процедурних питань; застосування ICP	Акцент на експорт; прозорість процесів; аналіз ризиків.
Польща	Запобігання порушень; обмеження державного втручання; підтримка підприємств; застосування ICP	Акцент на експорт; прозорість процесів; аналіз ризиків.
Румунія	Аналіз ризиків; управління процесами експорту ТПВ; застосування ICP	Акцент на експорт; прозорість процесів; другорядність економічної складової.
Малайзія	Адміністрування експорту ТПВ; дослідження контрагентів; застосування ICP	Акцент на експорт; прозорість процесів; аналіз ризиків.
Україна	Захист національних інтересів; адміністрування експорту ТПВ; оптимізація процедурних питань; застосування СВФЕК.	Акцент на експорт; прозорість процесів; аналіз ризиків.

Джерело: сформовано автором

Натомість ключові проблеми значно схожі, оскільки переважно аналіз відбувається у експортній діяльності розробників та виробників товарів (технологій) подвійного використання, не забезпечує достатньо прозорості для ефективного контролю за сферою поводження з ТПВ та опосередковано торкається економічних питань і проблем. Ряд країн недостатньо уваги приділяють аналізу ризиків у сфері використання товарів (технологій) подвійного використання.

Відносно України можемо бачити необхідність переходу від формальних процедур до розвитку взаємодії між національними інститутами та суб'єктами підприємницької діяльності, оптимізації інституційного середовища та державної політики у сфері поводження з ТПВ. Особливу увагу необхідно приділити розвитку контролю за товарами (технологіями) подвійного використання на підприємствах країни, що залишається майже не розкритим в межах функціонування сучасної системи контролю за ТПВ.

2.3 Оцінка ефективності контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в практичній діяльності суб'єктів господарювання

Зростання військових і терористичних загроз по всьому світу призводять до активізації контролю та експортного контролю за експортом і транзитом товарів (технологій) подвійного використання. З іншої сторони, країни-експортери таких товарів стикаються з проблематикою недопущення зростання адміністративного тиску на підприємства-експортери в умовах жорсткої конкурентної боротьби на світових ринках товарів (робіт, послуг). Дилема формування оптимального контролю за діяльністю підприємств, що застосовують, виготовляють та експортують ТПВ є однією з ключових сучасних проблем на світовому і національному рівнях, як у контексті забезпечення безпеки, так і у контексті розвитку економіки [83; 130].

Збільшення кількості та трансформація загроз безпеці на світовому і національному рівнях призводять до активізації міжнародних і національних

інститутів у сфері посилення контролю за виробництвом, розробкою та експортом товарів (технологій) подвійного використання. Необхідність збільшення контролю за ТПВ, особливо в межах експорту таких товарів, також пов'язана зі зростанням їх переліку і збільшенням частки у таких товарах технологій, а також програмного забезпечення, що є більш складними у контексті контролю за ними [54; 105].

Підтримуємо точку зору М. Баптісти [88] та С.П. Галака, О.М. Гришуткіна, С.І. Кондратова, Г.М. Перепелиці, О.І. Сівер [25], що сучасний стан контролю за суб'єктами господарювання, які розробляють, виготовляють, використовують та експортують товари (технології) подвійного використання не є оптимальним і потребує удосконалення, у тому числі відносно ситуації в Україні. Для розуміння сучасних проблем у цій сфері поводження з ТПВ необхідно розглянути динаміку зміни контролю на світовому рівні та пов'язати її з тенденціями у сферах безпеки і економіки з якими стикались країни протягом XX сторіччя та початку XXI сторіччя (таблиця 2.6).

Таблиця 2.6

Динаміка зміни контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням товарів (технологій) подвійного використання

Часовий проміжок	Тенденції у сфері безпеки	Тенденції у сфері економіки	Контроль
1	2	3	4
Кінець XIX сторіччя – 40 роки XX сторіччя	Пошук можливостей формування міжнаціональних механізмів недопущення військових конфліктів та використання озброєнь, у тому числі хімічної і бактеріологічної зброї. Формування перших об'єднань країн у сфері нерозповсюдження озброєнь певних типів.	Відсутність діалогу між виробниками та урядами, акцент на адміністративний вплив і забезпечення національної безпеки, а також політичні мотиви у торгівлі озброєннями. Вплив двох економічних криз, особливо Великої Депресії, на експорт озброєнь, а також технологій у цій сфері.	Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років, Женевський протокол 1925 року, законодавство США, Великобританії та Франції (див. рис. 1.2)
40 роки XX сторіччя (після Другої Світової війни) – 80-ті роки XX сторіччя	Формування механізмів недопущення доступу до озброєнь та ТПВ країн двох блоків (НАТО та країни Варшавської угоди). Акцент на ядерну зброю та зброю масового знищення.	Жорстка позиція відносно торгівлі зброєю та ТПВ з країнами іншого блоку, національний протекціонізм, нарощування експорту озброєнь у країни третього світу, у тому числі за політичними мотивами. Активний адміністративний тиск на виробників зброї та ТПВ.	КОКОМ (1950), Міжнародне агентство атомної енергії (1957), Група ядерних постачальників (1978), законодавство країн НАТО (див. рис. 1.2)

Продовження табл. 2.6

1	2	3	4
80-ті роки XX сторіччя – 90-ті роки XX сторіччя	Збільшення контролю за озброєнням та ТПВ у контексті розпаду СРСР та країн соціалістичного блоку, а також доступу до них країн, уряди яких співпрацюють з терористами або мають негативний вплив на світову чи міжнародну безпеку	Зростання глобалізації та складностей відносно контролю за ТПВ через збільшення переліку таких товарів та формування систем експортного контролю країнах, що входили у соціалістичний блок. Акцент виробників та експортерів на отримання прибутку без достатньої перевірки контрагентів. Початок розробки та запровадження ІСР на підприємствах.	Австралійська група (1985), Режим контролю за ракетними технологіями (1987), Вассенаарські домовленості (1996), Конвенція про хімічну зброю (1997), формування законодавства в країнах соціалістичного блоку, у тому числі Україні (див. рис. 1.2)
Початок XXI сторіччя до 2021 року	Зростання терористичних та кібер небезпек. Зміщення акцентів на пошук оптимального співвідношення між недопущенням доступу до зброї та ТПВ небажаних осіб, групувань та країн і недопущенням зростання адміністративного тиску на розробників, виробників та експортерів ТПВ.	Зростання конкурентної боротьби у сфері ТПВ на світовому ринку. Активізація розробки та продажу програмного забезпечення, що можливо віднести до ТПВ, а також відповідних технологій. Активізація залучення розробників, виробників, експортерів ТПВ до контролю за такими товарами через запровадження ІСР.	Резолюція 1540 Ради Безпеки ООН (2004), Угода про торгівлю озброєннями (2014), законодавство ЄС (Загальний військовий список ЄС 2008/944; Регламент ЄС № 428/2009), законодавство країн світу, у тому числі України (див. рис. 1.2). Формування законодавчого базису регулювання поводження з ТПВ у значній кількості країн світу (наприклад Малайзія, Сінгапур та ін.)

Джерело: сформовано автором на основі джерел: [25; 88; 134]

Контроль за розробниками, виробниками та експортерами озброєнь бере початок з кінця XIX сторіччя, коли провідні країни світу намагались розробити міжнародні механізми забезпечення безпеки, а також недопущення розповсюдження певних видів озброєнь (наприклад, пуль «дум-дум»). Прискорення цих процесів відбувалось на фоні обговорення результатів Російсько-Японської та, особливо, Першої світової війни, де була використана

вперше хімічна зброя [88, с. 3]. Для цього етапу було характерним: намагання використати політичний тиск для ослаблення недружніх країн; не ефективний діалог між країнами учасниками; недостатнє охоплення країн, щодо участі у процесах регулювання розповсюдження озброєнь. На процеси регулювання розповсюдження озброєнь і відповідних технологій також значний вплив мали економічні кризи, особливо Велика Депресія, що призвело до розмивання контролю за збутом зброї і технологій зі сторони урядів країн і намагання виробників за рахунок співпраці з небажаними країнами (наприклад, СРСР, фашистська Німеччина) реалізувати власні антикризові програми розвитку. Окремо відзначаємо відсутність діалогу у цій сфері між інститутами влади та суб'єктами господарювання. Проблематика розповсюдження та контролю за товарами (технологіями) подвійного використання не піднімалась через відсутність сформованої наукової та правової категорії. Україна в цей період, через відсутність незалежності, приймала участь у зазначених процесах як складова інших державних утворень.

Друга світова війна та формування після неї двох блоків країн (НАТО та Варшавська угода) призвели до значних змін у сфері контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання. Поява та розповсюдження ядерної зброї призвели до зміщення акцентів щодо її нерозповсюдження, особливо у країнах, що не входили до двох блоків. Також підвищується контроль за хімічним та бактеріологічним озброєнням. У той же час відбувається нарощування експорту озброєнь до країн третього світу, у тому числі за політичними мотивами. Починає формуватися науковий та правовий підхід до пояснення сутності товарів (технологій) подвійного використання [88, с. 4]. Змінюється економічна складова контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням товарів (технологій) подвійного використання, де у країнах Варшавської угоди підприємства, що виготовляють і використовують ці технології належали державі і експорту здійснювався централізовано через відповідні державні інститути, що дозволяло здійснювати чіткий контроль. У той же час виробники країн НАТО, у більшості,

були приватними, що призводило до конкуренції між ними на міжнародних ринках і породжувало національний протекціонізм за активного втручання у процеси експорту державних інститутів, що знижувало можливості ефективного контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням товарів (технологій) подвійного використання. Між суб'єктами господарювання та державними інститутами у цій сфері відсутній діалог і співпраця, акцент робиться на адміністративний тиск. Україна продовжувала приймати участь у зазначених процесах як складова іншого державного утворення, що входило до блоку соціалістичних країн.

Процеси розпаду блоку соціалістичних країн та Радянського Союзу критично змінили підходи до контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням товарів (технологій) подвійного використання. Відхід від жорсткої централізації, процеси конверсії, перехід до ринкових відносин, економічні проблеми у підприємств та наукових установ з країн, що входили до соціалістичного блоку, зростання корупції та злочинності призвели до постачання на зовнішні ринки великої кількості озброєнь і ТПВ. У той же час активізація терористичної, екстремістської, кримінальної діяльності на міжнародному та світовому рівнях, а також формування блоку держав що співпрацюють з терористами та екстремістами потребували критичної зміни світових і національних механізмів контролю за розробкою, виробництвом, експортом і використанням товарів (технологій) подвійного використання [88, с. 5; 6, с. 60]. В цих умовах відбуваються три динамічні процеси:

- зростання кількості міжнародних інститутів у сфері контролю за розробкою, виробництвом, експортом і використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання, які намагались охопити весь перелік озброєнь та складових для їх виготовлення;
- формування нових систем контролю за розробкою, виробництвом, експортом і використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання, як у країнах НАТО, так і у колишніх країнах соціалістичного

блоку, у тому числі України (за активного сприяння економічно розвинутих країн, особливо США);

- активне залучення у процеси контролю за розробкою, виробництвом, експортом і використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання суб'єктів господарювання на основі розробки та запровадження Програм внутрішньої відповідності (ICP) [134, с. 128].

У цей період відбувається правова регламентація терміну «товари (технології) подвійного використання» та формування перших переліків товарів, що відносяться до ТПВ. З іншої сторони прискорення процесів глобалізації та підвищення конкуренції між виробниками призвело до зростання важливості експортної діяльності та початку пошуку оптимального співвідношення між адміністративними і економічними важелями у контексті контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання з метою недопущення негативного впливу на експорт, як країни, так і її окремих галузей та суб'єктів господарювання [88, с. 5].

Саме у цей період часу починає формуватись сучасне коло проблем відносно контролю за розробкою, виробництвом, експортом і використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання, а саме:

- складності контролю через подвійну природу ТПВ;
- проблеми відстеження кінцевого споживача товарів (технологій) подвійного використання, особливо в умовах транзиту через декілька країн світу;
- вплив комерційної складової на взаємовідносини між продавцями та покупцями ТПВ, особливо, що стосується підприємств, які знаходяться на межі банкрутства або мають значні фінансові проблеми;
- боротьба за ринки збуту;
- корупційна та кримінальна складова впливу на контроль за розповсюдженням товарів (технологій) подвійного використання;

- супротив суб'єктів господарювання надмірному нагляду та контролю за ТПВ;
- складності взаємодії державних інститутів та суб'єктів господарювання у межах наднаціональних об'єднань країн, наприклад Європейський Союз.

Україна в зазначений проміжок часу починає формування власної системи контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання. Країна стикається з проблемами, що були характерні для всіх країн соціалістичного блоку, а саме: відсутність ринкових механізмів взаємодії державних інститутів та розробників (виробників, експортерів) ТПВ; реформування митної служби; вплив корупції та криміналу на сферу ТПВ; економічні проблеми розробників (виробників, експортерів) ТПВ та їх намагання самостійно працювати за експортними контрактами; еміграція розробників ТПВ; відсутність належної кількості патентів у сфері ТПВ. У цих умовах в країні починається робота з правової та виконавчої регламентації контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання, яку можливо охарактеризувати як «виходячи з потреб» [25, с. 140]. Тобто виникаючі проблеми вирішувались ситуативно, виходячи з їх нагальності та впливу закордонних консультантів. Відзначаємо значну роль у цей період США, що надавало, як фінансову, так і консультаційну допомогу Україні у сфері поводження з товарами (технологіями) подвійного використання [10, с. 5].

Початок ХХІ сторіччя ознаменувався підсиленням контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання. Така ситуація була спричинена зростанням терористичної загрози та активізацією екстремістів, у першу чергу релігійних. Ключовою подією тут стала атака терористів 11 вересня 2001 року на США, що призвело до перегляду відношення до терористичних загроз на національному рівні і намагання зменшити доступ небажаних осіб, угруповань, організацій та країн до зброї, особливо зброї масового знищення. З іншої сторони розвиток

комп'ютерних технологій призвів до швидкого зростання загроз національній, міжнародній та світовій безпеці зі сторони кібертерористів і хакерів [172].

Посилення контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання відбувалось у цей період за декількома напрямками:

1. Поява нових міжнародних інститутів та активізація роботи існуючих, у тому числі за рахунок включення до їх складу нових країн, таких як Російська Федерація та Україна.

2. Розробка та удосконалення систем контролю на національному рівні (див. рис. 1.2 та табл. 2.6).

3. Активізація діалогу між міждержавними і національними інститутами та суб'єктами господарювання, а також включення їх у системи контролю, як ключових суб'єктів, що здійснюють контроль за рахунок впровадження Програм внутрішньої відповідності (ICP).

4. Пошук нових шляхів у контексті оптимізації контролю у сфері озброєнь та ТПВ.

Значну роль у посиленні контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання відгравали у XXI сторіччі міжнародні інститути. Стосовно існуючих, то тут особливу увагу необхідно приділити Вассенаарським домовленостям, роль яких, враховуючи активізацію саме терористичної та екстремістської діяльності, значно збільшилась, оскільки значна кількість нападів була здійснена саме за рахунок використання ТПВ. Відзначаємо зростання кількості учасників домовленостей з 33 на початку їх дії до 42 у 2021 році, а також формування гнучкого механізму перегляду списку ТПВ (раз у шість місяців) і внесення до списку ТПВ у 2013 році програмного забезпечення та систем стеження через Інтернет [86]. Саме Вассенаарські домовленості виступають базисом для розробки відповідних переліків озброєнь та ТПВ на національному рівні, що спрощує контроль і нагляд, особливо щодо експорту та транзиту товарів (технологій) подвійного використання.

Важливого значення для посилення контролю за розробкою, виробництвом, експортом і використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання мала Резолюція 1540 Ради Безпеки ООН, що була прийнята 28 квітня 2004 року та дала підґрунтя для роботи відповідного комітету (Комітет 1540). В межах прийнятої Резолюції всі держави були зобов'язані розробити та впровадити законодавчий базис недопущення розповсюдження ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї, а також ТПВ, що можуть бути використані для виготовлення або розповсюдження цієї зброї. Особлива увага у резолюції приділяється обмеженню доступу до такої зброї та ТПВ недержавних суб'єктів [169].

У 2014 році вступила у силу Угода про торгівлю озброєннями, що була прийнята ООН і яка регламентує правила торгівлі звичайними озброєннями та ТПВ, а також взаємодію між країнами щодо недопущення доступу до зброї та ТПВ небажаних осіб, угруповань, організацій та країн. Окрема увага приділяється незаконній торгівлі зброєю та товарами (технологіями) подвійного використання [81].

Враховуючи, що загрози активізації діяльності терористичних та екстремістських організацій, у першу чергу є найбільшими на національному рівні, у тому числі для економічно розвинутих країн, XXI сторіччя характеризується значним посиленням контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання, де на особливу увагу заслуговують дії урядів США та Європейського Союзу (див. рис. 1.2).

Складнощі щодо контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання, особливо відносно експорту ТПВ призвели до зміни взаємовідносин між міжнародними і національними інститутами та суб'єктами господарювання у цій сфері. Відбувається перехід від адміністративного тиску до розвитку взаємодії, де суб'єкти господарювання виступають першою ланкою системи контролю. При цьому використовується три шляхи: формування системи стимулів щодо

залучення суб'єктів господарювання до контролю в сфері озброєнь та ТПВ; діджиталізація та спрощення процесів експорту озброєнь та, особливо, ТПВ; розробка методології та інструкцій щодо впровадження Програм внутрішньої відповідності (ICP). Наведені шляхи використовуються, як на національному рівні (США, Великобританія, Франція, Фінляндія та ін.), так і на міжнародному рівні (Європейський Союз) [103; 107; 116; 120; 121; 134].

Посилення контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання у ХХІ сторіччі також пов'язано з пошуком нових шляхів здійснення такого контролю, де на особливу увагу заслуговують:

- залучення до посилення контролю країн, через які здійснюється транзит зброї та ТПВ [143];

- використання новітніх інформаційних технологій, у тому числі FinTech – технологій за посиленням контролю (наприклад, технології blockchain) [133, с. 88];

- залучення до контролю фінансових установ, що супроводжують процеси фінансування процесів розробки, виробництва, експорту та використання озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання [162].

Не зважаючи на посилення контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання впродовж всього періоду часу, що був розглянутий, наголошуємо на наявності сучасних проблем, що потребують вирішення (рис. 2.6).

Діяльність більшості міжнародних інститутів охоплює обмежену кількість країн, що у випадку, наприклад, з Групою ядерних постачальників, до якої входить тільки 48 держав [82] є виправданим через те, що не всі країни володіють технологіями для виробництва ядерної зброї, а у випадку з Вассенаарськими домовленостями (42 країни без Китаю та Ізраїлю) [86] або Австралійською групою (42 країни без Китаю та Ізраїлю) [87] кількість країн-учасників не дозволяє у повній мірі здійснювати контроль за розробкою, виробництвом,

експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання на світовому і міжнародному рівнях.

Міжнародні інститути мають досить обмежені інструменти впливу, що є придатними більше для окремих країн (штрафи, санкції, ембарго), у той же час ці інструменти досить слабо підходять до окремих осіб, угруповань та організацій, особливо щодо діяльності терористичних та екстремістських організацій, які швидко змінюють офіційні компанії та організації на інші та виходять з під інструментів впливу міжнародних інститутів.

Також проблемою є міждержавна конкуренція, що призводить до підтримки власних виробників та лобіювання їх інтересів, особливо відносно товарів (технологій) подвійного використання і намагання використати діяльність міждержавних інститутів з цією метою.

Рис. 2.6. Сучасні проблеми посилення контролю за розробкою, виробництвом, експортом і використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання

Джерело: сформовано автором

Критичну складність у сучасних умовах має контроль за технологіями, програмним забезпеченням та інтелектуальною власністю, що досить просто продаються та передаються завдяки мережі Інтернет і «хмарним» технологіям.

Особливо ця проблема є характерною для Вищих учбових закладів, де контролю за ТПВ недостатній [132, с. 7], міждержавних утворень, таких як ЄС, де є «клаптиковий» контролю [95] та країн, що розвиваються, наприклад України [25, с. 20]. При цьому, це є проблемою, як на рівні міжнародних інститутів, так і на національному рівні.

Подвійна природа ТПВ та їх кількість породжують проблеми щодо контролю за ними на національному рівні. Не зважаючи на розвиток систем контролю, національні митні служби та інші державні органи не в змозі у повному обсязі здійснити контроль за товарами (технологіями) подвійного використання, особливо при їх експорті або транзиті [128, с. 18].

Корупція та кримінальний тиск є більш характерними для країн, що розвиваються. Ці проблеми призводять до можливості доступу до озброєнь та ТПВ небажаних осіб, угруповань та організацій. При цьому, вартість доступу у цьому випадку може бути менше ніж реальна ринкова вартість, особливо відносно товарів (технологій) подвійного використання, що збільшує коло бажаючих отримати ці товари (технології).

Транзит, це одна з ключових проблем відносно контролю за розповсюдженням ТПВ, саме використання схем на основі транзиту, а також проблем митних органів транзитних країн з відстеженням ТПВ призводить до зростання доступу до таких товарів (технологій) небажаних осіб, угруповань та організацій [25; 88; 143].

На рівні окремих суб'єктів господарювання проблематика нерозривно пов'язана з необхідністю отримувати прибуток, нести додаткові витрати, у тому числі на підготовку персоналу і впровадження ІСР, а також забезпечувати конкурентоспроможність на світовому, міжнародних та національних ринках збуту. Наведене дестимулюючи впливає на суб'єктів господарювання у контексті залучення їх до посилення контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання.

Нові шляхи, що пропонуються у сфері поводження з озброєннями та ТПВ потребують перевірки, у тому числі відносно ефективності, внесення змін у

законодавчу базу на рівні окремих країн та часу, у контексті їх впровадження та інтеграції у систему контролю на світовому, міжнародному та національному рівнях.

Україна з часу набуття незалежності також реалізовувала сукупність заходів щодо посилення контролю за розробкою, виробництвом, експортом і використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання, особливо, що стосується періоду після 2001 року, коли відбулась активізація на міжнародному рівні. При цьому, посилення контролю відбувалось, як у контексті загальносвітових тенденцій, так і з врахуванням національних особливостей побудови, реформування і розвитку системи контролю у сфері озброєнь і ТПВ.

З початку XXI сторіччя Україна послідовно пройшла три етапи розбудови системи контролю за розробкою, виробництвом, експортом і використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання, а саме: дослідження закордонного досвіду та розробка законодавчої бази; створення системи «жорсткого» контролю та оцінка можливостей введення «м'якого» контролю; модернізація системи під впливом міжнародних та національних тенденцій [10, с. 140]. При цьому, до 2005 року країна приєдналась до більшості міжнародних інститутів, що регламентують поводження з озброєннями та ТПВ (Режим контролю за ракетними технологіями, Група ядерних постачальників, Австралійська група, Вассенаарські домовленості). Була сформована відповідна законодавчо-нормативна база (див. рис. 1.2), а також побудований інституційний базис для здійснення контролю (див. підрозділ 1.2). Станом на кінець 2021 року загальний перелік товарів (технологій) подвійного призначення є сумісним з європейським загальним переліком товарів (технологій) подвійного призначення, що затверджений першим додатком до Резолюції Ради ЄС № 428/2009 [134].

Посилення контролю за розробкою, виробництвом, експортом і використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання не призвело до усунення проблем, що потребує їх висвітлення. Зазначаємо, що для України є характерними всі проблеми, що були наведені на рисунку 2.1, однак цей перелік потребує доповнення та уточнення.

Відносно ключових проблем України у сфері контролю за розробкою, виробництвом, експортом і використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання, то тут слід наголосити на таких:

- необхідність оптимізації державної системи контролю з акцентом на імплементацію закордонного досвіду, врахування тенденцій розвитку світової системи контролю та активізацію участі суб'єктів господарювання, особливо, що відносяться до приватних підприємств;

- формування прозорої та простої системи ідентифікації ТПВ і імпортерів товарів (технологій) подвійного використання з врахуванням кінцевих отримувачів таких товарів (технологій) у контексті недопущення потрапляння ТПВ до небажаних осіб, угруповань, організацій;

- підвищення ефективності та результативності взаємодії міжнародних організацій, представників закордонних країн, національних державних інститутів і виробників ТПВ у контексті недопущення потрапляння ТПВ до небажаних осіб, угруповань, організацій;

- зниження корупційного та кримінального тиску на сферу контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання та проведенням антикорупційних заходів;

- формування додаткових критеріїв контролю за експортом технологій та програмного забезпечення у сфері товарів (технологій) подвійного використання;

- підвищення ефективності контролю за діяльністю науково-дослідних установ та вищих учбових закладів відносно розробки та експорту товарів (технологій) подвійного використання;

- запровадження ефективних та результативних Програм внутрішньої відповідності (ІСР) на підприємствах, що розробляють, виготовляють, експортують та використовують ТПВ;

- формування системи підготовки державних службовців та персоналу підприємств у сфері контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, у тому числі відповідного методичного забезпечення;

- розробка ефективного механізму експортного контролю за ТПВ при участі банківських установ (див. нижче).

Варто зазначити, що фінансові установи відіграють фундаментальну роль у розробці, виробництві, посередницькій діяльності, фінансуванні та торгівлі товарами (технологіями) подвійного призначення. Легко забути це, оскільки вони є другорядними за своєю суттю перед первинним виробництвом та фізичною торгівлею. Приклади послуг, що мають відношення до ТПВ, включають: видачу акредитивів, фінансування за операціями з відкритим рахунком, документарні інкасації, банківські гарантії, позики щодо імпорту / експорту, попередньої відправки, упаковки, складування, квитанції про довіру, кореспондентські банківські послуги, банківські рахунки, обмін валют тощо.

Зважаючи вищезазначене, механізм контролю за товарами (технологіями) подвійного використання повинен враховувати, на нашу думку, перевірку інформації, яка стосується процесу експорту за допомогою кореспондентського банкінгу (рис. 2.7).

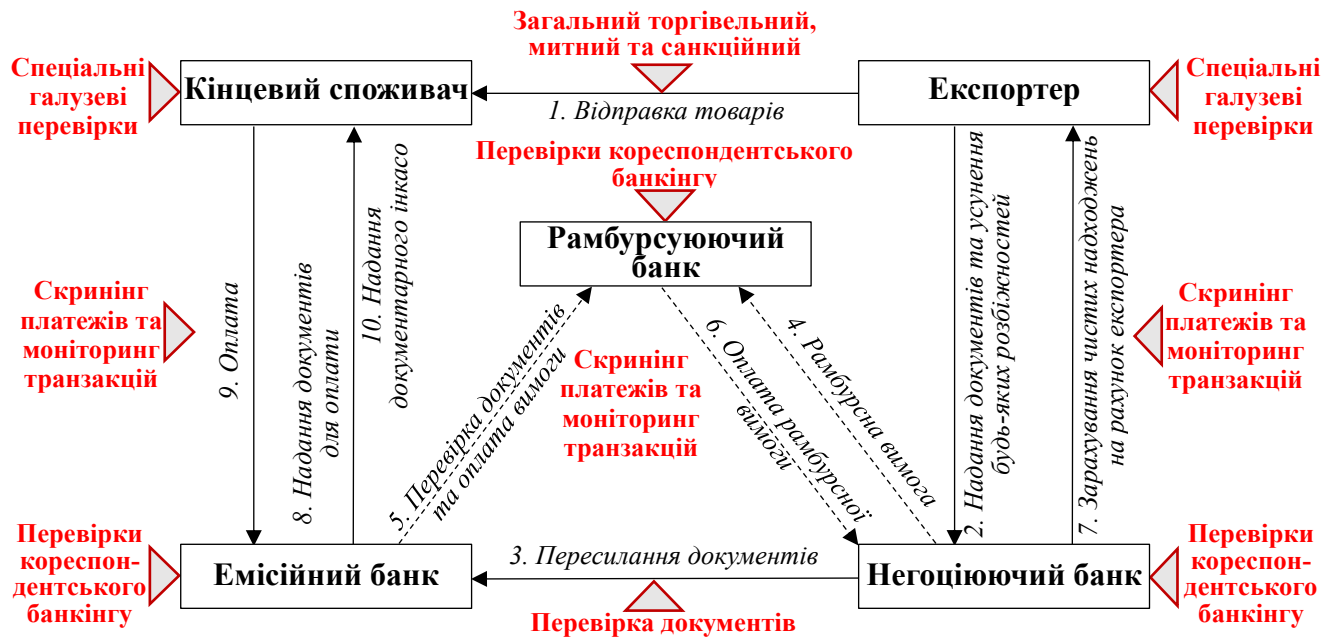

Рис. 2.7. Ефективний механізм контролю за товарами (технологіями) подвійного використання

Джерело: розроблено на основі [61; 77]

Основними суб'єктами запропонованого механізму контролю є:

- Експортер – суб'єкт господарювання, який здійснює експорт товарів (технологій) подвійного використання;
- Кінцевий споживач – фізична або юридична особа в країні призначення, яка імпортує відповідні товари (технології);
- Емісійний банк – «банк, який за дорученням наказодавця акредитива або від власного імені відкриває акредитив на користь бенефіціара» [57]. Банк-емітент (банк імпортера), що діє від імені замовника (імпортера або покупця), обіцяє здійснити платіж бенефіціару (експортеру) під час отримання відповідних передбачених документів. Банк-емітент, як правило, використовує банки-посередники для сприяння операції та здійснення платежу експортеру. Саме емісійний банк створює акредитив і несе відповідальність за здійснення платежів при отриманні документів від бенефіціара.
- Негоціюючий банк – «банк, якому банк-емітент надав повноваження здійснити негоціацію» [61]. Банк, що веде переговори, є однією з основних

сторін, задіяних за акредитивом, він веде переговори за документами, переданими банку бенефіціаром акредитива та підтверджує умови за акредитивом від імені бенефіціара, щоб уникнути розбіжностей. Переконавшись, що документи відповідають акредитиву, банк погоджується або надати кредит, або негайно заплатити продавцю на умовах акредитива, або надати кредит, або сплатити продавцю, як тільки він отримає платіж від банка-емітента.

– Рамбурсуючий банк – «банк, якому банк-емітент надав повноваження забезпечити відшкодування за акредитивом підтверджуючому (виконуючому) банку або іншому банку відповідно до наданих платіжних інструкцій» [61]. Досить часто функцію рамбурсуючого банку покладено на емісійний банк. Існує дві можливі причини, через які рамбурсуючий банк потрібен для документарної кредитної операції. Першою причиною може бути низький рівень довіри до банка-емітента з точки зору питань ризику, що вимагає більшої безпеки. Другою причиною може бути те, що банк-емітент та неогоціуючий банк не мають рахункових відносин, внаслідок чого вони можуть вимагати послуги третього банка для здійснення розрахунків.

Червоним кольором на рис. 2.7 зазначені ключові точки, які повинні підлягати відповідному контролю щодо конкретного кроку реалізації механізму. Кожен із зазначених кроків має потенціал до виявлення ризиків або невідповідності, тому повинен підлягати перевірці. Саме послідовна реалізація спеціальних галузевих перевірок, банківських перевірок, здійснення загального торговельного, митного та санкційного контролю, перевірок документів, скринінгу платежів та моніторингу транзакцій дозволяє досягти максимальної ефективності контролю за ТПВ.

Можемо зазначити, що контроль за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання починаючи з кінця XIX сторіччя постійно посилювався та змінювався в межах еволюції озброєнь та збільшення кількості ТПВ. Він пройшов шлях від хаотичного використання окремих інструментів на національному рівні

окремими країнами до побудови розвинутої системи на світовому, міжнародному та національному рівнях, що включає в себе, у тому числі окремі підприємства-виробники ТПВ. Україна, з часів здобуття незалежності, активно розвивала власну систему контролю та рухалась по шляху інтеграції у світову систему контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання. У той же час процеси розбудови та реформування системи контролю за ТПВ на світовому та національному рівнях стикаються зі значною кількістю проблем, у тому числі в Україні, що потребує їх ідентифікації та вирішення. Наведене вимагає виокремлення факторів впливу на систему контролю за ТПВ з акцентом на українську національну систему.

Війна в Україні суттєво змінила підходи до контролю за товарами та технологіями подвійного використання на національному та міжнародному рівнях. Події цього конфлікту поставили нові виклики перед системою регулювання, спрямованою на запобігання використанню цивільних технологій у військових цілях, і прискорили необхідність удосконалення механізмів контролю. Основні засади трансформації полягають у посиленні співпраці між країнами, зміцненні нормативної бази та підвищенні ефективності національних систем моніторингу.

До війни Україна мала розвинену систему регулювання експорту товарів подвійного використання, орієнтовану на міжнародні стандарти, зокрема, на Вассенаарські домовленості. Однак війна поставила нові виклики, що потребують оперативного реагування. Один із головних викликів — це забезпечення належного контролю за внутрішнім переміщенням таких товарів та технологій в умовах конфлікту, коли традиційні логістичні ланцюги та система державного управління зазнають значних порушень.

Трансформація української системи контролю передбачає:

1. Посилення експортного контролю. Уряд України зміцнив вимоги щодо ліцензування експорту високотехнологічної продукції, щоб унеможливити

її потрапляння до рук агресора. Зокрема, збільшено обсяг перевірок та контроль за компаніями, що мають доступ до технологій подвійного використання.

2. Інтеграція з міжнародними системами. В умовах війни Україна тісніше співпрацює з міжнародними партнерами, зокрема ЄС та США, щодо уніфікації контролю за технологіями. Це включає оновлення нормативно-правової бази для відповідності європейським стандартам і налагодження обміну даними.

3. Цифровізація та вдосконалення моніторингу. Виклики, пов'язані з кіберзагрозами та нелегальним експортом через електронні платформи, спонукають Україну до цифровізації процесів контролю та впровадження нових механізмів моніторингу онлайн-транзакцій і транскордонних операцій.

Війна в Україні також стимулювала трансформацію системи контролю за товарами подвійного використання на міжнародному рівні. Однією з найважливіших змін стало посилення міжнародного співробітництва у сфері експорту технологій, що можуть мати військове застосування. Це включає як підвищення контролю за експортом до країн-агресорів, так і обмеження на передачу критичних технологій.

1. Експортні обмеження щодо Росії. Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну багато країн, зокрема ЄС і США, запровадили жорсткі обмеження на експорт технологій, які можуть використовуватися у військових цілях. Це стосується як безпосередньо військової техніки, так і компонентів подвійного використання, таких як мікрочіпи, програмне забезпечення і системи зв'язку.

2. Міжнародні санкції та експортний контроль. Санкції стали головним інструментом контролю над потоками товарів подвійного використання, спрямованих до Росії. Для їх реалізації країни ЄС, США та союзники постійно оновлюють списки заборонених для експорту товарів і технологій.

3. Підвищення контролю за трансфером технологій. В умовах глобалізованого світу, коли технології можуть легко переміщуватися між країнами через різні канали, ключовою проблемою стала загроза

несанкціонованого трансферу технологій через третіх осіб або компанії-посередники. Це змусило міжнародні організації посилити вимоги до перевірки кінцевого споживача та збільшити обсяги перевірок під час трансферу знань і технологій.

Товари та технології подвійного використання є такими, що можуть бути використані як для цивільних, так і для військових цілей. Контроль за такими товарами є ключовим аспектом забезпечення національної безпеки та міжнародної стабільності. У зв'язку з глобалізацією та розвитком технологій, питання контролю за товарами подвійного використання набуло міжнародного значення. В даному есе буде розглянуто нормативно-правове забезпечення цього контролю як на міжнародному рівні, так і в Україні.

У таблиці 2.7. наведено основні нормативно-правові акти у сфері реалізації контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні.

Таблиця 2.7

Нормативно-правові акти у сфері реалізації контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні

Назва документа	Сфера застосування	Структура
Закон України "Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання"	Регулює експорт, імпорт та транзит товарів військового призначення та подвійного використання, ліцензування.	1. Загальні положення 2. Порядок здійснення міжнародних передач 3. Умови надання дозволів 4. Відповідальність за порушення законодавства.
Постанова Кабінету Міністрів України № 1807 від 20.11.2003 "Про затвердження Положення про контроль за експортом товарів подвійного використання"	Визначає порядок контролю за експортом товарів подвійного використання, включаючи ліцензування та звітність.	1. Перелік товарів 2. Процедури отримання ліцензії 3. Вимоги до експортерів 4. Санкції за порушення.
Наказ Міністерства економіки України № 502 від 09.12.2004 "Про затвердження переліків товарів подвійного використання"	Встановлює переліки товарів, які підпадають під контроль як товари подвійного використання.	1. Перелік товарів 2. Критерії класифікації 3. Процедура оновлення переліку.
Указ Президента України № 586/2022 "Про заходи з удосконалення контролю за товарами та технологіями подвійного використання"	Встановлює заходи щодо посилення контролю за передачею та використанням технологій подвійного призначення в умовах війни.	1. Загальні положення 2. Спеціальні заходи контролю 3. Повноваження державних органів 4. Координація з міжнародними партнерами.
Митний кодекс України (розділ XV)	Визначає порядок митного контролю та оформлення товарів, включаючи товари подвійного використання.	1. Загальні положення щодо митного контролю 2. Спеціальні процедури для товарів подвійного використання 3. Відповідальність за порушення митних правил.
Інструкція Держекспортконтролю України про контроль міжнародних передач товарів подвійного використання	Визначає процедури контролю міжнародних передач товарів і технологій подвійного використання.	1. Вимоги до експортерів 2. Процедури перевірки та моніторингу 3. Оформлення ліцензій 4. Вимоги до звітності.

Джерело: узагальнено автором.

Українська система нормативно-правового забезпечення контролю за товарами та технологіями подвійного використання побудована на основі низки ключових законодавчих актів, урядових постанов, наказів і міжнародних

зобов'язань. Основними елементами цієї системи є регламентація експортних операцій, ліцензування міжнародних передач, визначення переліків товарів, що підлягають контролю, а також впровадження спеціальних заходів у зв'язку з військовим конфліктом.

Основою системи є Закон України "Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання". Він визначає загальні рамки регулювання та умови, за яких товари й технології можуть бути експортовані чи імпортовані. Закон регламентує ключові питання – ліцензування, порядок передач і відповідальність за порушення.

Постанова Кабінету Міністрів України № 1807 деталізує практичні аспекти контролю за експортом, зокрема ліцензування, що робить процес більш чітким і прозорим.

Наказ Міністерства економіки України № 502 систематизує перелік товарів подвійного використання, що є важливим для ідентифікації товарів і технологій, які можуть становити ризик. Структурований підхід до класифікації полегшує процес моніторингу та контролю.

Указ Президента України № 586/2022 впроваджує спеціальні заходи контролю в умовах війни, що підсилює національну безпеку. Особлива увага приділяється координації з міжнародними партнерами для запобігання незаконному використанню технологій у військових цілях.

Митний кодекс України та Інструкція Держекспортконтролю України визначають процедури митного контролю та правила перевірки під час міжнародних передач товарів. Це гарантує, що товари не можуть бути переміщені без відповідної перевірки і дозволів.

У таблиці 2.8. наведено основні нормативно-правові акти у сфері реалізації контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в ЄС.

Таблиця 2.8.

Нормативно-правові акти у сфері реалізації контролю за товарами
(технологіями) подвійного використання в ЄС

Назва документа	Сфера застосування	Структура
Регламент (ЄС) № 2021/821 Європейського Парламенту і Ради від 20 травня 2021 року про експорт товарів подвійного використання	Встановлює загальні правила та контроль за експортом, передачами, брокерськими послугами, технічною допомогою та транзитом товарів подвійного використання в ЄС.	1. Загальні положення 2. Контроль за експортом 3. Ліцензування 4. Вимоги до звітності 5. Переліки товарів подвійного використання.
Постанови Європейської Комісії щодо переліків товарів подвійного використання (щорічне оновлення)	Визначає конкретні переліки товарів і технологій подвійного використання, що підлягають експортному контролю в ЄС.	1. Перелік товарів і технологій 2. Оновлення списків відповідно до міжнародних домовленостей (Вассенаарські домовленості, MTCR, тощо) 3. Специфікації.
Директива Ради 2009/43/ЄС "Про спрощення умов передачі товарів оборонного призначення в межах Співтовариства"	Регулює передачі товарів військового та оборонного призначення, які можуть також мати подвійне використання, в межах країн-членів ЄС.	1. Загальні положення 2. Процедури передачі товарів 3. Вимоги до ліцензування 4. Координація між державами-членами 5. Спрощення процедур.
Регламент (ЄС) № 428/2009 про контроль за експортом товарів і технологій подвійного використання (попередній до Регламенту 2021/821)	Попередній регламент ЄС про експортний контроль товарів подвійного використання, який діяв до введення в дію нової редакції 2021/821.	1. Загальні положення 2. Контроль за експортом 3. Ліцензування 4. Вимоги до звітності 5. Переліки товарів подвійного використання.
Керівництво Європейської Комісії щодо контролю за товарами подвійного використання	Практичні рекомендації для країн-членів ЄС і компаній щодо дотримання експортних вимог, процедур ліцензування та моніторингу.	1. Загальні рекомендації 2. Вимоги до дотримання ліцензійних процедур 3. Механізми співпраці між державами-членами 4. Перевірка кінцевих споживачів.
Рамкова угода ЄС із міжнародними організаціями (Вассенаарська домовленість, Міжнародний режим контролю за ракетними технологіями, тощо)	Забезпечує виконання міжнародних зобов'язань ЄС у сфері контролю за товарами подвійного використання.	1. Загальні положення 2. Механізми координації з міжнародними організаціями 3. Узгодження міжнародних і регіональних переліків товарів.

Джерело: узагальнено автором.

Система нормативно-правового забезпечення контролю за товарами та технологіями подвійного використання в Європейському Союзі є складною і добре структурованою, забезпечуючи всебічний контроль за експортом та обігом таких товарів. Вона має кілька ключових аспектів, що роблять її ефективною в глобальному контексті.

Основним документом є Регламент (ЄС) № 2021/821, який замінив попередній Регламент № 428/2009. Цей документ встановлює загальні правила експортного контролю за товарами подвійного використання для всіх країн-членів ЄС. Він гармонізує вимоги до ліцензування, моніторингу і звітності щодо товарів, що можуть бути використані у військових або цивільних цілях.

Регламент враховує сучасні виклики та зміни у світовій безпеці, зокрема у відповідь на розвиток нових технологій і глобальні загрози, такі як тероризм та порушення прав людини.

Європейська Комісія здійснює щорічне оновлення переліків товарів і технологій, які підпадають під контроль. Це забезпечує актуальність регуляторної бази, адаптуючи її до змін у світовій технологічній сфері та до нових ризиків, зокрема в контексті кібербезпеки та новітніх технологій, таких як штучний інтелект або дрони.

Оновлення також здійснюється відповідно до міжнародних домовленостей (Вассенаарські домовленості, Режим контролю за ракетними технологіями тощо), що дозволяє узгодити експортну політику ЄС з глобальними стандартами.

Директива Ради 2009/43/ЄС спрямована на спрощення умов передачі товарів військового призначення і подвійного використання між країнами-членами. Вона значно полегшує внутрішньоевропейську торгівлю, зменшуючи адміністративні бар'єри для компаній, що працюють у оборонному секторі. Це важливо для забезпечення єдиного ринку ЄС і зміцнення оборонної співпраці між країнами.

Регламент 2021/821 покращує контроль за експортом у треті країни, включаючи вимоги до перевірки кінцевого споживача. Це зменшує ризик того, що товари та технології подвійного використання будуть незаконно використані

у військових цілях або потраплять до небажаних кінцевих користувачів, зокрема у зони конфліктів або до країн із авторитарними режимами.

Зокрема, ЄС активно підтримує запровадження санкцій і експортних обмежень щодо країн, які порушують міжнародні правила, наприклад, в контексті війни в Україні.

Керівництво Європейської Комісії пропонує детальні рекомендації для країн-членів та бізнесу щодо дотримання процедур контролю, ліцензування і звітності. Це допомагає країнам-членам ЄС уніфікувати свої підходи та посилювати координацію на національному рівні.

Співпраця між країнами-членами та механізми обміну інформацією полегшують контроль за експортом і знижують ризики зловживань.

ЄС активно співпрацює з міжнародними організаціями, такими як Вассенаарська домовленість і Режим контролю за ракетними технологіями, що забезпечує глобальну координацію з питань контролю за товарами подвійного використання. Ці домовленості допомагають країнам ЄС залишатися в авангарді глобального регулювання та контролю.

Висновки до Розділу 2

1. Розкрита динаміка зміни контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням товарів (технологій) подвійного використання починаючи з кінця XIX сторіччя до початку XXI сторіччя. Доведено, що весь період дослідження відбувалось посилення контролю за сферою ТПВ, особливо відносно підприємств, що розробляють, виготовляють, експортують та використовують товари (технології) подвійного використання. Причинами цього є зміна тенденцій у сферах безпеки та економіки.

2. Ідентифіковані сучасні проблеми посилення контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання. При цьому виокремлено чотири напрями утворення проблем: на наднаціональному рівні; на національному рівні; на рівні окремих

суб'єктів господарювання; впровадження нових шляхів посилення контролю. Окремо розкрито проблеми України у цій сфері, виходячи з дослідження розвитку її системи контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання та запропоновано запровадження механізму експортного контролю за ТПВ на основі використання банківських установ.

3. Розроблено підходи до ідентифікації факторів впливу на систему контролю за розробкою, виробництвом, експортом та використанням товарів (технологій) подвійного використання. При цьому запропоновано використовувати комбінований підхід, де всі фактори будуть розділені згідно відповідними рівнями здійснення такого контролю (наднаціональний рівень; національний рівень та рівень окремих суб'єктів підприємницької діяльності в країні), а також враховувати відповідні групи факторів (політичні, інституціональні, законодавчо-нормативні, економічні, соціальні, екологічні, етичні). Окремо розроблено критерії оцінки факторів впливу на систему контролю використання та трансферу підприємствами країни товарів (технологій) подвійного використання.

4. Проведено оцінювання факторів впливу на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання, що дозволило виявити ключові позитивні та негативні групи факторів на наднаціональному рівні, національному рівні та рівні окремих суб'єктів підприємницької діяльності. Спираючись на проведену оцінку було виокремлено головні напрями щодо удосконалення контролю у сфері ТПВ в Україні. Сформовано багаторівневу аналітичну модель оцінки ефективності контролю товарів подвійного призначення, що інтегрує матрицю «фактор $\times$ рівень» (наднаціональний, національний та рівень окремих суб'єктів підприємництва) опитуванням шести секторальних груп та регресійним апаратом OLS. Запропоновано нову методику поєднання коефіцієнта узгодженості Кендалла W і крос-секційних OLS-моделей, яка вперше кількісно виявила вертикальну деградацію законодавчого стимулу (-20 % на рівні

підприємств) та інваріантність економічного бар'єра незалежно від ієрархії й галузі.

5. Надана характеристика багаторівневій системі аналізу цільового використання товарів (технологій) подвійного використання та її окремим елементам (аналіз на наднаціональному рівні (міжнародні інститути); аналіз на національному рівні (країни-експортери); аналіз на національному рівні (країни-транзиту); аналіз на національному рівні (країни-імпортери); аналіз на національному рівні (недержавні інститути); аналіз на рівні суб'єктів господарювання (переважно експортери)). Окремо було розкрито недоліки багаторівневої системи цільового аналізу використання ТПВ.

6. Здійснена порівняльна оцінка застосування методичного інструментарію аналізу цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами країни та зарубіжними контрагентами, як розвинутими країнами (Німеччина, Швеція, Бельгія, Люксембург, Японія), так і країнами, що розвивають власні економічні системи (Польща, Румунія, Малайзія, Україна). Особлива увага була приділена особливостям використання такого інструментарію державними інститутами та суб'єктами підприємницької діяльності України, що дозволило сформулювати напрями оптимізації розвитку контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в країні.

7. Війна в Україні стала каталізатором змін у системі контролю за товарами та технологіями подвійного використання як на національному, так і на міжнародному рівнях. В Україні акценти змістилися на посилення експортного контролю, цифровізацію та інтеграцію з європейськими системами. На світовій арені ключовими стали санкційні механізми та міжнародне співробітництво з метою запобігання використанню технологій подвійного використання в агресивних діях. Трансформація контролю у цій сфері є необхідною для забезпечення глобальної безпеки в умовах сучасних конфліктів.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [27; 30; 37; 39].

РОЗДІЛ 3. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОНТРОЛЮ ЗА ПЕРЕМІЩЕННЯМ ТОВАРІВ (ТЕХНОЛОГІЙ) ПОДВІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ

3.1. Впровадження сучасних інструментів контролю за товарами (технологіями) подвійного використання

Проблематика здійснення контролю за ТПВ на світовому, міжнародному та національному рівнях виступає одним з важливих стримуючих факторів відносно розвитку економічних систем та підприємництва на різних рівнях функціонування, у тому числі в Україні. З іншої сторони наявність значних прогалин у контролі за розповсюдженням товарів (технологій) подвійного використання, в першу чергу експортному, збільшує ризики доступу до них країн, що підтримують тероризм і екстремізм, а також небажаних осіб, угруповань та організацій [144, с. 3].

Однією з головних проблем у сфері контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання є недостатньо розвинуте інституційне середовище. На світовому та міжнародному рівні інститути не об'єднують значну кількість країн і не мають достатнього впливу на процеси купівлі/продажу/транзиту ТПВ. На національному рівні значна кількість інститутів є не гнучкою та не встигає за змінами у сфері розповсюдження товарів (технологій) подвійного використання, що ілюструється проблемами контролю (експортного контролю) за інформаційними технологіями, науковими дослідженнями та розробками [94, с. 50]. Наведене у повній мірі можливо віднести і до України, що має недоліки у національному інституційному середовищі контролю за ТПВ [79, с. 24].

Вирішення проблем з контролем (експортним контролем) за товарами (технологіями) подвійного використання потребує реформування інституційного середовища на світовому, міжнародному та особливо національному рівнях. При цьому, враховуючи складнощі реформування світового та міжнародного

інституційного середовища контролю (експортного контролю) за ТПВ, необхідно особливу увагу приділити національному рівню контролю. На національному рівні реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання необхідно враховувати особливості побудови та функціонування, а також проблеми такого середовища. Враховуючи наведене, вважаємо доречним запропонувати шляхи реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за ТПВ на світовому, міжнародному та національному рівнях, сконцентрувавшись на змінах в Україні.

На світовому рівні в межах реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання необхідним є:

- збільшення активізації роботи міжнародних організацій, що здійснюють регламентацію контролю за ТПВ на світовому та міжнародному рівнях (див. розділи 1 та 2) у контексті залучення більшої кількості країн-учасниць, особливо держав, що розвиваються і виступають посередниками при передаванні товарів (технологій) подвійного використання до країн, що підтримують тероризм і екстремізм, а також небажаних осіб, угруповань та організацій;

- активізація фінансової, інформаційної та консультаційної допомоги зі сторони міжнародних організацій, що здійснюють регламентацію контролю за ТПВ на світовому та міжнародному рівнях країнам, що розвиваються, навіть якщо вони не є членами організацій, в межах формування в цих державах ефективних систем контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, особливо, що стосується транзиту ТПВ через митні території таких держав;

- залучення до контролю за ТПВ світових фінансових організацій (Світовий Банк, Міжнародний валютний фонд) у контексті фінансування побудови або реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання у країнах, що

розвиваються та формування світового інституційного середовища фінансового контролю за ТПВ, який на даний час відсутній.

На міжнародному рівні в межах реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання необхідним є:

- активізація фінансової, інформаційної та консультаційної допомоги зі сторони економічно розвинутих держав відносно побудови або реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання у країнах, що розвиваються, особливо, що стосується транзиту ТПВ через митні території таких держав;

- розвиток та синхронізація міждержавних відносин стосовно контролю (експортного контролю) за ТПВ, у тому числі з залученням країн через митну територію яких здійснюється транзит товарів (технологій) подвійного використання;

- активізація співробітництва та утворення міждержавних комісій у сфері контролю (експортного контролю) за ТПВ, у тому числі з залученням країн через митну територію яких здійснюється транзит товарів (технологій) подвійного використання;

- формування регіональних співтовариств країн, для підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за ТПВ, у тому числі з залученням країн через митну територію яких здійснюється транзит товарів (технологій) подвійного використання.

Ключовим, відносно контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання, є національний рівень, оскільки саме на рівні окремої держави є можливість побудувати ефективної систему контролю та відповідне інституційне середовище. Наголошуємо на необхідності запровадження відповідних реформ у інституційному середовищі контролю (експортного контролю) за ТПВ враховуючи поділ країн на три категорії: країни, що не мають такого контролю або він є фрагментарним; країни, по митній

території яких здійснюється транзит ТПВ; країни, що мають систему контролю за ТПВ (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Напрями реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за ТПВ на національному рівні виходячи з типу країни

Джерело: сформовано автором

Країни, по митній території яких здійснюється транзит ТПВ (країни 2 категорії), також можуть бути країнами, що не мають контролю за ТПВ або він є фрагментарним (країни 1 категорії) або країнами що мають систему контролю за ТПВ (країни 3 категорії). Таким країнам необхідно запроваджувати два блоки реформ, що наведені на рисунку 3.1. Окремо зазначаємо, що «червоні лінії» визначаються країнами, по митній території яких здійснюється транзит ТПВ

самостійно, однак прикладом таких «ліній» можуть виступати: країна або окремий підприємець - отримувач ТПВ; занадто складна схема постачання ТПВ за відсутності такої логістичної або економічної необхідності; «сигнали» від перевізників або інших зацікавлених сторін відносно проблем щодо контролю за товарами (технологіями) подвійного використання.

Ключовим напрямом підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за ТПВ на національному рівні повинна стати більша автоматизація процесів контролю та використання відповідних інформаційних розробок у цій сфері, наприклад спеціальних веб-інструментів, таких як Quicksan [170]. Сюди ж відносимо розробку та запровадження відповідних алгоритмів дій при операціях з товарами (технологіями) подвійного використання.

На окрему увагу заслуговує активізація співпраці державних інститутів з підприємцями, особливо тими, що обслуговують процеси купівлі/продажу/передачі ТПВ, а також формування недержавних інститутів контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання. Розкриємо ці складові реформування стосовно України більш детально.

В межах реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання необхідним є сформулювати сукупності принципів запровадження реформ для світового, міжнародного та національного рівнів (табл. 3.1). Відзначаємо, що частина принципів буде ідентична для всіх або деяких з обраних рівнів контролю за ТПВ.

Таблиця 3.1

**Принципи реформування інституційного середовища контролю
(експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання
для світового, міжнародного та національного рівнів**

Світовий рівень контролю	Міжнародний рівень контролю	Національний рівень контролю
Залучення більшої кількості учасників (міжнародні організації, країни, підприємці та ін.).	Розвиток взаємодії (між окремими державами або групами держав; між окремими інститутами різних держав; між окремими підприємцями різних держав).	Залучення більшої кількості учасників (недержавні інститути, ЗМІ, групи громадян, підприємці).
Збільшення та регламентація допомоги, у першу чергу для країн, що не в змозі побудувати власні системи контролю за ТПВ (транзитом ТПВ).	Збільшення та регламентація допомоги, у першу чергу для країн, що не в змозі побудувати власні системи контролю за ТПВ (транзитом ТПВ).	Формування єдиного інформаційного простору контролю (експортного контролю) за ТПВ з врахуванням національної безпеки та комерційної таємниці.
Формування єдиних регламентів та методик контролю (експортного контролю) за ТПВ.	Формування єдиних регламентів та методик контролю (експортного контролю) за ТПВ.	Критична оцінка та імплементація закордонного досвіду контролю (експортного контролю) за ТПВ.
Збільшення прозорості операцій відносно купівлі/продажу/передачі ТПВ з врахуванням національної безпеки окремих країн та комерційної таємниці.	Збільшення прозорості операцій відносно купівлі/продажу/передачі ТПВ з врахуванням національної безпеки окремих країн та комерційної таємниці.	Зростання ролі підприємців та окремих підприємств у контролі (експортному контролі) за ТПВ, у тому числі враховуючи участь підприємств ринкової інфраструктури.
Формування громадської думки відносно недопущення незаконних операцій з ТПВ.	Формування громадської думки відносно недопущення незаконних операцій з ТПВ.	Формування громадської думки відносно недопущення незаконних операцій з ТПВ.
Активізація боротьби з корупцією (антикорупційні заходи) та криміналом у сфері ТПВ.	Активізація боротьби з корупцією (антикорупційні заходи) та криміналом у сфері ТПВ.	Активізація боротьби з корупцією (антикорупційні заходи) та криміналом у сфері ТПВ.
Збільшення інформаційної, консультаційної та технічної допомоги підприємців у сфері ТПВ.	Збільшення інформаційної, консультаційної та технічної допомоги підприємців у сфері ТПВ.	Збільшення інформаційної, консультаційної та технічної допомоги підприємців у сфері ТПВ.

Джерело: сформовано автором

Проблематика контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання вказує на необхідність доповнення наведених вище загальних рекомендацій реформами національного інституційного середовища. Відзначаємо, що сфера розробки/виробництва/експорту/імпорту озброєнь та ТПВ в Україні не зважаючи на наявність компанії «Укрспецекспорт» є такою, що хаотично регулюється та потребує утворення одного державного інституту, що буде здійснювати управління в якості центрального органу виконавчої влади. Пропонуємо утворити «Державне агентство з питань оборонно-військового комплексу (ДАОВК)», що буде регламентувати всю управлінську діяльність у сфері розробки/виробництва/експорту/імпорту озброєнь та товарів (технологій) подвійного використання в Україні. При цьому компанія «Укрспецекспорт» ввійде до складу нового Агентства та буде займатись регламентацією саме торгової діяльності озброєннями в Україні, у той час як Агентство буде регулювати, координувати, контролювати всі складові розробки/виробництва/експорту/імпорту озброєнь та ТПВ в країні.

Державне агентство з питань оборонно-військового комплексу буде підпорядковуватись першому віце-прем'єр-міністру України та взаємодіяти з іншими державними інститутами, міжнародними організаціями, державними інститутами іноземних країн, а також з національними та іноземними підприємствами у сфері розробки/виробництва/експорту/імпорту озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання (рис. 3.2). ДАОВК буде реалізовувати державну політику у сфері ефективного розвитку оборонно-військового комплексу, озброєнь та ТПВ. Законодавчо-нормативною базою діяльності Державного агентства з питань оборонно-військового комплексу повинні виступати: Конституція; закони України, укази Президента України; постанови Верховної Ради України; акти Кабінету Міністрів України; інші нормативно-законодавчі акти, у тому числі прийняті РНБО.

Рис. 3.2. Місце Державного агентства з питань оборонно-військового комплексу у інституційному середовищі сфери розробки/виробництва/експорту/імпорту озброєнь та ТПВ в Україні

Джерело: сформовано автором

ДАОВК взаємодії з Президентом, Кабінетом міністрів, Верховною Радою, Радою національної безпеки і оборони України в межах розробки та реалізації стратегії і виконання завдань у сфері оборонно-військового комплексу, озброєнь та товарів (технологій) подвійного використання.

Взаємодія Агентства з митною та податковими службами, а також ДСЕК (Державна служба експортного контролю) повинна бути направлена на

підвищення ефективності та продуктивності контролю за розробкою/виробництвом/експортом/імпортом озброєнь та ТПВ в країні. Робота з судовими органами України дозволить Державному агентству з питань оборонно-військового комплексу захищати інтереси держави та мати інструмент взаємодії з розробниками/виробниками/експортерами/імпортерами озброєнь та ТПВ в країні.

Співробітництво ДАОВК з міжнародними організаціями та державними інститутами іноземних держав дозволить враховувати світові і міжнародні тенденції відносно регламентування та контролю, у тому числі експортного, розробки/виробництва/експорту/імпорту озброєнь і ТПВ, а також використовувати напрацювання і рекомендації таких організацій (державних інститутів) для імплементації в Україні. На окрему увагу заслуговує налагодження контактів з державними інститутами інших країн відносно контролю за озброєннями і товарами (технологіями) подвійного використання при їх експорті (імпорті) або транзиті через митну територію.

Спільна робота Державного агентства з питань оборонно-військового комплексу з державними замовниками (Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Митна служба, Державна податкова служба, Національне агентство з питань запобігання корупції, Адміністрація Державної прикордонної служби, Бюро економічної безпеки, Національна поліція, Служба безпеки, Державна служба України з надзвичайних ситуацій) направлена на виконання їх замовлень, спільну розробку озброєнь і ТПВ, захист безпеки, незалежності та цілісності країни, підвищення ефективності контролю за використанням озброєнь та товарів (технологій) подвійного використання.

Взаємодія ДАОВК з іншими державними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування направлена на підвищення ефективності розробки/виробництва/експорту/імпорту озброєнь і ТПВ, а також налагодження співробітництва владних інститутів з суб'єктами підприємницької діяльності у цій сфері. Агентство разом з державними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування повинно формувати і розвивати ефективний контроль,

у тому числі експортний, за розповсюдженням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання.

Державне агентство з питань оборонно-військового комплексу разом з розробниками/ виробниками/ експортерами/ імпортерами озброєнь та ТПВ в (з) Україну (-и) та їх об'єднаннями формує цивілізований та організований ринок озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання, а також розробляє і реалізує сукупність заходів щодо ефективного розвитку ринку, у тому числі відносно контролю (експортного контролю) за продукцією. Інші суб'єкти підприємницької діяльності та їх об'єднання долучаються Агентством до розвитку ринку і допомагають у питаннях налагодження ефективного контролю (експортного контролю) за розповсюдженням озброєнь та ТПВ.

Враховуючи напрямок наукового дослідження, розкриємо завдання, функції та права Державного агентства з питань оборонно-військового комплексу у контексті здійснення контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні.

Завданнями ДАОВК в межах здійснення контролю (експортного контролю) за ТПВ в країні повинні виступати:

- реалізація державної політики у сфері здійснення ефективного контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні;
- узагальнення іноземної та національної практики контролю (експортного контролю) за ТПВ і розробка пропозицій щодо прийняття нових або удосконалення діючих законодавчо-нормативних актів України;
- здійснення моніторингу ефективності контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні;
- формування та ведення реєстру розробників/ виробників/ експортерів/ імпортерів ТПВ в (з) Україну (-и) та їх об'єднань;
- розробка методичних рекомендацій відносно налагодження ефективного контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного

використання для розробників/ виробників/ експортерів/ імпортерів ТПВ в (з) Україну (-и);

- підготовка пропозицій відносно приєднання України до міжнародних організацій або налагодження співробітництва з іншими країнами у сфері контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання;

- участь у підготовці міжнародних договорів України та відповідно до законодавства забезпечення їх виконання; відповідно до законодавства укладання міжнародних договорів України міжвідомчого характеру; забезпечення здійснення адаптації національного законодавства до законодавства ЄС з питань, що належать до його компетенції; виконання в межах повноважень, передбачених законодавством, заходів щодо імплементації в національне законодавство положень міжнародних договорів, стороною яких є Україна; здійснення міжнародного співробітництва з питань, що належать до його компетенції [59];

- інформаційна, консультаційна та технічна діяльність у сфері здійснення ефективного контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні;

- організація навчання та формування системи підготовки (перепідготовки) фахівців у сфері здійснення контролю (експортного контролю) за ТПВ в Україні.

До функцій Державного агентства з питань оборонно-військового комплексу у контексті здійснення контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні слід віднести:

- формування та здійснення заходів запобігання корупції (антикорупційних заходів) у сфері контролю (експортного контролю) за ТПВ в Україні;

- підбір кадрів у апарат Агентства та його підрозділів, а також на керівні посади суб'єктів господарювання, що належать до сфери його відповідальності згідно законодавства;

- організація планово-фінансової роботи та контроль за цільовим використанням державних коштів у сфері контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні;
- організація та фінансування державного замовлення на наукові дослідження у сфері контролю (експортного контролю) за ТПВ в Україні;
- організація ведення діловодства та архіву відповідно до встановлених правил [59].

ДАОВК в межах здійснення контролю (експортного контролю) за ТПВ в країні повинен мати наступні права:

- одержувати, в межах законодавчо визначених повноважень, інформацію (документи, матеріали) від всіх суб'єктів, що беруть участь у реалізації контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні;
- в межах законодавчо визначених повноважень, видавати накази організаційно-розпорядчого характеру, організовувати та контролювати їх виконання;
- організовувати міжнародні та національні наукові (науково-практичні) конференції і семінари з питань здійснення контролю (експортного контролю) за ТПВ;
- взаємодіяти з іншими державними інститутами та інститутами місцевого самоврядування відносно контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання.

До складу Державного агентства з питань оборонно-військового комплексу, окрім компанії «Укрспецекспорт», у контексті контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання повинні входити два інститути: інституційні органи огляду (ІОО), державні консультаційні центри (ДКЦ) (див. рис. 3.2).

Робота ІОО в Україні повинна базуватись на імплементації закордонного досвіду функціонування інституційних комітетів (Ізраїль) та інституційних органів огляду (США) [146]. Робота інституційних органів огляду в Україні буде

направлена на контроль розробки/виробництва/експорту/імпорту товарів (технологій) подвійного використання приватними підприємствами. Контроль розробки/виробництва/експорту/імпорту товарів (технологій) подвійного використання державними підприємствами (установами, організаціями) буде покладено безпосередньо на ДАОВК. ІОО будуть виступати як органи, що допомагають правильно та ефективно побудувати контрольну роботу у сфері ТПВ приватним підприємствам. Діяльність інституційних органів огляду в Україні також буде направлена на вирішення конфліктів у сфері контролю за товарами (технологіями) подвійного використання між державними інститутами, у тому числі ДАОВК, та приватними підприємствами.

Функціонування ІОО буде базуватись на взаємодії між державними інститутами, в першу чергу Державного агентства з питань оборонно-військового комплексу, та приватним підприємствами. Така взаємодія буде виражена у складі ІОО. До складу інституційних органів огляду будуть входити 15 членів: 5 членів – представники державних інститутів та місцевих органів самоврядування, що рекомендуються ДАОВК; 5 членів – представники науковців, що рекомендуються Академією Наук України; 5 членів – представники приватних підприємств, що рекомендуються відповідними об'єднаннями підприємців. Кількість ІОО регламентується галузями виробництва ТПВ, що визначені Державним агентством з питань оборонно-військового комплексу, що дозволить більш ефективно підбирати членів інституційних органів огляду. При цьому, кількість ІОО та склад окремих ІОО можуть змінюватись, що дозволить збільшити їх гнучкість та ефективність контрольної роботи.

Головними завданнями інституційних органів огляду в Україні будуть:

- налагодження взаємозв'язку та діалогу між державними інститутами, науковими установами та приватними підприємствами у сфері контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання;
- вирішення конфліктів між державними інститутами, науковими установами та приватними підприємствами у сфері контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання;

- інформаційна, консультаційна та технічна допомога державними інститутами, науковими установами та приватними підприємствами у сфері контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання;

- регламентація та проведення контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні у сфері приватного підприємництва;

- вплив через Державне агентство з питань оборонно-військового комплексу на порушників контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні;

- протидія, разом з відповідними державними інститутами України та інших країн, контрабанді ТПВ;

- боротьба з корупцією (антикорупційні заходи) у сфері контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні.

Діяльність державних консультаційних центрів (ДКЦ) в Україні пропонується організувати по регіональній ознаці, виокремивши декілька регіонів, де сконцентровані основні розробники/виробники/експортери/імпортери товарів (технологій) подвійного використання. Робота ДКЦ буде направлена на взаємодію з приватними (державними) підприємствами та приватними підприємцями, а також вищими навчальними закладами та іншими установами і організаціями, що мають справу з ТПВ.

Завданнями державних консультаційних центрів будуть:

- формування єдиного інформаційного простору у сфері контролю (експортного контролю) за ТПВ та інформаційна допомога розробникам/виробникам/експортерам/імпортерам товарів (технологій) подвійного використання, а також підприємствам інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.);

- консультаційна допомога розробникам/виробникам/експортерам/імпортерам ТПВ, а також підприємствам інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям у сфері контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання, у тому числі в межах перевірки контрагентів у операціях та формування безпечних маршрутів доставки ТПВ;

- технічна допомога розробникам/виробникам/експортерам/імпортерам ТПВ, а також підприємствам інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям у сфері контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання;

- допомога, у тому числі методична, розробникам/виробникам/експортерам/імпортерам ТПВ при побудові ефективних Програм внутрішньої відповідності (ІСР) або Систем внутрішнього експортного контролю підприємств (СВФЕК);

- підготовка (перепідготовка, підвищення кваліфікації) персоналу підприємств (ВУЗів, установ, організацій) розробників/виробників/експортерів/імпортерів товарів (технологій) подвійного використання у сфері контролю (експортного контролю) за ТПВ;

- допомога малим та середнім підприємствам (МСП) у налагодженні контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання.

Наголошуємо на необхідності внесення змін до інституційного середовища контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання на світовому, міжнародному та національному рівнях, у тому числі в Україні. Запропоноване реформування інституційного середовища в Україні дозволить підвищити ефективність контролю (експортного контролю) за ТПВ та активніше залучати до процесів контролю суб'єктів господарювання, у першу чергу приватних. Однак, країна потребує удосконалення державної політики в межах здійснення експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання.

3.2. Шляхи удосконалення ефективності контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання

Однією з головних проблем контролю за ТПВ в Україні є значні недоліки здійснення експортного контролю таких товарів. Для підвищення ефективності та результативності експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в країні необхідно, на додачу до інституційних реформ (див. вище), внести зміни до державної політики.

Україна, в межах удосконалення державної політики країни у сфері національної безпеки в частині здійснення експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, в першу чергу потребує розробки та реалізації стратегії підвищення ефективності експортного контролю за ТПВ. Відзначаємо, що розробка та контроль за реалізацією стратегії повинні бути покладені на Державне агентство з питань оборонно-військового комплексу, а сама стратегія повинна входити до сукупності стратегій відносно забезпечення національної безпеки країни та спиратись на положення Закону України «Про національну безпеку України» [42] і Стратегії національної безпеки України [68].

Стратегія «Підвищення ефективності експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання» повинна включати сукупність відповідних елементів (рис. 3.3).

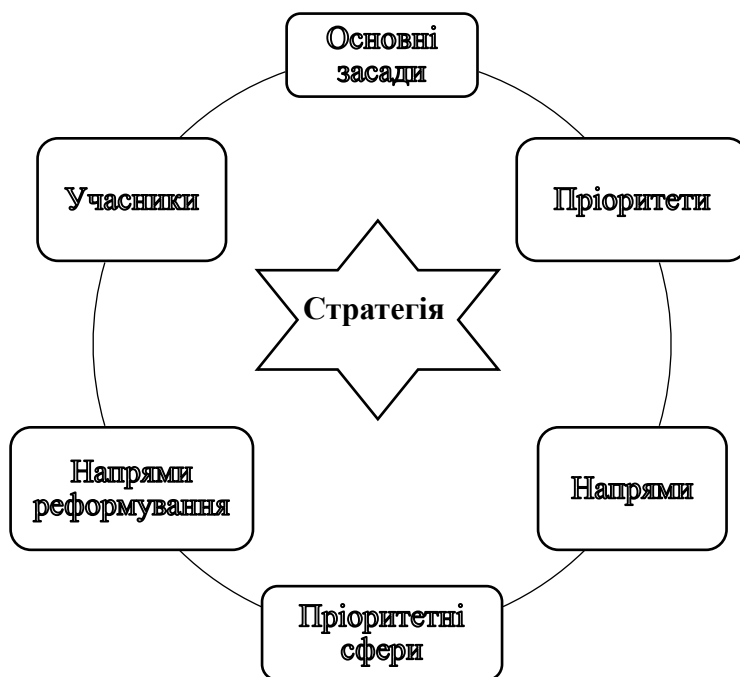

Рис. 3.3. Стратегія «Підвищення ефективності експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання»

Джерело: сформовано автором

До розробки та реалізації стратегії у сфері експортного контролю за ТПВ слід залучити максимальну кількість учасників ринку. Перелік учасників, які повинні бути залучені до розробки та реалізації Стратегії наведено на рисунку 3.2. Наголошуємо, що ключовим є залучити до розробки та реалізації Стратегії розробників/виробників/експортерів/імпортерів товарів (технологій) подвійного використання, а також підприємства інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.).

До основних засад стратегії «Підвищення ефективності експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання» слід віднести:

- забезпечення національної безпеки та інтересів України при взаємодії з іншими країнами;
- недопущення доступу до ТПВ країн, що підтримують екстремізм та тероризм, а також небажаних угруповань, організацій, суб'єктів господарювання та осіб;

- забезпечення та підтримання безпеки на світовому, міжнародному та національному рівнях, а також протидія військовим агресіям по відношенню до України та інших країн світу, тероризму і екстремізму;

- налагодження ефективної взаємодії між державними владними інститутами України, у тому числі Державним агентством з питань оборонно-військового комплексу, а також його підрозділами (компанія «Укрспецекспорт», інституційні органи огляду, державні консультаційні центри), інститутами місцевого самоврядування України, міжнародними організаціями, державними інститутами іноземних держав, національним та іноземними розробниками/виробниками/експортерами/імпортерами озброєнь та ТПВ в (з) Україну (-и) та їх об'єднаннями, іншими національними та іноземними суб'єктами підприємницької діяльності та їх об'єднаннями, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.).

Пріоритетами стратегії «Підвищення ефективності експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання» повинні виступати:

- відстоювання національних інтересів, у тому числі економічних, у сфері ТПВ;

- підвищення ефективності контролю, у тому числі експортного, за розробкою/виробництвом/експортом/імпортом товарів (технологій) подвійного використання, а також транзитом ТПВ через митну територію України і митні території інших країн світу;

- зменшення адміністративного тиску на розробників/виробників/експортерів/імпортерів товарів (технологій) подвійного використання, а також підприємства інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.);

- стимулювання розробки/виробництва/експорту товарів ТПВ, а також розвитку національних розробників/виробників/експортерів товарів (технологій) подвійного використання;

- налагодження ефективного діалогу між державними владними інститутами, у тому числі Державним агентством з питань оборонно-військового комплексу, а також його підрозділами (компанія «Укрспецекспорт», інституційні органи огляду, державні консультаційні центри), та розробниками/виробниками/експортерами/імпортерами товарів (технологій) подвійного використання, а також підприємствами інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.) у сфері контролю (експортного контролю) за ТПВ;

- активізація участі у процесах контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання суб'єктів господарювання та їх об'єднань, суспільних груп, засобів масової інформації, політичних сил та окремих громадян.

Реалізація пріоритетів стратегії «Підвищення ефективності експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання» повинна забезпечуватись за наступними напрямками:

- розвиток національної економічної системи та окремих її секторів і галузей, де сконцентровані розробники/виробники/експортери ТПВ;

- реформування законодавчо-нормативної бази відносно підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання;

- збільшення підтримки, у тому числі державної, для малих і середніх підприємств розробників/виробників/експортерів ТПВ;

- розвиток та реформування інституційного середовища у сфері контролю (експортного контролю) за ТПВ;

- налагодження та розширення партнерства між Україною і міжнародними організаціями та іншими країнами у сфері контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання;

- посилення спроможності державних владних інститутів у тому числі Державного агентства з питань оборонно-військового комплексу, а також його

підрозділів (компанія «Укрспецекспорт», інституційні органи огляду, державні консультаційні центри), та розробників/виробників/експортерів/імпортерів товарів (технологій) подвійного використання, а також підприємств інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.) щодо запровадження ефективного контролю (експортного контролю) за ТПВ;

- розвиток автоматизації та діджиталізації процесів контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання;

- розвиток партнерських взаємовідносин між державними владними інститутами та суб'єктами підприємницької діяльності у сфері контролю (експортного контролю) за ТПВ;

- дослідження та імплементація закордонного досвіду щодо підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання;

- налагодження інформаційної, консультаційної, фінансової та технічної підтримки зі сторони держави заходам щодо підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за ТПВ;

- забезпечення дотримання прав і свобод людини, а також розробників/виробників/експортерів/імпортерів товарів (технологій) подвійного використання, підприємств інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.) в межах запровадження заходів щодо підвищення ефективного контролю (експортного контролю) за ТПВ.

Враховуючи складність та багатогранність процесів контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання, а також спираючись на міжнародний досвід [90, 114, 132], Україні необхідно виокремити пріоритетні сфери щодо підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за ТПВ, куди слід віднести:

- сфера інформаційно - комп'ютерних технологій (ІКТ);

- сфера наукових (академічних) досліджень, у тому числі дослідження у ВУЗах;
- сфера малого та середнього підприємництва;
- сфера супроводження передачі ТПВ від продавців покупцям;
- класифікація продукції та ідентифікація товарів (технологій) подвійного використання;
- передача нематеріальних товарів (технологій) подвійного використання;
- оцінка ризику.

Наразі ІКТ сфера є одним з найбільших пробілів відносно контролю (експортного контролю) за ТПВ. Швидкий розвиток інформаційно - комп'ютерних технологій, їх трансформація під впливом економічних, соціальних, ринкових, політичних факторів, побажання замовників призводить до того, що наглядові державні органи не в змозі здійснювати контроль за ТПВ. З іншої сторони експорт/імпорт ІКТ критично складно виявити, оскільки використання електронних засобів передачі розробок та програм не дозволяє ефективно працювати державним митним службам. У цих умовах для України необхідним є: розширення взаємодії між підприємствами ІКТ сфери та державними інститутами; допомога зі сторони держави щодо налагодження на підприємствах ІКТ сфери Програм внутрішньої відповідності (ICP) або Систем внутрішнього експортного контролю підприємств (СВФЕК); формування інституційних органів огляду (ІОО) у сфері ІКТ за залученням представників підприємств цієї галузі економіки; підготовка та перепідготовка спеціалістів державних органів та підприємств сфери інформаційно - комп'ютерних технологій у контексті підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання; розробка зрозумілих алгоритмів класифікації ТПВ у сфері ІКТ, а також опитувальників для підприємств ІКТ з метою підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання.

Сфера наукових (академічних) досліджень, у тому числі дослідження у ВУЗах, є досить вразливою з точки зору недопущення до ТПВ країн, що

підтримують екстремізм та тероризм, а також небажаних угруповань, організацій, суб'єктів господарювання та осіб. Індивідуальність проведення досліджень, їх новизна та досить часто не чітке розуміння сфер їх використання призводять до проблем контролю. Недостатня підготовка представників дослідницьких центрів, лабораторій та ВУЗів у контексті контролю за розповсюдженням товарів (технологій) подвійного використання є також значною проблемою. Проблемами у цій сфері також виступають: жорстка конкуренція за фінансування між науковцями, дефіцит коштів на проведення досліджень, можливість передачі більшості розробок завдяки електронним мережам або на електронних носіях. Для України, у контексті підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання, головним є: імплементація закордонного досвіду, особливо розвинутих країн; формування інституційних органів огляду (ІОО) у сфері наукових розробок з залученням представників наукового співтовариства; інформаційна, консультаційна та технічна допомога державних органів відносно налагодження контролю (експортного контролю) за ТПВ, у тому числі у межах підготовки (перепідготовки) фахівців та запровадження Програм внутрішньої відповідності (ІСР) у дослідницьких організаціях; покращення взаємодії між державними інститутами, у тому числі митними органами, та дослідницькими організаціями.

Трансформація більшості економік країн світу з індустріальних на постіндустріальні призвела до розвитку малого та середнього підприємництва, у тому числі у сфері розробки/виробництва/експорту/імпорту товарів (технологій) подвійного використання. З іншої сторони обмежені економічні, організаційні та управлінські можливості МСП призводять до проблем відносно контролю (експортного контролю) за ТПВ. Більшість МСП, особливо малих підприємств, не в змозі здійснювати ефективний контроль товарів (технологій) подвійного використання, що призводить або до проблем розповсюдження ТПВ, або обмежує функціонування таких підприємств у сфері ТПВ [14, с. 16]. Останнє виступає стримуючим фактором розвитку національної економіки та призводить

до економічних втрат країни. В Україні в межах підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання у сфері малого та середнього підприємництва необхідним є: інформаційна, консультаційна та технічна підтримка МСП зі сторони державних інститутів (наприклад, державні консультаційні центри (див. підрозділ 3.1)); формування єдиного інформаційного простору та автоматизація процесів контролю (експортного контролю) за ТПВ; формування ринкової інфраструктури (консалтингові компанії) відносно налагодження і здійснення контролю (експортного контролю) за ТПВ; формування інституційних органів огляду (ІОО) у секторі МСП, що пов'язані з розробкою/виробництвом/експортом/імпортом ТПВ; налагодження системи підготовки (перепідготовки) кадрів у контексті контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання для МСП; імплементація закордонного досвіду.

Підприємства ринкової інфраструктури, що супроводжують процеси передачі ТПВ від продавців покупцям досить обмежено беруть участь у контролі (експортному контролі) за товарами (технологіями) подвійного використання [90, с. 45]. Такі підприємства досить часто не розуміють особливостей роботи у сфері ТПВ або не бажають нести додаткові витрати на здійснення контролю за ТПВ. Україна потребує активізації участі підприємств ринкової інфраструктури, що супроводжують процеси передачі ТПВ від продавців покупцям у контексті контролю (експортного контролю) за такими товарами (технологіями), де можливо реалізувати наступні оптимізаційні заходи: розробка та запровадження алгоритмів виявлення операцій з ТПВ, а також модифікованих Програм внутрішньої відповідності (ІСР) для таких підприємств; формування єдиного національного інформаційного простору контролю (експортного контролю) за ТПВ з можливістю надання консультацій зі сторони державних органів (наприклад, державні консультаційні центри (див. підрозділ 3.1)) таким суб'єктам господарювання; імплементація закордонного досвіду.

Однією з ключових проблем є класифікація ТПВ та ідентифікація товарів (технологій) подвійного використання. Державні інститути, суб'єкти

підприємництва часто не в змозі швидко визначити чи відноситься продукція до ТПВ, що призводить до порушень (невимушених та вимушених), особливо у контексті здійснення митного контролю. В Україні для вирішення цієї проблеми необхідним є: проведення постійної підготовки та перепідготовки фахівців державних інститутів і суб'єктів підприємництва стосовно появи нових ТПВ, а також класифікації вже існуючих ТПВ; автоматизація процесів класифікації та ідентифікації ТПВ, у тому числі з використанням ІКТ та «штучного інтелекту»; розробки відповідних алгоритмів та опитувальників відносно класифікації та ідентифікації товарів (технологій) подвійного використання; формування єдиного національного інформаційного простору контролю (експортного контролю) за ТПВ з можливістю надання консультацій зі сторони державних органів (наприклад, державні консультаційні центри (див. підрозділ 3.1)) та суб'єктів підприємницької діяльності (консалтингові компанії) відносно класифікації та ідентифікації товарів (технологій) подвійного використання.

Значні можливості та простота передачі нематеріальних товарів (технологій) подвійного використання призводить до критичних складнощів щодо їх контролю (експортного контролю) зі сторони відповідних державних інститутів. Розробники/виробники/експортери/імпортери товарів (технологій) подвійного використання вимагають пояснень відносно контролю за ТПВ та практичних рекомендацій щодо його здійснення з врахуванням діючих юридичних норм, у тому числі у сфері експортного контролю [90, с. 46]. Використання сучасних мов програмування та «хмарних» технологій дозволяє обійти більшість обмежень на розповсюдження ТПВ. В Україні в межах підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання потрібно: сформулювати чіткі вимоги щодо контролю (експортного контролю) у сфері передачі нематеріальних ТПВ; налагодити підготовку (перепідготовку) фахівців державних інститутів та суб'єктів підприємництва у межах контролю (експортного контролю) за нематеріальними ТПВ; підвищити якість взаємодії між державними інститутами та суб'єктами підприємництва у межах контролю (експортного контролю) за

нематеріальними ТПВ; сформувати єдиний національний інформаційний простір з можливістю отримання консультацій від державних та недержавних інститутів (підприємств) відносно контролю (експортного контролю) за нематеріальними ТПВ.

Оцінка та зменшення ризику є важливою складовою щодо підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання. Наразі національні системи оцінки та зменшення ризику поводження (передачі) ТПВ є не ефективними і потребують реформування [144, с. 7]. В Україні у контексті оцінки та зменшення ризику при поводженні (передачі) ТПВ, у тому числі при експортних операціях, необхідно зробити акцент на наступне: проведення освітніх та інформаційно-роз'яснювальних заходів з експортерами товарів (технологій) подвійного використання; удосконалення національної системи ліцензування та авторизації розробників/виробників/експортерів/імпортерів ТПВ на основі імплементації закордонного досвіду; розробка та запровадження методичних рекомендацій відносно формування системи оцінки ризиків при розробці/виробництві/експорті/імпорті ТПВ; залучення та підготовка брокерів, у тому числі митних брокерів, до контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання; зменшення ризиків в операціях передачі ТПВ під час транзиту та перевантаження; недопущення передачі товарів (технологій) подвійного використання до країн, що підтримують екстремізм та тероризм, а також небажаним угрупованням, організаціям, суб'єктам господарювання та окремим особам при їх перепродажі компаніями, з якими ведуть операції українські розробники/виробники/експортери ТПВ.

Наведемо головні напрями реформування державної політики України у сфері національної безпеки в частині здійснення контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання:

- запровадження алгоритмів здійснення контролю (експортного контролю) у сфері ТПВ для державних органів, розробників/виробників/експортерів/імпортерів товарів (технологій) подвійного використання, а також підприємств

інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.);

- розробка та запровадження документів для опитування розробників/виробників/експортерів/імпортерів товарів (технологій) подвійного використання, а також підприємств інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.) у контексті здійснення контролю (експортного контролю) за ТПВ;

- регламентація «червоних прапорців» для державних інститутів, розробників/виробників/експортерів/імпортерів товарів (технологій) подвійного використання, а також підприємств інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.) у контексті здійснення контролю (експортного контролю) за ТПВ;

- організаційні зміни у межах здійснення контролю (експортного контролю) у сфері ТПВ для державних органів, розробників/виробників/експортерів/імпортерів товарів (технологій) подвійного використання, а також підприємств інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.);

- розробка та запровадження Програм внутрішньої відповідності (ICP) або Систем внутрішнього експортного контролю підприємств (СВФЕК) для розробників/виробників/експортерів/імпортерів товарів (технологій) подвійного використання, а також підприємств інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.).

Наголошуємо, що організаційні зміни у межах здійснення контролю (експортного контролю) у сфері ТПВ для державних органів були наведені вище (див. рис. 3.2), а саме: Державне агентство з питань оборонно-військового комплексу (ДАОВК), інституційні органи огляду (ІОО), державні консультаційні

центри (ДКЦ). Проблематика удосконалення контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання на підприємствах (розробники/виробники/експортери/імпортери товарів (технологій) подвійного використання, а також підприємств інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям) потребує детального розкриття, що буде зроблено у окремому підрозділі дослідження (підрозділ 3.3). Таким чином, необхідним є розкрити алгоритми здійснення контролю (експортного контролю) у сфері ТПВ для державних органів, а також регламентація «червоних прапорців» для державних владних інститутів.

Державні владні інститути повинні використовувати алгоритми проведення контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання, що дозволить зменшити непродуктивні витрати та підвищити ефективність контрольних процедур, а також впровадити автоматизацію процесів контролю (експортного контролю) за ТПВ. Враховуючи напрацювання А. Власенко [13] наведемо відповідний алгоритм контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання для державних владних інститутів (рис. 3.4).

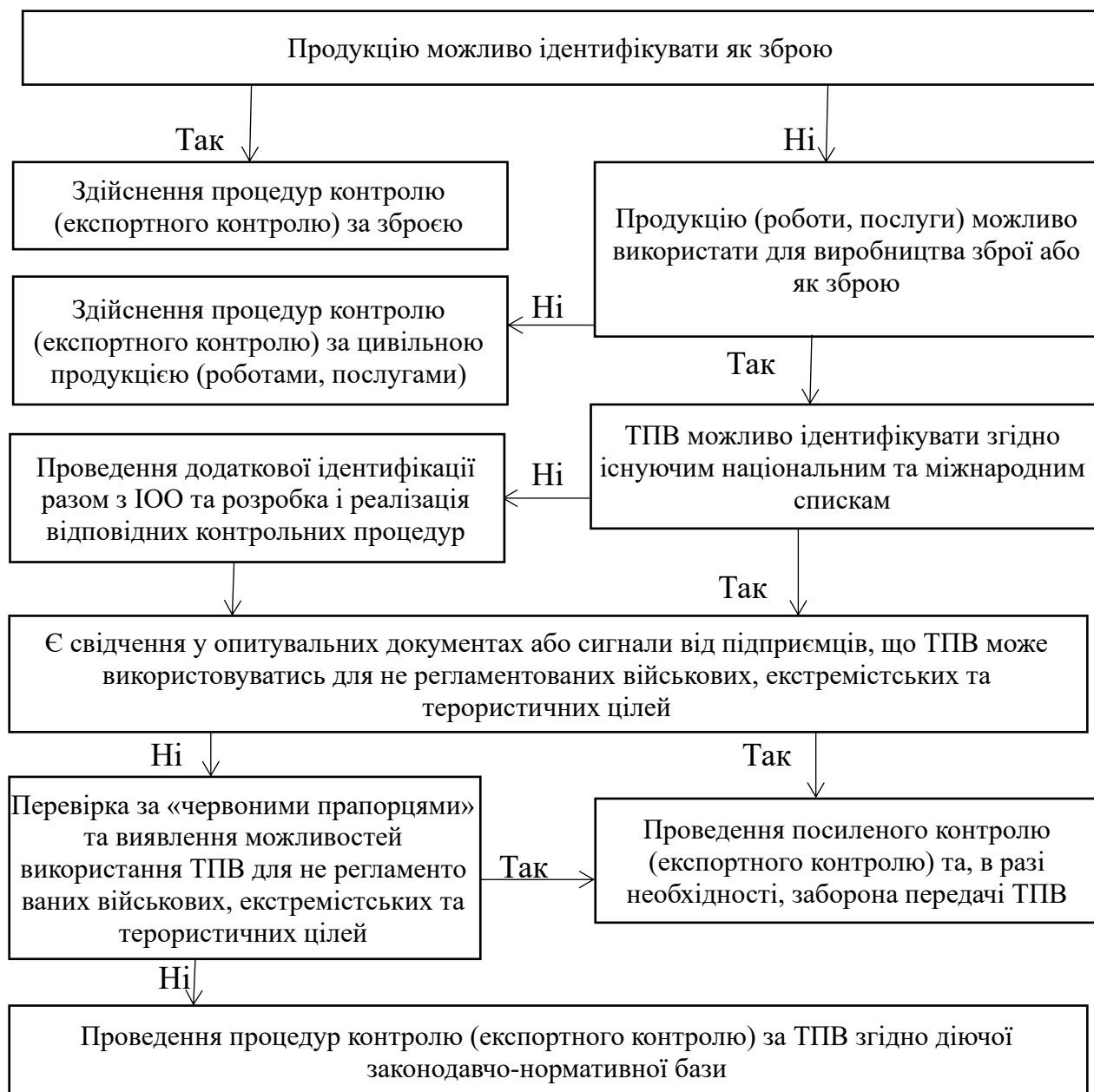

Рис. 3.4. Алгоритм проведення контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання для державних владних інститутів

Джерело: сформовано автором

Одним з важливих елементів Алгоритму є розробка та використання «червоних прапорців» у сфері контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання. Наведений елемент контролю (експортного контролю) за ТПВ доповнить «червоні прапорці», що будуть запропоновані для суб'єктів підприємництва (див. підрозділ 3.3) та дозволить реагувати на проблеми державним владним інститутам, якщо підприємці намагаються здійснювати протиправну діяльність у сфері передачі товарів (технологій) подвійного використання.

Використовуючи Інструкції для сфери ТПВ у Європейському Союзі [114, с. 55-56] запропонуємо перелік «червоних прапорців» у сфері контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання для державних владних інститутів в Україні:

- інформація у процесі передачі ТПВ надається обмежено, з запізненням та з помилками;
- виявлені неточності, виправлення та приховування інформації одним або всіма учасниками процесу передачі товарів (технологій) подвійного використання;
- партнер або партнери у операції передачі ТПВ є новими, або такими, що тільки зареєстровані як суб'єкт господарювання, або здійснюють власну фінансово-господарську діяльність в країнах, що здійснюють військову агресію або підтримують тероризм та екстремізм;
- власник (власники), керівник (керівники) партнера або партнерів у операції передачі ТПВ були ідентифіковані як небажані особи, що підтримують військову агресію, тероризм або екстремізм;
- схема передачі або фінансування передачі ТПВ є незвичайною та складною, що не є об'єктивною необхідністю у операції передачі товарів (технологій) подвійного використання;
- у операції передачі ТПВ задіяна значна кількість компаній-посередників або складна схема транзиту продукції;
- наявний кримінальний або корупційний тиск на одну або декілька сторін процесу передачі товарів (технологій) подвійного використання;
- наявний кримінальний або корупційний тиск на посадових осіб державних владних інститутів, що контролюють процес передачі ТПВ;
- не зрозуміло хто є кінцевим отримувачем товарів (технологій) подвійного використання.

Ефективний контроль (експортний контроль) за ТПВ можливий тільки в межах активного залучення до нього підприємств-учасників процесів передачі

товарів (технологій) подвійного використання, що потребує удосконалення в Україні.

Формально-логічна модель прогнозування ризиків при використанні або трансфері товарів (технологій) подвійного використання може базуватися на принципах та підходах, рекомендованих Європейським Союзом. Зокрема, ці підходи включають оцінку ризиків, моніторинг діяльності учасників ринку, правове регулювання та застосування технологічних інструментів для аналізу великих даних. Модель повинна враховувати загрози національній та міжнародній безпеці, а також економічним інтересам.

До основних компонентів формально-логічної моделі віднесемо наступні елементи.

1. Початкові умови та вхідні дані (Input Variables):

Категорія товару/технології (C): визначення, чи належать товари або технології до категорій подвійного використання.

Суб'єкт (S): інформація про компанію або особу, що здійснює трансфер або використовує технології (історія операцій, ділова репутація, місцезнаходження).

Країна призначення (D): ризик-профіль країни (економічна та політична стабільність, санкції, міжнародні конфлікти, наявність терористичних організацій).

Ціль використання (U): огляд потенційних ризиків використання товару/технології для нелегальної діяльності або створення зброї.

Регуляторна рамка (R): правові та нормативні акти, які регулюють експорт та використання технологій в Україні та ЄС.

2.Формалізація ризику (Risk Estimation, R): Використовуємо функцію ризику, яка оцінює ймовірність і наслідки порушення:

$$R=f(C,S,D,U,R)$$

Де:

f – функція оцінки ризику, яка враховує рівень критичності кожного параметра.

C – категорія товару (вища ймовірність ризику для високотехнологічних товарів, пов'язаних з оборонною галуззю).

S – ризик, пов'язаний з суб'єктом (історія порушень, бізнес-партнери, санкції).

D – країна призначення (оцінка на основі міжнародних санкцій, індексів терористичних загроз).

U – ризик нелегального використання (аналітична оцінка можливостей використання технології у військових цілях).

R – нормативні рамки (чи є відповідність законам України та рекомендаціям ЄС).

Алгоритмізація прогнозування ризику наведена нижче.

Етап 1: Оцінка суб'єкта (S)

Ідентифікація компанії або особи, аналіз на відповідність санкційним спискам, аналіз ділової репутації.

Етап 2: Оцінка товару або технології (C)

Визначення, чи належить товар або технологія до категорій високого ризику, включаючи потенційну можливість застосування у військових цілях.

Етап 3: Оцінка країни призначення (D)

Аналіз політичної та економічної стабільності країни, міжнародних угод, наявність загроз для безпеки.

Етап 4: Оцінка цілей використання (U)

Визначення ймовірності подвійного використання технології.

Етап 5: Оцінка відповідності правовим нормам (R)

Перевірка дотримання національних та міжнародних норм щодо експорту технологій.

Етап 6: Обчислення інтегрованого ризику (R)

Підсумкова оцінка загального ризику за допомогою функції $f(C,S,D,U,R)$.

Шкала оцінки ризиків (Risk Scale) наведена на рисунку 3.5.

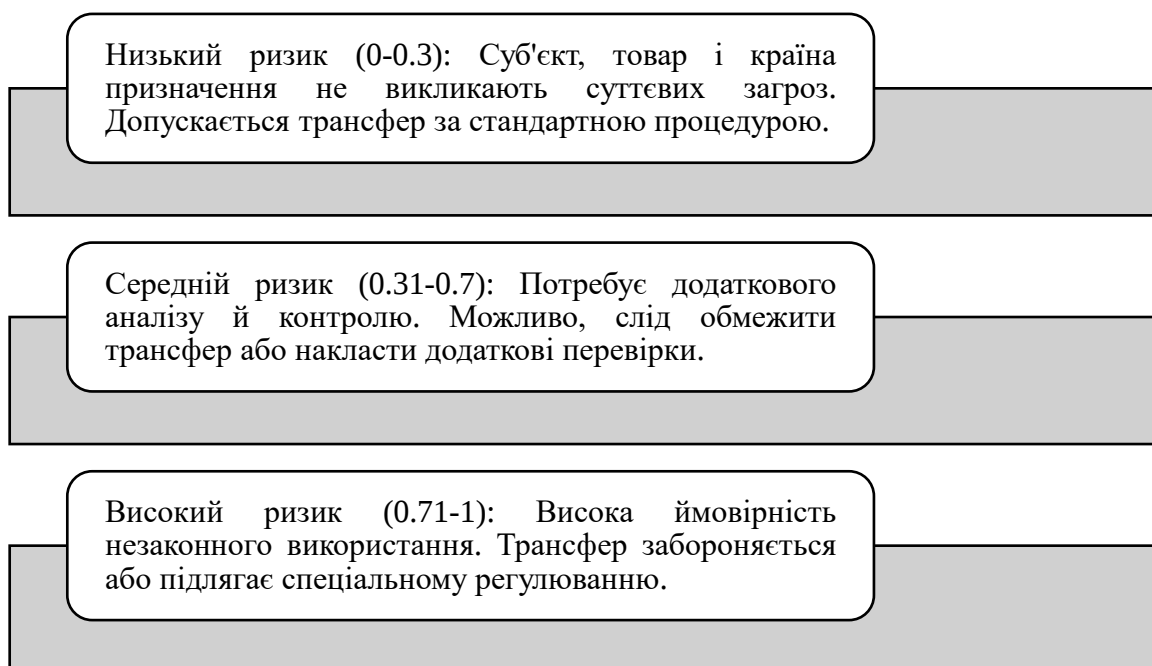

Рис.3.5. Шкала оцінки ризиків відповідно до запропонованої автором формально-логічної моделі прогнозування ризиків при використанні або трансфері товарів (технологій) подвійного використання

Джерело: розроблено автором

Контроль за товарами та технологіями подвійного використання є складною, але необхідною складовою національної та міжнародної безпеки. Україна, як частина глобальної спільноти, робить значні зусилля для приведення свого законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Проте перед країною стоїть низка викликів, зокрема адаптація до нових технологічних загроз та подальше зміцнення державних інститутів у цій сфері. Міжнародне співробітництво залишається важливим елементом у забезпеченні ефективного контролю за товарами подвійного використання.

3.3. Удосконалення контролю за товарами (технологіями) подвійного використання на підприємствах України

Регіональний «зріз» доходів за 2024 р. показує гранично високу концентрацію: з 101,0 млрд грн загальнодержавної виручки понад 55 % припадає лише на місто Київ (56,1 млрд грн). Далі розташувалися Запорізька (9,4 млрд), Одеська (9,0 млрд), Дніпропетровська (8,7 млрд) та Київська область (5,7 млрд);

разом «топ-5» формують майже 88 % усієї суми. Решта 17 регіонів ділить між собою менш як 12 % доходу, а «хвіст» розподілу (Херсонщина, Сумщина, Волинь) становить частки відсотка—показник суттєвих диспропорцій у географії ділової активності (рис. 3.6).

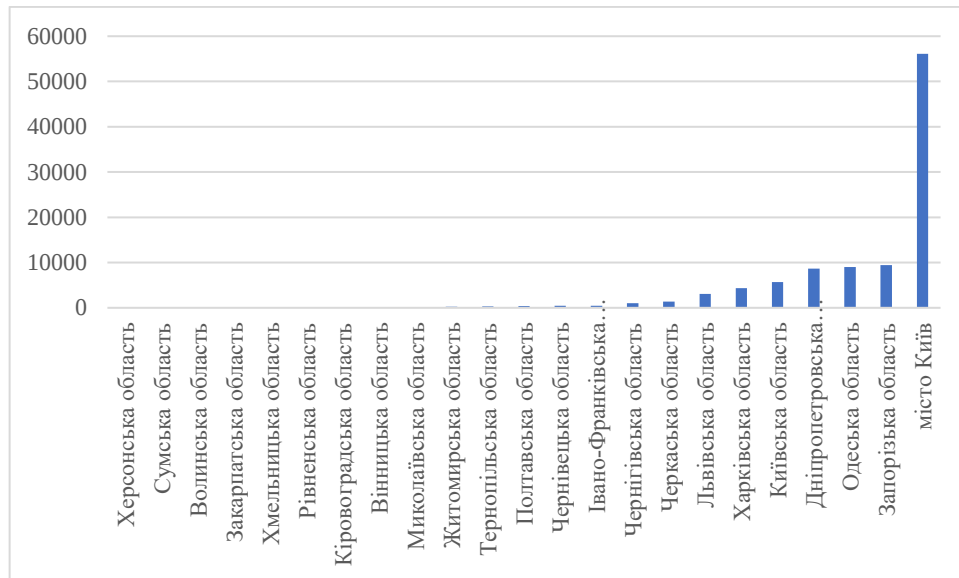

Рис. 3.6 Аналіз доходу виробників БПЛА за основним КВЕДом діяльності 30.30 за регіонами (2024 рік)

Джерело: сформовано автором на основі [64]

Карта юридичних осіб засвідчує подібну, хоча й не тотожну, картину. Із 557 підприємств майже половина (262) зосереджена у Києві; ще 40—у Київській області та 49—у Львівській. Разом шість провідних регіонів (Київ, Київщина, Львівщина, Дніпропетровщина, Харківщина, Одещина) дають майже 73 % усіх суб'єктів. Водночас є області з одиничними компаніями (Херсонська, Сумська) або лише кількома активними гравцями, що вказує не стільки на низький попит, скільки на брак інфраструктури та інвестиційного ядра (рис. 3.7).

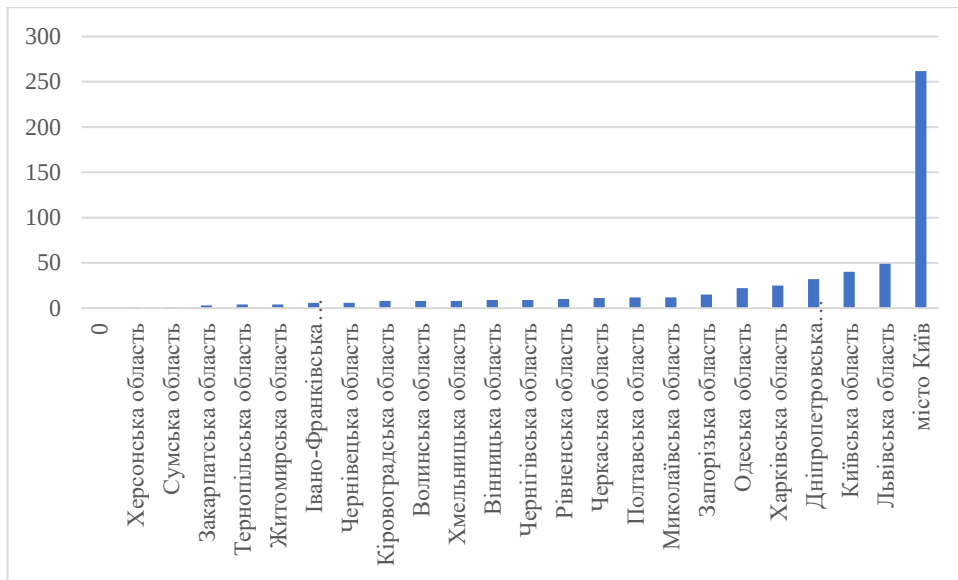

Рис. 3.7 Аналіз розташування виробників БПЛА за основним КВЕДом діяльності 30.30 за регіонами (2024 рік)

Джерело: сформовано автором на основі [64]

Продуктивність різко відрізняється: в середньому бізнес генерує 181 млн грн виручки на компанію, та в Запорізькій області цей показник сягає 627 млн (насамперед завдяки «Мотор Січі»), тоді як у Львівській—лише 63 млн при майже півсотні фірм. Київщина та Харківщина мають помірні 142–173 млн на підприємство, тоді як Одещина (409 млн) і Дніпропетровщина (272 млн) демонструють більш «капіталомістку» модель, де кілька великих експортно-орієнтованих виробників тягнуть статистику нагору.

Структурний портрет галузі задають кілька флагманів. Запорізька «Мотор Січ» лишається системоутворюючим гравцем: 9,19 млрд грн виручки у 2024 р. (+7,4 % р/р) і стабільний прибуток, попри високі активи (29,5 млрд) та скорочення штату до 13,3 тис. Приватні виробники дронів стрімко наздоганяють: DEVIRO збільшив оборот у 2,5 раза (7,56 млрд) і підняв рентабельність, SKRINTEK—до 6,5 млрд за рік, а ATHLON Avia та Skaeton показали тризначне зростання і масштабування штатів. Новачки «Файер Пойнт», «Флеш Тех» та «СМС» за два сезони вибудували мільярдні активи й сотні працівників, підкреслюючи інвестиційну привабливість ніші БПЛА.

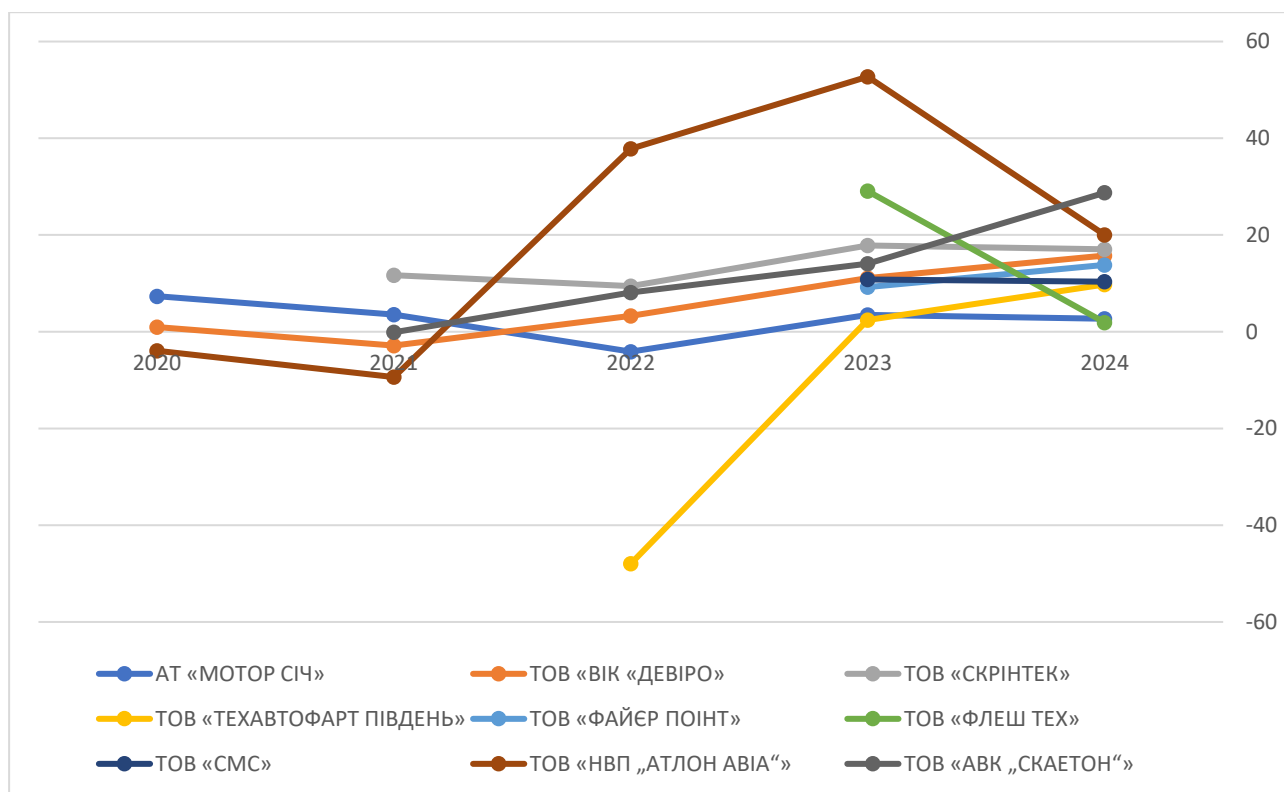

Рис. 3.8 Структурний зріз дохідності ТОП 9 виробників БПЛА України за 2020-2024 роки

Джерело: сформовано автором на основі [2; 69; 70; 71; 72; 73; 74; 75; 76]

Отже, український аерокосмічний та безпілотний сегмент переходить від монопрофільної «важкої» моделі до багатополусної екосистеми, де поряд із традиційними заводами швидко зростають гнучкі технологічні стартапи. Водночас крайня географічна асиметрія створює ризик «перегріву» столичного ринку та відставання периферії. Подальший розвиток залежатиме від здатності регіонів залучати інтелектуальний капітал і венчурні гроші, а також від державної політики, що врівноважить експортні стимули для високотехнологічних виробників із програмами підтримки малого та середнього бізнесу в областях із низькою щільністю підприємств.

Сучасні тенденції щодо здійснення контролю (експортного контролю) за ТПВ направлені на збільшення ролі суб'єктів господарювання у здійсненні контрольних процедур [152; 164]. Погоджуємось з іноземними та вітчизняними науковцями, що підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання можливо тільки за активної участі підприємницького сектору економіки [54, с. 35; 84, с. 65; 149]. Вважаємо,

що є необхідність деталізації контролю (експортного контролю) за ТПВ для: розробників; виробників; експортерів; імпортерів; підприємств інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.). На особливу увагу заслуговує організація контролю за товарами (технологіями) подвійного використання на малих підприємствах [89; 110].

Враховуючи пропозиції наведені раніше, підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні у підприємницькому секторі економіки повинно спиратись на розробку та запровадження відповідних алгоритмів, опитувальних бланків, зміну організаційної структури, запровадження Програм внутрішньої відповідності (ІСР) або Систем внутрішнього експортного контролю підприємств (СВФЕК), а також розробку переліку «червоних прапорців». Наведені складові необхідно використовувати для всіх виділених типів підприємств зі сфери ТПВ в країні.

Розробники товарів (технологій) подвійного використання стикаються з одними з найбільших проблем щодо здійснення контролю (експортного контролю) за ТПВ, оскільки: досить часто не зрозумілим є кінцевий перелік сфер використання розробки; дефіцит фінансування призводить до активного пошуку інвестицій, що може принести подальші проблеми у сфері контролю (експортного контролю) за ТПВ; значна кількість розробників є малими підприємствами, фізичними особами-підприємцями або дослідними організаціями, у тому числі ВУЗаами, що не мають розроблених систем контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання, а також відповідно підготовлених спеціалістів; брак ресурсів, у тому числі фінансових не дозволяє розробникам запроваджувати контроль (експортний контроль) у сфері ТПВ.

Розробники товарів (технологій) подвійного використання в Україні з метою підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за ТПВ

потребують впровадження відповідного алгоритму організації такого контролю (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Алгоритм організації контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання для розробників ТПВ

Джерело: сформовано автором

Згідно запропонованого алгоритму, при ідентифікації розробки, як ТПВ та організації системи контролю на підприємстві-розробнику участь повинні брати Державне агентство з питань оборонно-військового комплексу (ДАОВК), інституційні органи огляду (ІОО), державні консультаційні центри (ДКЦ). При цьому, для малих підприємств їх участь повинна бути більше, у тому числі в межах аутсорсингу ДКЦ або рекомендації суб'єктів підприємництва у цій сфері.

Питання розробки та запровадження ІСР або СВФЕК не потрібно деталізувати, оскільки розробники можуть взяти, або вітчизняні існуючі розробки та законодавчо-нормативні акти [41; 50; 57; 62] або адаптувати іноземні [134; 136; 137; 138; 141].

Важливою складовою запропонованого Алгоритму є опитувальні бланки (табл. 3.2), що дозволять покращити якість взаємодії розробників ТПВ з контрагентами та підвищити ефективність контролю за товарами (технологіями) подвійного використання.

Таблиця 3.2

Опитувальний бланк для розробників ТПВ

Тип контрагенту	Запитання	Відповіді
Замовник	Назва, країна реєстрації, власники, кінцеві вигодоодержувачі, ключові контрагенти, сфера, де буде використовуватись ТПВ, бажає сам використовувати розробку ТПВ або продати, відгуки від контрагентів, особливо з економічно розвинутих країн, країни, у яких здійснює фінансово-господарську та операційну діяльність, інформація про санкції у сфері ТПВ.	xxx
Інвестор	Назва, країна реєстрації, власники, кінцеві вигодоодержувачі, походження фінансових ресурсів, напрями використання розробки ТПВ, інформація про санкції у сфері ТПВ.	xxx
Виробник	Назва, країна реєстрації, власники, кінцеві вигодоодержувачі, ключові контрагенти, сфера, де буде використовуватись ТПВ, напрями продажу ТПВ, у тому числі експорт, відгуки від контрагентів, особливо з економічно розвинутих країн, країни, у яких здійснює фінансово-господарську та операційну діяльність, інформація про санкції у сфері ТПВ.	xxx
Покупець	Назва, країна реєстрації, власники, кінцеві вигодоодержувачі, ключові контрагенти, напрями використання (продажу) ТПВ, у тому числі експорт, відгуки від контрагентів, особливо з економічно розвинутих країн, країни, у яких здійснює фінансово-господарську та операційну діяльність, інформація про санкції у сфері ТПВ.	xxx
Посередник у експорті	Назва, країна реєстрації, власники, кінцеві вигодоодержувачі, ключові партнери, відгуки від партнерів, особливо з економічно розвинутих країн, інформація про санкції у сфері ТПВ.	xxx

Джерело: сформовано автором

Опитувальний бланк (див. табл. 3.2) можливо змінювати, доповнюючи його новими типами контрагентів та новими запитаннями, враховуючи особливості функціонування розробника ТПВ. У третій стовпчик бланку вносяться відповіді контрагентів розробника ТПВ. Використовуючи опитувальні бланки та сучасні комп'ютерні програмні продукти можливо автоматизувати процеси контролю і збільшити їх ефективність при зменшенні витрат на здійснення контрольних процедур, що є особливо актуальним для малих підприємств.

Замовник розробки ТПВ, може одночасно виступати інвестором, покупцем та бути компанією, що буде надалі виробляти товари (технології) подвійного використання, те ж можливо сказати і про інші типи контрагентів розробника

ТПВ, коли одне підприємство може поєднувати у собі декілька типів контрагентів розробника товарів (технологій) подвійного використання. У цьому випадку бланк-опитування формується поєднанням питань для різних типів контрагентів розробника ТПВ.

Відносно зміни організаційної структури для розробників, враховуючи переважно їх малі розміри, то тут пропонується навчання або перепідготовка співробітника підприємства, що буде займатись питаннями контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання. Можливим є наймання одного співробітника та утворення групи контролю (експортного контролю) за ТПВ. Значну кількість роботи відносно контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання розробникам ТПВ пропонується віддати на аутсорсинг, у тому числі за допомогою Державних консультаційних центрів (ДКЦ).

Скористаємось пропозиціями Інструкції для сфери ТПВ у Європейському Союзі [114, с. 55-56] для формування «червоних прапорців» для розробників товарів (технологій) подвійного використання в Україні:

- контрагент (покупець, посередник) є новою компанією, у тому числі з країни, що підтримують військову агресію, екстремізм та тероризм, або раніше ніколи не займався цим напрямом діяльності;
- важко або неможливо знайти інформацію про контрагента (покупця, посередника), його керівництво та власників у відкритих джерелах;
- контрагент (покупець, посередник), його керівництво або власники підозрюються у взаємодії з країнами, що підтримують військову агресію, екстремізм та тероризм, або у зв'язках з небажаними організаціями, групами осіб та окремими особами;
- контрагент (покупець, посередник), його керівництво або власники знаходяться під санкціями у сфері ТПВ або мають кримінальне минуле;
- контрагент (покупець, посередник) надає недостовірну інформацію або намагається приховати дійсне місцезнаходження;

- контрагент (покупець, посередник) запросив незвичне налаштування або додаткові опції, що дозволяють використовувати розробку у військових (терористичних) цілях;

- контрагент (покупець, посередник) не розкриває інформації або надає неповну інформацію відносно сфери використання ТПВ, а також можливих перепродажів розробки або товарів (технологій) подвійного використання;

- контрагент (покупець, посередник) не володіє достатніми знаннями, щоб сприймати його як обізнаного у сфері розробки ТПВ;

- фінансування купівлі розробки відбувається за незвичними або складними схемами;

- ціна купівлі розробки або фінансування проекту є більше ніж у середньому на ринку;

- відчувається корупційний або кримінальний тиск на розробника, щоб змусити його укласти угоду з певним контрагентом (покупцем, посередником).

Виробники товарів (технологій) подвійного використання в Україні потребують запровадження або реформування контролю (експортного контролю) за ТПВ. Пропонуємо запровадити та реалізувати алгоритм організації контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання для виробників ТПВ (рис. 3.10).

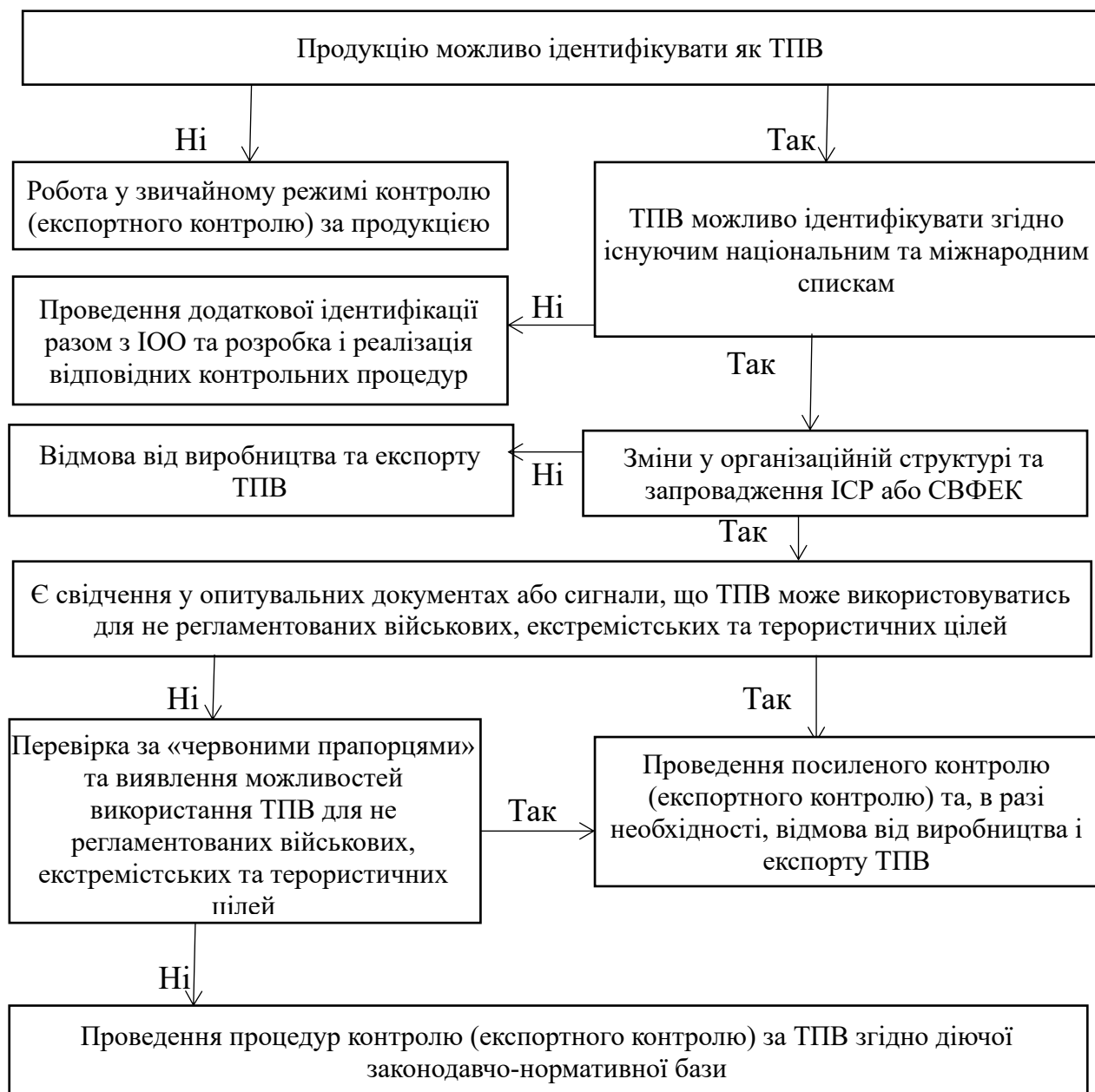

Рис. 3.10 Алгоритм організації контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання для виробників

Джерело: сформовано автором

Для виробників ТПВ, в разі неможливості або не бажання запровадити ефективну систему контролю (експортного) контролю за товарами (технологіями) подвійного використання варіантом вирішення проблеми буде відмова від виробництва та експорту такої продукції (технологій). Якщо ж виробники готові брати на себе ризики контролю (експортного контролю) у сфері ТПВ, то тут необхідними є:

- правильна ідентифікація продукції, у тому числі за допомоги ІОО або ДКЦ;

- підготовка (перепідготовка), підбір відповідного персоналу;
- розробка або реформування ІСР чи СВФЕК;
- внесення змін у організаційну структуру підприємства;
- розробка та запровадження бланків-опитування контрагентів;
- розробка та запровадження «червоних прапорців».

Взаємодія виробників ТПВ та ІОО або ДКЦ була розкрита у дослідженні вище (див. підрозділ 3.1). Розробка або реформування ІСР чи СВФЕК повинні спиратись на вітчизняні існуючі розробки та законодавчо-нормативні акти [41; 50; 57; 62] або адаптацію іноземних напрацювань у цій сфері [134; 136; 137; 138; 141]. Для підготовки (перепідготовки) персоналу необхідно використовувати можливості ДКЦ. Наймання персоналу у сфері контролю (експортного контролю) за ТПВ буде відбуватись за звичайними процедурами на ринку праці України. Ключовими питаннями, що потребують розробки є зміна організаційної структури, підготовка бланків-опитування та «червоних прапорців».

Щодо внесення змін у організаційну структуру для підприємств-виробників, то вони будуть залежати від розмірів та особливостей здійснення виробничої діяльності таких суб'єктів підприємницької діяльності (табл. 3.3). При цьому, можливо використати рекомендації Інструкції для сфери товарів (технологій) подвійного використання у Європейському Союзі [113, с. 62-63].

Таблиця 3.3

Зміни організаційної структури для підприємств-виробників ТПВ залежно від їх розмірів та особливостей здійснення виробничої діяльності

Складові організаційної структури	МСП	Великі підприємства	Дослідні організації-виробники, у тому числі ВУЗи
Менеджмент	Директор - забезпечує контроль та необхідні ресурси. Менеджер з контролю – розробляє та запроваджує систему контролю (експортного контролю) за ТПВ; залучає компанії на аутсорсинг для здійснення складових контролю (експортного контролю) за ТПВ.	Зам. Директора (Віце-Президент) - забезпечує контроль та необхідні ресурси. Управління контролю - – розробляє та запроваджує систему контролю (експортного контролю) за ТПВ; залучає підрозділи підприємства та окремих робітників до контролю (експортного контролю) за ТПВ; здійснює оцінку правових документів; готує бланки опитування та «червоні прапорці».	Замісник з економічних питань (Перший проректор) - забезпечує контроль та необхідні ресурси. Управління контролю або менеджер з контролю залежно від розмірів організації та наявних ресурсів.
Допоміжні підрозділи	Відділ збуту – контроль взаємовідносин з покупцями ТПВ.	Відділ збуту – контроль взаємовідносин з покупцями ТПВ. Технічний відділ – ідентифікація ТПВ. Відділ інформаційної безпеки (безпеки) – перевірка контрагентів, недопущення несанкціонованого доступу до ТПВ. Відділ логістики – контроль за переміщенням ТПВ у процесі їх передачі покупцям; експортне оформлення ТПВ. Відділ кадрів – контроль за працівниками підприємства та за особами, що відвідують підприємство з бізнес-метою.	Начальники дослідних підрозділів та окремі дослідники – контроль за ТПВ, в межах їх сфери досліджень.
Навчання, підготовка (перепідготовка) персоналу	Відбувається у компаніях, що надають такі послуги або у ДКЦ.	Відбувається у власному навчальному центрі за залучення сторонніх викладачів (експертів, фахівців), у тому числі з числа працівників ДКЦ.	Може бути як у МСП, так і як у великих підприємств, в залежності від розмірів та наявності власного навчального центру по підготовці персоналу.

Джерело: сформовано автором

Компанії-виробники товарів (технологій) подвійного використання повинні також формувати бланки-опитування покупців ТПВ. Перелік питань для бланку-опитування можливо взяти з запропонованих питань для покупців розробок ТПВ (див. табл. 3.2). Перелік «червоних прапорців» для виробника товарів (технологій) подвійного використання в Україні також можливо взяти з переліку для розробника ТПВ (див. вище). З переліку необхідно вилучити одну складову (контрагент (покупець, посередник) не володіє достатніми знаннями, щоб сприймати його як обізнаного у сфері розробки ТПВ), а також питання фінансування скорегувати з точки зору купівлі ТПВ. Також необхідно додати до переліку «червоних прапорців» такі:

- покупець пропонує нестандартну схему постачання ТПВ з використанням великої кількості посередників або складним маршрутом доставки продукції;
- покупець не погоджується на навчання власного персоналу та сервісне обслуговування ТПВ;
- при експорті продукції використовується нестандартне маркування, пакування, пломбування.

Для експортерів ТПВ алгоритм організації контролю, зміни в організаційній структурі, підготовка бланків опитування та «червоних прапорців» буде майже однаковою як і для виробників, виключенням буде тільки акцент саме на експортний контроль, що дозволить, якщо експортер не є виробником товарів (технологій) подвійного використання, дещо знизити витрати за рахунок меншої кількості процедур контролю та використання меншого обсягу ресурсів, у тому числі трудових.

Проблематика налагодження контролю у імпортерів ТПВ майже не розкрита у науковій літературі та у практиці окремих країн світу. Однак, є певні виключення, наприклад ОАЕ [111, с. 12-13]. З іншої сторони, імпорт товарів (технологій) подвійного використання несе у більшій ризики для країни ніж експорт. Враховуючи наведене в Україні необхідно наладити контроль за імпортом ТПВ, у тому числі на рівні окремих підприємств-імпортерів. Для підприємств алгоритм організації контролю (імпортного контролю) за товарами

(технологіями) подвійного використання (рис. 3.11) буде досить схожим з Алгоритмом для виробників та експортерів.

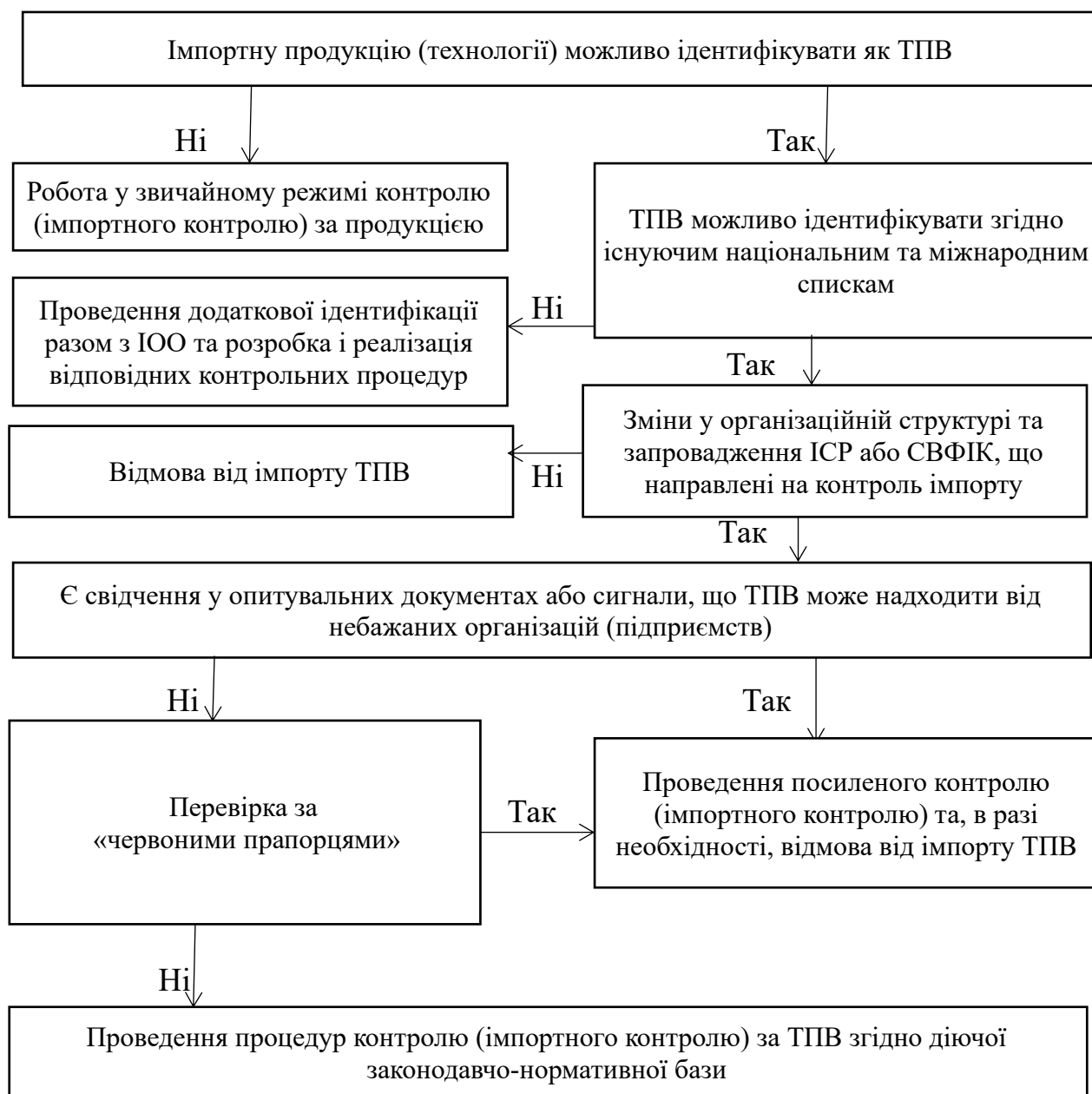

Рис. 3.11. Алгоритм організації контролю (імпортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання для імпортерів ТПВ

Джерело: сформовано автором

Наголошуємо, що запропонований Алгоритм буде направлений на недопущення взаємодії українських імпортерів ТПВ з небажаними організаціями (підприємствами), що підтримують військову агресію, тероризм або екстремізм з метою: недопущення розповсюдження санкцій на країну та її окремі

підприємства, а також включення українських підприємств у ланцюжки передачі ТПВ до країн, окремих організацій (підприємств, груп осіб) або осіб, що підтримують військову агресію, тероризм або екстремізм. Також у Алгоритмі використовується СВФІК, що є різновидом СВФЕК, тільки для імпортерів. Організаційні зміни для імпортерів ТПВ можливо здійснити по прикладу таблиці 3.3, тільки з акцентом на імпорт.

До бланку опитування для імпортерів ТПВ слід внести такі питання: назва; країна реєстрації; власники; кінцеві вигодо одержувачі; ключові контрагенти; напрями продажу ТПВ, у тому числі експорт; відгуки від контрагентів, особливо з економічно розвинутих країн; країни, у яких здійснює фінансово-господарську та операційну діяльність; інформація про санкції у сфері ТПВ.

До «червоних прапорців» при імпорті ТПВ слід віднести таке:

- продавець є новою компанією, у тому числі з країни, що підтримують військову агресію, екстремізм та тероризм, або раніше ніколи не займався цим напрямом діяльності;
- важко або неможливо знайти інформацію про продавця, його керівництво та власників у відкритих джерелах;
- продавець, його керівництво або власники підозрюються у взаємодії з країнами, що підтримують військову агресію, екстремізм та тероризм, або у зв'язках з небажаними організаціями, групами осіб та окремими особами;
- продавець, його керівництво або власники знаходяться під санкціями у сфері ТПВ або мають кримінальне минуле;
- продавець надає недостовірну інформацію або намагається приховати дійсне місцезнаходження;
- відчувається корупційний або кримінальний тиск на імпортера, щоб змусити його укласти угоду з певним продавцем;
- продавцем пропонується схема подальшого перепродажу ТПВ;
- продавець пропонує переробку (обробку) ТПВ та подальші напрями постачання (експорту) у країни або небажаним суб'єктам господарювання

(організаціям, групам осіб, окремим особам), що підтримують військову агресію, екстремізм та тероризм.

Для підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання важливим є залучити до контрольних процедур підприємства інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.). Саме цей аспект контролю за товарами (технологіями) подвійного використання потрібно активно розвивати та запроваджувати в Україні, оскільки розробник (виробник, продавець, експортер) та покупець ТПВ можуть бути у зговорі відносно надання несанкціонованого доступу до ТПВ країнам або небажаним суб'єктам господарювання (організаціям, групам осіб, окремим особам), що підтримують військову агресію, екстремізм та тероризм. В таких умовах саме підприємства інфраструктури, що мають найбільший доступ до інформації про обладнання, можуть зашкодити її здійсненню та допомогти у сфері налагодження контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання. Наразі українські підприємства інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям не готові бути одними з учасників процесу контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання. Враховуючи наведене, українські підприємства інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям потребують реформування їх роботи у сфері контролю (експортного контролю) за ТПВ. Необхідним є розробити та запровадити алгоритм організації контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання (рис. 3.12).

Наголошуємо, що для підприємств інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям головним питаннями є: укласти чи не укласти угоду з продавцем (експортером) або покупцем (імпортером) товарів (технологій) подвійного використання враховуючи додаткові витрати на

здійснення контролю (експортного контролю) за ТПВ; мінімізація ризиків в угоді з врахуванням можливості попадання під санкції в країні та за її межами.

Якщо підприємство інфраструктури бажає брати участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям важливим для нього повинно бути: підготовка (перепідготовка) персоналу; внесення змін до організаційної структури; формування бланків опитування та «червоних прапорців».

Процеси підготовки (перепідготовки) персоналу та витрати на їх здійснення для підприємств інфраструктури будуть значно менші ніж для розробників (виробників, експортерів) ТПВ. Для малих підприємств достатньо буде провести перепідготовку одного працівника, що буде супроводжувати угоди з ТПВ, для середніх та великих підприємств достатнім буде найняти або підготувати одного (декількох) працівників. Також важливим є залучати суб'єктів господарювання на аутсорсинг, у тому числі використовувати ДКЦ.

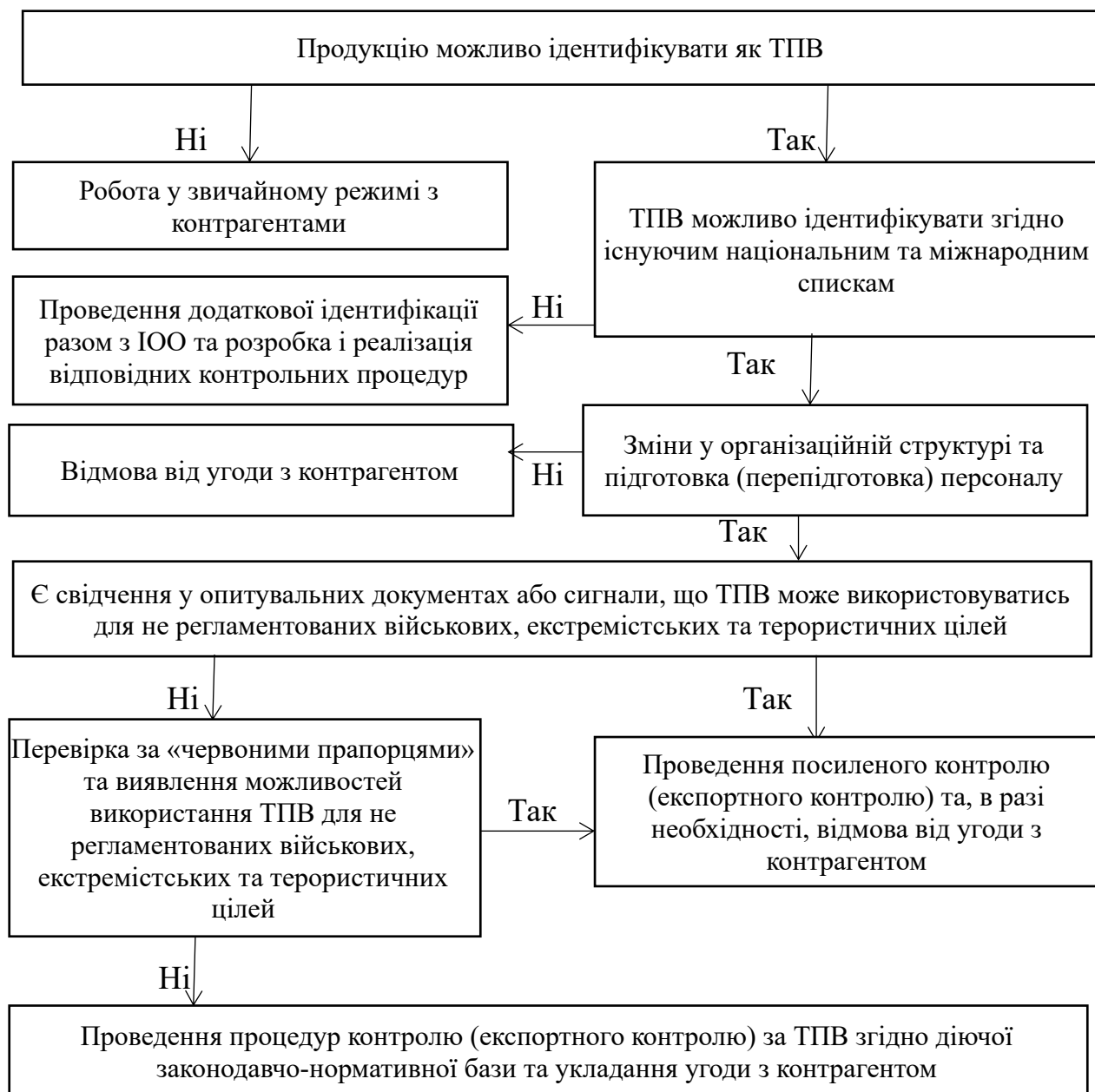

Рис. 3.12. Алгоритм організації контролю (експортного контролю) за ТПВ для підприємств інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям

Джерело: сформовано автором

Щодо внесення змін до організаційної структури підприємств інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям, то:

- для малих підприємств буде достатнім введення у штат додаткової штатної одиниці, що буде займатись супроводженням угод з ТПВ, а також, в разі

необхідності, залучати компанії на аутсорсинг (наприклад, юридична експертиза, пошук інформації про контрагента та ін.) або співпрацювати з ІОО та ДКЦ;

- для середніх підприємств можливим буде або введення окремої штатної одиниці, або, в разі значних обсягів обладнання у сфері ТПВ, організація окремої групи працівників, що також можуть залучати компанії на аутсорсинг або співпрацювати з ІОО та ДКЦ;

- для великих підприємств все буде залежати від обсягів угод у сфері ТПВ, коли це може бути окрема штатна одиниця, група працівників або навіть окремий підрозділ. При цьому можливим є, в разі необхідності, залучати компанії на аутсорсинг або співпрацювати з ІОО та ДКЦ.

До бланків опитування підприємствам інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям слід внести такі питання: назва продавця та покупця; країна реєстрації продавця та покупця; власники продавця та покупця; кінцеві вигодо одержувачі продавця та покупця; ключові контрагенти продавця та покупця; сфера, де буде використовуватись ТПВ, напрями продажу ТПВ, у тому числі експорт; відгуки від контрагентів продавця та покупця, особливо з економічно розвинутих країн; країни, у яких здійснюють фінансово-господарську та операційну діяльність продавець та покупець; інформація про санкції у сфері ТПВ по відношенню до продавця та покупця, їх керівництво та власників.

До «червоних прапорців» підприємства інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям слід віднести наступне:

- продавець або покупець ТПВ є новою компанією, у тому числі з країни, що підтримують військову агресію, екстремізм та тероризм, або раніше ніколи не займався цим напрямом діяльності;

- важко або неможливо знайти інформацію про продавця або покупця ТПВ, їх керівництво та власників у відкритих джерелах;

- продавець або покупець ТПВ, його керівництво або власники підозрюються у взаємодії з країнами, що підтримують військову агресію,

екстремізм та тероризм, або у зв'язках з небажаними організаціями, групами осіб та окремими особами;

- продавець або покупець ТПВ, його керівництво або власники знаходяться під санкціями у сфері ТПВ або мають кримінальне минуле;

- продавець або покупець ТПВ надає недостовірну інформацію або намагається приховати дійсне місцезнаходження;

- відчувається корупційний або кримінальний тиск на підприємство, щоб змусити його укласти угоду з певним продавцем або покупцем ТПВ;

- підприємству пропонуються не характерні для його сфери діяльності схеми взаємовідносин або оплати послуг (робот) зі сторони продавця (покупця) ТПВ.

Удосконалення контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання на підприємствах України дозволить підвищити якість контрольної роботи та зменшити ризики потрапляння ТПВ до країн або організацій (підприємств, груп осіб та окремих осіб), що підтримують військову агресію, екстремізм та тероризм. Наведені напрями реформування дозволять підвищити ефективність та результативність контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні і зменшити витрати державних владних інститутів на здійснення такого контролю.

Висновки до Розділу 3

1. Запропоновані та розроблені заходи реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання на світовому, міжнародному та національному рівнях. Окремо для національного рівня розроблено напрями реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за ТПВ для: країн, що не мають контролю або він є фрагментарним; країн, по митній території яких здійснюється транзит ТПВ; країн, що мають систему контролю за ТПВ. Додатково запропоновані принципи реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання для світового, міжнародного та національного рівнів.

2. В межах реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні запропоновано утворити центральний орган виконавчої влади у цій сфері - Державне агентство з питань оборонно-військового комплексу (ДАОВК). Розкрито місце Державного агентства з питань оборонно-військового комплексу у інституційному середовищі сфери розробки/виробництва/ експорту/імпорту озброєнь та ТПВ в Україні, мету, законодавчо-нормативну базу діяльності та особливості взаємодії з іншими складовими інституційного середовища. Додатково наведено завдання, функції та права ДАОВК у контексті здійснення контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні. Окремо запропоновано до складу ДАОВК включити два інститути: інституційні органи огляду (ІОО), державні консультаційні центри (ДКЦ).

3. У контексті удосконалення державної політики України у сфері національної безпеки в частині здійснення експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання було запропоновано розробити та реалізувати стратегію «Підвищення ефективності експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання». Розкрито місце такої

стратегії в межах забезпечення національної безпеки країни та державний інститут, що буде її розробляти та реалізовувати (ДАОВК). Окремо наведені елементи стратегії (учасники, основні засади, пріоритети, напрями, пріоритетні сфери, напрями реформування) та надана характеристика кожному з елементів для України.

4. В межах реформування контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні були розроблені реформи для державних органів, куди віднесено: організаційні зміни (запровадження ДАОВК, ІОО та ДКЦ); алгоритм здійснення контролю (експортного контролю) у сфері ТПВ для державних органів; регламентацію «червоних прапорців» для державних владних інститутів.

5. Запропоновано напрями підвищення ефективності організації контролю за товарами (технологіями) подвійного використання на підприємствах України, куди віднесено: запровадження алгоритмів організації контролю; розробку та запровадження ІСР або СВФЕК; зміни у організаційній структурі підприємств; розробку бланків опитування; запровадження «червоних прапорців». Наведені напрями підвищення ефективності організації контролю за ТПВ розроблено для розробників, виробників, експортерів, імпортерів товарів (технологій) подвійного використання, а також для підприємств інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям (транспортні та фінансові компанії, банки, логістичні компанії та ін.).

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [48; 175].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і подано нове вирішення наукового завдання, що виявляється у виявленні проблем та розробці шляхів їх вирішення щодо підвищення ефективності контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання на світовому, міжнародному, національному рівнях та в підприємстві.

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки і пропозиції:

1. На основі дослідження теоретичних підходів до формування контролю за товарами (технологіями) подвійного використання розкрита сутність таких понять, як: «контроль», «товари (технології) подвійного використання», «експортний контроль», «контроль за товарами (технологіями) подвійного використання». Окремо наведена сукупність дій державних владних інститутів щодо забезпечення ефективного контролю (експортного контролю) за ТПВ.

2. Враховуючи дослідження хронології розвитку експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання на світовому рівні та на рівні України розкриті сучасні особливості функціонування експортного контролю за ТПВ в країні, де експортний контроль базується на трьох рівнях проведення (наднаціональний, національний та мікрорівень (підприємство)) та включає чотири ключові елементи (нормативно-правову базу, об'єкт регулювання, дозвільну систему та систему суб'єктів контролю). Окремо досліджено формування внутрішніх систем експортного контролю за ТПВ підприємствами, як одного з ключових елементів експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання на національному рівні.

3. Базуючись на дослідженні методів реалізації контролю за міжнародним експортом товарів (технологій) подвійного використання була сформована їх сукупність, що включає чотири групи: методи ідентифікації, дозвільні методи, методи застосування санкцій, методи митного контролю. Для кожної групи сукупності методів реалізації контролю за міжнародним експортом ТПВ були

ідентифіковані методи, що складають окрему групу та надана характеристика і наведені особливості їх використання.

4. На основі оцінки динаміки посилення контролю за діяльністю підприємств, що застосовують товари (технології) подвійного використання за період з кінця XIX сторіччя до двадцятих років XXI сторіччя, було сформовано перелік сучасних проблем посилення контролю за сферою ТПВ на наднаціональному рівні (рівень міжнародних інститутів), на національному рівні, на рівні підприємництва (окремі суб'єкти господарювання та розкрито проблеми впровадження нових шляхів посилення контролю за ТПВ. Окремо розкрито виявлену проблематику для України.

5. Базуючись на виділених ключових проблемах України у сфері контролю за розробкою, виробництвом, експортом і використанням озброєнь і товарів (технологій) подвійного використання було визначено можливості побудови ефективного механізму контролю за ТПВ на основі залучення до процедур контролю фінансових установ (банків), що обслуговують процеси передачі ТПВ від продавців (експортерів) покупцям (кінцевим споживачам).

6. Розкрито та оцінено фактори впливу на створення ефективної системи контролю використання та трансферу підприємствами України товарів (технологій) подвійного використання. Розроблено та запропоновано для використання методику оцінки факторів, що враховує: поділ факторів за рівнями впливу (наднаціональний, національний, на рівні окремих суб'єктів підприємницької діяльності); виокремлення окремих груп факторів (політичні, інституціональні, законодавчо-нормативні, економічні, соціальні, екологічні, етичні); напрям впливу факторів (позитивний, нейтральний та негативний) та силу впливу факторів (від нуля до десяти). Здійснено перевірку методики для сфери контролю за ТПВ в Україні.

7. Спираючись на порівняльну оцінку сучасних підходів до аналізу цільового використання товарів (технологій) подвійного використання країнами світу сформована багаторівнева система аналізу цільового використання ТПВ, що включає аналіз на рівні країн-експортерів, країн-імпортерів, країн-транзиту,

аналіз на національному рівні недержавними інститутами і суб'єктами підприємницької діяльності (переважно експортерами).

8. Запропоновані зміни щодо формування інституційних засад здійснення контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, що враховують сучасні проблеми контролю на світовому, міжнародному та національному рівнях. Окремо наведено напрями та принципи реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за ТПВ для світового, міжнародного та національного рівнів.

9. Розроблені напрями реформування інституційного середовища контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні, де запропоновано утворення одного державного владного інституту, що буде здійснювати управління у сфері контролю за розповсюдженням озброєнь та ТПВ в якості центрального органу виконавчої влади (Державне агентство з питань оборонно-військового комплексу (ДАОВК)). Наведено місце ДАОВК у інституційному середовищі сфери розробки/виробництва/експорту/імпорту озброєнь та ТПВ в Україні та розкриті особливості взаємодії з іншими інститутами, а також підпорядкування, законодавчо-нормативна база регулювання діяльності, мета, завдання, функції та права. Окремо розкрита структура Державного агентства з питань оборонно-військового комплексу, куди запропоновано включити: компанію «Укрспецекспорт», інституційні органи огляду (ІОО); державні консультаційні центри (ДКЦ).

10. Запропоновані напрями удосконалення державної політики України у сфері контролю (експортного контролю) за ТПВ, де ключове значення повинна займати Стратегія «Підвищення ефективності експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання». Наведено складові стратегії (учасники, основні засади, пріоритети, напрями реалізації, пріоритетні сфери, напрями реформування) та надана характеристика кожній з них. Окремо деталізовано головні напрями реформування діяльності державних інститутів у сфері контролю (експортного контролю) за ТПВ: організаційні зміни; алгоритм

здійснення контролю (експортного контролю) у сфері ТПВ; регламентація «червоних прапорців».

11. Розроблені пропозиції щодо реформування організації контролю за товарами (технологіями) подвійного використання суб'єктами підприємницької діяльності в Україні. Виокремлено п'ять типів підприємств, що відносяться до сфери контролю (експортного контролю) за ТПВ: розробники; виробники; експортери; імпортери; підприємства інфраструктури, що беруть участь у процесах передачі ТПВ від продавців покупцям. Для кожного з визначених типів підприємств були розроблені пропозиції відносно: запровадження алгоритмів організації контролю; розробки та запровадження ІСР або СВФЕК; внесення змін у організаційну структуру та підготовку персоналу; розробку бланків опитування контрагентів; запровадження «червоних прапорців» для сфери ТПВ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови. Контроль. URL: <http://sum.in.ua/s/kontrolj>
2. АТ «МОТОР СІЧ». URL: <https://opendatabot.ua/c/14307794>
3. Бадрак В. Регулювання закупівлі, експорту/імпорту озброєнь і військової техніки в Україні. Особливості і шляхи удосконалення. Доповідь Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння. 2017. 37 с.
4. Бардаш С.В, Осадча Т.С. Методи контролю у сфері господарювання: теоретичний та праксеологічний аспекти. Економічний часопис-XXI. 2012.
5. Бегма В.М., Скляр Н.М. Ризики експортного контролю та воєнно-економічна безпека держави. Стратегічні пріоритети. 2014. № 2. С. 98-104.
6. Білуха М., Микитенко Т. Теоретико-методичні аспекти митного контролю. Бухгалтерський облік і аудит. 2013. № 9. С. 16-22.
7. Васильчак С. В., Юрків Н. Я., Жидяк О. Р., Дубина М. П. Формування контролю за переміщенням товарів подвійного використання: методи, проблеми та безпекові виклики. Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. праць. Київ. 2024. №12 (283). С.76-83.
8. Васильчак С.В., Вівчарук О.М., Дацюк-Томчук М.Б., Соловій А.С. Теоретичні основи формування контролю за товарами (технологіями) подвійного використання як складової економічної безпеки країни. Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. праць. Київ. 2023. №9 (268). С.5-10.
9. Васильчак С.В., Соловій А.С., Стручок Н.М., Вівчарук О.М., Дацюк-Томчук М.Б. Інституціональне забезпечення експортного контролю в державах-членах ЄС. Ефективна економіка: зб. наук. праць. Дніпро, 2023. №10. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/issue/view/106>
10. Виклики для систем контролю над експортом озброєнь України та Російської Федерації. Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. Женева. Женевський центр демократичного контролю над збройними силами. 2012. 44 с.

11. Військово-технічне співробітництво в умовах глобалізації: український вимір. Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ. 2011. 80 с.
12. Владіміров Т.О. Концептуальні засади розвитку системи експортного контролю України. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. 2011. № 4. С. 207-213.
13. Власенко А. Контроль за товарами військового призначення. Вісник. Офіційно про податки. 2018. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100007726-kontrol-za-tovarami-viyskovogo-priznachennya>.
14. Державна служба експортного контролю. Про службу. URL: <https://www.dsecu.gov.ua/ua>.
15. Держстат України. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Зовнішня торгівля країни за товарною структурою. Статистична інформація. 2024. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2024/zd/kr_tstr/arh_kr_2024.htm?utm_source=chatgpt.com
16. Держстат України. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Зовнішня торгівля країни за товарною структурою. Статистична інформація. 2023. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2024/zd/kr_tstr/arh_kr_2023.htm
17. Держстат України. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Зовнішня торгівля країни за товарною структурою. Статистична інформація. 2022. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/kr_tstr/arh_kr_2022.htm
18. Держстат України. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Зовнішня торгівля країни за товарною структурою. Статистична інформація. 2021. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/kr_tstr/arh_kr_2021.htm

19. Держстат України. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Зовнішня торгівля країни за товарною структурою. Статистична інформація. 2020. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/kr_tstr/arh_kr_2020.htm
20. Держстат України. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Зовнішня торгівля країни за товарною структурою. Статистична інформація. 2019. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/kr_tstr/arh_kr_2019.htm
21. Держстат України. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Зовнішня торгівля країни за товарною структурою. Статистична інформація. 2018. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/kr_tstr/arh_kr_2018.htm
22. Держстат України. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Зовнішня торгівля країни за товарною структурою. Статистична інформація. 2017. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/zd/kr_tstr/arh_kr_2017.htm
23. Держстат України. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Зовнішня торгівля країни за товарною структурою. Статистична інформація. 2016. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/zd/kr_tstr/arh_kr_2016.htm
24. Держстат України. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Зовнішня торгівля країни за товарною структурою. Статистична інформація. 2015. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/zd/kr_tstr/arh_kr_2015.htm
25. Експортний контроль в системі міжнародної безпеки: навч. посіб. / Галака С.П., Гришуткін О.М., Кондратов С.І., Перепелиця Г.М., Сівер О.І. - К.: КВІЦ, 2013. - 368 с.
26. Експортний контроль в Україні, реєстрація в Державній службі експортного контролю, дозвіл Держекспортконтролю, лист-роз'яснення ДСЕКУ, вимоги експортного контролю, товари військового призначення, товари

подвійного

використання.

URL:

http://www.kpl.net.ua/Export_Control_Permit_Ukraine.html

27. Желізко Ю.М. Внутрішньофірмовий експортний контроль як елемент контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в підприємстві України. *Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2020»*. 25 березня 2020 р., м. Київ. С. 28-29.

28. Желізко Ю.М. Екологічний аспект контролю за товарами (технологіями) подвійного використання. Желізко Ю.М. Екологічний аспект контролю за товарами (технологіями) подвійного використання. *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених «Зелений бізнес: життя заради майбутнього»*. 15-16 квітня 2020р. м. Київ. С. 35-38.

29. Желізко Ю.М. Експортний контроль товарів і технологій подвійного використання у фармацевтичному підприємстві. Щомісячний інформаційно-аналітичний журнал «Економіка. Фінанси. Право» № 7/3'2019. С.16-21

30. Желізко Ю.М. Ключові відмінності системи експортного контролю України та провідних держав світу. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління Том 30 (69). №4, 2019 Частина 2. Київ 2019 р. С.86-92

31. Желізко Ю.М. Основні методи здійснення державного нагляду за експортом товарів (технологій) подвійного використання. *Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених «Зелений бізнес: життя заради майбутнього»*. 14-15 квітня 2021 р., м. Київ. С. 28-30.

32. Желізко Ю.М. Прогнози розвитку експортного контролю за товарами подвійного використання в підприємстві в післявоєнний період. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 36/2023 Львів 2023р. С. 234-241

33. Желізко Ю.М. Процес формування механізму контролю за товарами (технологіями) подвійного використання. *Матеріали VIII Міжнародної науково-*

практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми теорії і практики експертизи товарів». 25–26 березня 2021 р., м. Полтава. С. 151-153

34. Желізко Ю.М. Сутність та особливості експортного контролю товарів (технологій) подвійного використання в Україні. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів «Молодіжна військова наука у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка»*. 24 квітня 2020 р., м. Київ. С. 215-217.

35. Желізко Ю.М. Теоретичні засади здійснення контролю за товарами (технологіями) подвійного використання. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління, Том 31 (70). №5, 2020. С. 52-56

36. Желізко Ю.М. Формування ефективного механізму контролю за товарами (технологіями) подвійного використання. *Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2021. Економіка. На шляху до сталого розвитку»*. 18-19 березня 2021 р. м. Київ. С. 15-16

37. Желізко Ю.М. Методичний інструментарій аналізу цільового використання товарів (технологій) подвійного використання підприємствами України та зарубіжними контрагентами. *Матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2023. Повоєнне відновлення економіки України: проблеми та перспективи»*. 29-31 березня 2023 р., м. Київ. С. 46.

38. Желізко Ю.М. Наднаціональні фактори впливу на систему контролю використання товарів (технологій) подвійного використання. *Матеріали II Міжнародного форуму Економіка. Фінанси. Бізнес. Управління*. 28 вересня – 1 жовтня 2021 р., м. Київ. С. 35-38

39. Желізко Ю.М. Внутрішньофірмова система експортного контролю як фактор розвитку підприємствекспортерів товарів подвійного використання. *Матеріали III Міжнародного форуму. Зелене відновлення економіки України: візія, потенціал, моделі*. 22 травня 2024 р., м. Київ. С. 22-24.

40. Жовновач Р.І., Желізко Ю.М., Приходько І.П. Внутрішній аудит та контроль товарів (технологій) подвійного використання: методологія та розвиток. Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки. 2025. вип. 13(46).2. С.170-181
41. Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text>
42. Закон України «Про національну безпеку України». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 31. ст.241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
43. Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>
44. Інші органи виконавчої влади. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/catalog>.
45. Ліцензування та квотування в ЗЕД. Інформаційне агентство "ЛІГА:ЗАКОН". URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/dg180109?an=144>
46. Лойко В.В. Експортний контроль як чинник регулювання економічної активності. Міжнародний науковий журнал Інтернаука. 2017. № 17 (2). С. 38-40.
47. Луцкевич І.І., Дідківська Г.В. Європейський досвід експортного контролю. Проблеми боротьби із злочинністю в умовах трансформації сучасного суспільства (20 грудня 2019 рік, м. Ірпінь). С. 112-114.
48. Мазур І., Желізко Ю. Експортний контроль за товарами (технологіями) подвійного використання в системі економічної безпеки України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *ЕКОНОМІКА*. 1(224)/2024. С.55-62
49. Мельник О.Г., Хмаренко В.С. Митна експертиза: сутність, призначення та види. Науковий вісник НЛТУ України. 2012. № 22.6. С. 142-146.

50. Методичні рекомендації щодо створення суб'єктами здійснення міжнародних передач товарів систем внутрішньофірмового експортного контролю. Державна служба експортного контролю України. № 198. 13.08.2003 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/80997___80997.

51. Митне оформлення товарів. Вісник. Офіційно про податки. 2016. №37 (894). URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/news/id/3102>

52. Мурза В.В. Форми та методи державної контрольно-наглядової діяльності. Публічне право. 2013. № 2. С. 110-116

53. Назарова Г.Б., Кононенко Л.В., Васильєв М. Митне оформлення у системі митного контролю: сучасний стан та напрями удосконалення. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка, (16). 2023. С. 249-257. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/392>

54. Неботов П.Г. Експортний контроль продукції подвійного використання: проблеми й механізми ефективної реалізації в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2016. Випуск 17. Частина 3. С. 33-36.

55. Неботов П.Г. Експортний контроль як інструмент зовнішньоекономічної політики держави. Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2017. Сер.: Економіка. С. 29-34.

56. Пашко П. Митний аудиторський контроль. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2012. № 5. С. 89-101.

57. Пілотна модель системи внутрішньофірмового експортного контролю. Науково-технічний центр. Київ. 2012. 162 с. URL: http://www.ntc.kiev.ua/download/vnutr_control/ICP_Pilot_2012%20UKR.pdf

58. Про внесення змін до Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 січня 2018 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-poryadku-zdijsnennya-derzhavnogo-kontrolyu-za-mizhnarodnimi-peredachami-tovariv-podvijного-vikoristannya>

59. Про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. Постанова Кабінету Міністрів України № 676 від 26 листопада 2014 року. URL: <https://saee.gov.ua/uk/about/polozhennya-derzhenerhoefektyvnosti-ukrainy>.

60. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо створення суб'єктами здійснення міжнародних передач товарів систем внутрішньофірмового експортного контролю. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0412610-06#Text>

61. Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій за акредитивами. Постанова правління НБУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1213-03#Text>

62. Про затвердження Порядку державної атестації системи внутрішньофірмового експортного контролю, створеної суб'єктом здійснення міжнародних передач товарів. Постанова Кабінету Міністрів України № 1080, від 17 липня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1080-2003-%D0%BF#Text>.

63. Пугаченко О.Б., Бандурко Д.В., Бідненко А.Р. Внутрішній контроль інформаційних систем і технологій. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Економіко-правові та соціально-технічні напрями еволюції цифрового суспільства»: у 2 т. Том 1. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2022. 415 с. С. 50-51.

64. Реєстр юридичних осіб за класом 30.30 «Виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування». URL: <https://opendatabot.ua/c/30.30>

65. Романовская К.М., Янович Д.И. Methods of customs control. 2018. URL: https://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/45099/Methods_of_customs_control.pdf?sequence=1&isAllowed=y

66. Скляр Н.М. Оцінка сучасного стану експортного контролю України при трансферах товарів подвійного використання. Вчені записки університету КРОК. Серія: Економіка. 2013. № 34. С. 212-222.
67. Скляр Н.М., Лоза К.М. Інституційний базис регулювання міжнародної торгівлі товарів подвійного використання. Торгівля і ринок України. 2018. № 1(43). С. 26-35.
68. Стратегія національної безпеки України. Безпека людини - безпека країни. Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>.
69. ТОВ «АВК «СКАЕТОН». URL: <https://opendatabot.ua/c/34181079>
70. ТОВ «ВІК «ДЕВІРО». URL: <https://opendatabot.ua/c/40006469>
71. ТОВ «НВП «АТЛОН АВІА». URL: <https://opendatabot.ua/c/39246402>
72. ТОВ «СКРІНТЕК». URL: <https://opendatabot.ua/c/44225061>
73. ТОВ «СМС». URL: <https://opendatabot.ua/c/45127794>
74. ТОВ «ТЕХАВТОФАРТ ПІВДЕНЬ». URL: <https://opendatabot.ua/c/44287456>
75. ТОВ «ФАЙЄР ПОІНТ». URL: <https://opendatabot.ua/c/43913999>
76. ТОВ «ФЛЕШ ТЕХ». URL: <https://opendatabot.ua/c/45043589>
77. Фединак Г.С. Міжнародно-правове регулювання розрахунків по акредитиву та законодавство України. Вісник Львівського університету. Сер.: Міжнародні відносини. 2016. С. 120-127.
78. Харченко Д.І. Експортний контроль за товарами подвійного призначення як елемент економічної безпеки держави. Лютневі наукові читання, LX Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. – м. Київ, 1 лютого 2021 року. С. 221-227
79. Хаустов В.В. Експортний контроль у системі нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі продукцією військового призначення і подвійного використання. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. 2016. Випуск 17. Частина 4. С. 24 – 27

80. Шалімова Н.С., Шалімов В.В., Андрощук І.І. Трансформація підходів до внутрішнього аудиту та контролю підприємств високотехнологічного сектору, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 46/2025. С. 155-161
81. About ATT. ATT.. URL: <https://thearmstradetreaty.org/#>.
82. About the Nuclear Suppliers Group (NSG). NSG. URL: <https://www.nuclearsuppliersgroup.org/en>.
83. Alavi1 H., Khamichonak T. A European dilemma: the EU export control regime on dual-use goods and technologies. Law and Economics Review. 2016. 7 (3). p. 161–172.
84. Alavi1 H., Khamichonak T. EU and US export control regimes for dual use goods: an overview of existing frameworks. Romanian journal of European affairs. 2017. № 17 (1). pp. 59–74.
85. Aoi T. Historical Background of Export Control Development in Selected Countries and Regions: US, EU, UK, Germany, France, Hungary, Russia, Ukraine, Japan, South Korea, China, India and ASEAN. International Security Trade Control Department Trade and Logistics Division Mitsui & Co., Ltd.. 2016. URL: https://www.cistec.or.jp/english/service/report/1605historical_background_export_control_development.pdf
86. Arms Control Association. The Wassenaar Arrangement at a Glance. URL: <https://www.armscontrol.org/factsheets/wassenaar>.
87. Australia Group Secretariat. The Australia Group (AG). URL: <https://www.dfat.gov.au/publications/minisite/theaustraliagroupnet/site/en/index.html>.
88. Baptista M. Dual use intelectual property & technology transfers under the scope of export controls. Trabalho final de mestrado. Março. 2013. 71 p.
89. Bauer S., Brockmann K. The dual-use export control policy review: balancing security, trade and academic freedom in a changing world. EU non-proliferation consortium. 2016. № 48. pp. 1-17.

90. Bauer S., Brockmann K., Bromley M., Maletta G. Challenges and good practices in the implementation of the EU'S arms and dual-use export controls. Stockholm international peace research institute. 2017. 58 p.
91. Bauer S., Bromley M. The dual-use export control policy review: balancing security, trade and academic freedom in a changing world. EU NoN-Proliferation CoNsortiUm. 2016. № 48. 18 p.
92. Bush T., Heichlinger A., Klausen K. Public management in the Twenty first Century, trends, ideas, practices. Universities for laget. 2013. Oslo, Norway. p. 47
93. Challenges Facing Arms Export Control in Ukraine and the Russian Federation. Geneva Centre for the Democratic Control of Armed forces. 2012. URL: https://ukrainesecuritysector.com/wp-content/uploads/2017/04/RPS_14_Arms_Export_Control_ENG.pdf
94. Charatsis C. Dual-use Research and Trade Controls: Opportunities and Controversies. Strategic trade review. 2017. Volume 3, Issue 4. p. 47—68.
95. China's pursuit of advanced dual-use technologies. IISS. 2018. URL: <https://www.iiss.org/blogs/research-paper/2018/12/emerging-technology-dominance>.
96. Colussi Ilaria Anna. International Trade Sanctions related to Dual-Use Goods and Technologies. Athens Journal of Law. 2016. Volume 2, Issue 4. p. 237-252
97. Compliance Guidelines: How To Develop An Effective Export Management And Compliance Program And Manual. U.S. Department Of Commerce Bureau Of Industry And Security. 2013. URL: <https://www.bis.doc.gov/index.php/documents/compliance-training/export-management-compliance/1256-emcp-guidelines-november-2013/file>
98. Control and Academia: Manual. Federal Office for Economic Affairs and Export Control. 2019. URL: https://www.bafa.de/EN/Foreign_Trade/Export_Control/Export_Control_and_Academia/export_control_academia_node.html
99. Control. Cambridge Dictionary.. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B>

0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/control

100. Control. Longman Business Dictionary. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/control>

101. Control. Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/control>

102. Control. Oxford Advanced Learner's Dictionary. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/control_1

103. Controls on dual-use goods. Department for International Trade. URL: <https://www.gov.uk/guidance/controls-on-dual-use-goods>.

104. Criteria for the selection of dual-use items. URL: https://www.wassenaar.org/app/uploads/2019/consolidated/Criteria_for_selection_dual_vsl.pdf

105. Dinu V., Lazar C., Chihai I.-S. Features on sale in dual-use items. International Conference knowledge-based organization. 2017. Vol. XXIII. No. 2. p. 41-45.

106. Directorate-general for external policies policy department. Dual use export controls. European Parliament. 2015 90 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/535000/EXPO_STU\(2015\)535000_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/535000/EXPO_STU(2015)535000_EN.pdf)

107. Draft EU guidance on best practices for "Internal compliance programmes". Dual-use coordination group. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2018/september/tradoc_157336.pdf.

108. Drones (HS Code) Profile. The Observatory of Economic Complexity. URL:

https://oec.world/en/profile/hs/drones?utm_source=chatgpt.com&selector2367id=Time&selector1046id=2022&selector1916id=linearOption&selector1065id=tradeOption

109. Dual-use Export Controls. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). URL: <https://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/dual-use-and-arms-trade-control/dual-use-export-controls>
110. Dual-Use Reform: Enabling & Securing European Exports of Technologies, Software & Semiconductors. SME EUROPE of the EPP. 2017. URL: <https://www.smeeurope.eu/report-dual-use-reform-enabling-securing-european-exports-of-technologies-software-semiconductors>.
111. Dunne A. Strategic trade controls in the United Arab Emirates: key considerations for the European Union. EU NoN-Proliferation Consortium. 2012. 18 p.
112. Effective control. Law Insider Dictionary. URL: <https://www.lawinsider.com/dictionary/effective-control>
113. EU compliance guidance for research involving dual-use items. URL: https://trade.ec.europa.eu/consultations/documents/consul_183.pdf
114. EU Dual Use Research. EU compliance guidance for research involving dual-use items. EU Dual Use Research guidance-draft version for Targeted Consultation. 64 p.
115. EU Sanctions Map. URL: <https://www.sanctionsmap.eu/#/main>
116. European Commission. Dual-use trade controls. URL: <https://ec.europa.eu/trade/import-and-export-rules/export-from-eu/dual-use-controls>.
117. Export Control and Academia: Manual. Federal Office for Economic Affairs and Export Control. 2019. URL: https://www.bafa.de/EN/Foreign_Trade/Export_Control/Export_Control_and_Academia/export_control_academia_node.html
118. Export Control Classification Number (ECCN). BIS. URL: <https://www.bis.doc.gov/index.php/licensing/commerce-control-list-classification/export-control-classification-number-eccn>
119. Export Control Compliance Manual. FICCI. 2018. URL: http://ficci.in/spdocument/22974/Final_Export-Control-Compliance-Manual.pdf

120. Export control guidelines on dual-use items for companies. Ministry for Foreign Affairs of Finland. URL: <https://um.fi/export-control-guidelines-for-companies>.

121. Export control of dual-use goods. Technical Expertise of Industrial Products Controlled by the Customs Administration. URL: <https://www.technidouanes.com/exports.htm>.

122. Export Control: Definitions and Commonly Used Phrases. Research. UMBC. URL: <https://research.umbc.edu/export-control-definitions-and-commonly-used-phrases/>

123. Export Controls. University of Massachusetts. URL: <https://www.umass.edu/research/compliance/research-safety-and-security/export-controls>

124. Export/Import Data – HS Code 8806 (Military Weapons & Parts). SPICE Flow. 2022. URL: <https://spiceflow.app/?fcl=10&per=2022&fty=EXPORT/IMPORT&cmd=8806&scm=false&dcm=true&tra=&par=&grp=&tlm=false>

125. Export/Import Data – HS Code 8806 (Military Weapons & Parts). SPICE Flow. 2023. URL: <https://spiceflow.app/?fcl=10&per=2023&fty=EXPORT/IMPORT&cmd=8806&scm=false&dcm=true&tra=&par=&grp=&tlm=false>

126. Export/Import Data – HS Code 8806 (Military Weapons & Parts). SPICE Flow. 2024. URL: <https://spiceflow.app/?fcl=10&per=2024&fty=EXPORT/IMPORT&cmd=8806&scm=false&dcm=true&tra=&par=&grp=&tlm=false>

127. Fayol H. General principles of management. Classics of organization theory 2.15. 1916. p. 57-69.

128. Fiott D., Prizeman K. The Arms Trade Treaty and the Control of Dual-Use Goods and Technologies. What Can the European Union's Export Control Regime Offer? IES Working paper. № 1. 2013. 25 p.

129. Gonzalez Eugene Louie P. Internal Compliance Program (ICP). Anti-Terrorism Council – Program Management Center: JOINT INDUSTRY OUTREACH SEMINAR. Crown Plaza Hotel 21 Jan 2016. URL: <https://supportoffice.jp/outreach/2015/manila/>
130. Groenendijk J. The non-EU established exporter of dual-use goods. European Fiscal Studies. Post-master EU customs law 2015/2016. 29 p.
131. Guidance: Do I need an export licence? UK Department for International Trade. URL: <https://www.gov.uk/guidance/beginners-guide-to-export-controls>
132. Guidelines for researchers on dual use and misuse of research. BRPS. SPW. 2019. 18 p.
133. Gura V., Novytskyi V., Sizov A. Fintech tools to regulate gray exports of military and dual use goods and technologies. Baltic Journal of Economic Studies. 2020. Vol. 6, No. 5. p. 83-88.
134. Handbook on Georgia's Export Control System to Raise Awareness of CBRN related Dual Use Items Export Controls. Revenue Service of the Ministry of Finance of Georgia. 134 p.
135. Hood A., Tauwhare R. Recast of the EU Dual-Use Regulation. 2020. URL: <https://www.fieldfisher.com/en/insights/recast-of-the-eu-dual-use-regulation>.
136. Internal Compliance Program – a guide. Ministry of International Trade and Industry. Strategic Trade Secretariat. 2020. 4 p.
137. Internal Compliance Program (ICP) - Guidelines for Luxembourg exporters. Ministry of Economy. 2020. 58 p.
138. Internal Compliance Program. A practical guide on the added value and implementation of an ICP for export provided by the Strategic Goods Control Unit of the Government of Flanders. Strategic Goods Control Unit. 2018. 20 p.
139. Internal Compliance Programmes – ICP. Company-internal export control systems. Federal Office for Economic Affairs and Export Control (BAFA) Press & Public Relations. 2018. 32 p.
140. Internal Compliance Programmes. SEESAC. 2011. 56 p.

141. Internal Compliance Programs (ICPs). Trade and Economic Cooperation Bureau Ministry of Economy, Trade and Industry (METI). Security Export Inspection Office. Japan. 2020. 14 p.
142. Johansson M. Strategic Export Controls in 2017 – Military Equipment and Dual-Use Items. Government Communication. 2017. 18:114. 108 p.
143. Jurgaitis R. Controlling dual-use goods in a transit country: Lithuania's experience. 2019. URL: <https://mag.wcoomd.org/magazine/wco-news-90/controlling-dual-use-goods-lithuania>.
144. Kirkham E. International efforts to prevent diversion of arms and dual-use goods transfers: challenges and priorities. Report. Saferworld, London. 2017. 25 p.
145. Kravchenko I. et al. On Special Features of Implementation of State Export Control over International Transfer of Goods. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. 2019. Vol. 22, Issue 5. p. 1-6. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/2305/1/On-special-features-of-implementation-of-state-export-control-over-international-transfer-of-goods-1544-0044-22-5-409.pdf>
146. Lev O. Regulating dual-use research: Lessons from Israel and the United States. Journal of Biosafety and Biosecurity. 2019. Volume 1, Issue 2. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2588933819300287>.
147. Liakhovych H., Vakun O. Formation of Scientific Knowledge on State Export Control Within the System of Public Administration of National Security. Public Policy and Accounting, (2(10), P. 97–103. URL: [https://doi.org/10.26642/ppa-2024-2\(10\)-97-103](https://doi.org/10.26642/ppa-2024-2(10)-97-103)
148. Martel William C. Why Ukraine gave up nuclear weapons : nonproliferation incentives and disincentives. In Barry R. Schneider, William L. Dowdy (ed.). Pulling Back from the Nuclear Brink: Reducing and Countering Nuclear Threats. Psychology Press. 1998. pp. 88–104.
149. Meissner K.L., Urbanski K. Feeble rules: one dual-use sanctions regime, multiple ways of implementation and application? European Security. 2021. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09662839.2021.1993189>.

150. National Research Council, Biotechnology Research in an Age of Terrorism. Washington, D.C.: National Academies Press. 2004. p. 15.
151. Nedyalkova P. Methodological Foundations of the Assessment of Internal Audit. Izvestia. J. of Univ. of Econ. – Varna. 2014. № 1. p. 65 – 80
152. Nieminen G. S., Lehtinen S., Suominen A. The Rocky Road for Boosting Dual-use Research in Europe - How to support researchers and companies entering the Dual-use area? VTT. 2020. URL: <https://www.vttresearch.com/en/news-and-ideas/rocky-road-boosting-dual-use-research-europe-how-support-researchers-and-companies>.
153. Nonproliferation Policy. National Nuclear Security Administration. URL: <https://www.energy.gov/sites/prod/files/2019/03/f60/NPAC%202018%20impact%20report.pdf>
154. Norris Robert S. The Soviet Nuclear Archipelago. Arms Control Today. Arms Control Association. 1992. 22 (1). p. 24–31.
155. Paile, S. France - From Security to Competitive Security. In Q. Michel (Ed.). Sensitive Trade - The Perspective of European States. 2011. Bruxelles, Belgium: P.I.E. Peter Lang. pp. 61-74.
156. Pecaric M. The Public Administration Viewed from the Reflective Public Servants. Public Administration Research. 2013. № 2.2. p. 250.
157. Research Security & Export Control. The University of Tennessee, Knoxville. URL: <https://exportcontrol.utk.edu/definitions/>
158. Rodrigues R. Principles and Approaches in Ethics Assessment Dual-use in research. SATORI. 2015. 21 p. URL: https://satoriproject.eu/media/1.g-Dual-use-in-research.pdf?utm_source=chatgpt.com
159. Sadeghi V.J., et al. How does export compliance influence the internationalization of firms: is it a thread or an opportunity?. Journal of Global Entrepreneurship Research. 2018. № 8.1 1. p. 15.
160. Sevini F. Strengthening Strategic Export Controls by Internal Compliance Programmes Second Revision. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2014. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/38629187.pdf>

161. Sun Xiaobo. Internal Compliance Program (ICP) In Strategic Trade Compliance. 2018. URL: <https://www.mindray.com/Docs/Internal%20Compliance%20Program%20in%20Strategic%20Trade%20Compliance.pdf>
162. The Challenge of Tracking Dual-Use Goods for Trade Finance Compliance. Dow Jones Risk & Compliance. URL: <https://visit.dowjones.com/risk/content/dual-use-goods>.
163. The Export Administration Regulations – EAR. URL: <https://research.mit.edu/integrity-and-compliance/export-control/information-documents/export-control-regulations/export>
164. The U.S. Export Control System and the Export Control Reform Initiative. Congressional Research Service. CRS. 2020. R41916. 31 p.
165. The U.S. State Department. Apxib 2009-2017. Overview of U.S. Export Control System. URL: <https://2009-2017.state.gov/strategictrade/overview/index.htm>
166. The Wassenaar Arrangement – Best Practices. Wassenaar Arrangement. URL: <https://www.wassenaar.org/best-practices/>
167. Types of sanctions. Government of Canada. URL: https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations_relations_internationales/sanctions/types.aspx?lang=eng
168. UN Comtrade Database. Trade Flow data (Annual, Exports) for Reporter. United Nations. URL: <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow?Frequency=A&Flows=X&CommodityCodes=TOTAL&Partners=251&Reporter>
169. United Nations Security Council Resolution 1540. 1540 Committee. 2004. URL: <https://www.un.org/en/sc/1540/about-1540-committee/general-information.shtml>.
170. Vennis I. M. Dual-Use Quickscan: A Web-Based Tool to Assess the Dual-Use Potential of Life Science Research. Biosecurity Office. National Institute for Public Health and the Environment. Bilthoven, Netherlands. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fbioe.2021.797076/full>.

171. Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies. Wassenaar Arrangement Secretariat. 2023. URL: <https://www.wassenaar.org/app/uploads/2023/12/List-of-Dual-Use-Goods-and-Technologies-Munitions-List-2023-1.pdf>
172. Wetter A. Enforcing European Union law on exports of dual-use goods. SIPRI. URL: <https://www.slideshare.net/CludioCarneiro1/enforcing-european-union-law-on-exports-of-dualuse-goods>.
173. Zentai A. Export Compliance in Italy: Dual-Use Items. Global Trade and Customs Journal. 2021. № 4 (16). p. 170-173.
174. Zhelizko Y. Supervision of the activities of enterprises which operate dual-use goods (technologies): current state and challenges dynamics / Mazur I., Zhelizko Y. / Global Prosperity, Volume 1 Issue 3. Prague, Czech Republic, 2021. p. 34–42. DOI: <http://doi.org/10.46489/gpj.2021-1-3-4>
175. Zhelizko Yuliia. The safety and security of the tourism entrepreneurship potential realization in modern conditions / Iryna Mazur, Ramil Aliyev, Yuliia Zhelizko - Baltic Journal of Economic Studies, Volume 6 Number 5. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2020, p. 203-208. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-5-203-208>

ДОДАТКИ**Додаток А**

**НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ
ФЕДІЄНКО О.П.**

01008, м. Київ, вул. Грушевського, 5

№ 1422/P-120723

12 липня 2023 року

**Спеціалізованій вченій раді
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

АКТ

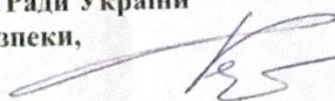
**впровадження результатів наукового дослідження
аспірантки кафедри екологічного менеджменту та підприємництва
економічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Желізко Юлії Михайлівни**

Повідомляємо Спеціалізованій вченій раді, що наукові положення, розроблені у дисертаційній роботі на тему «Формування контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в підприємстві» на здобуття наукового ступеня доктора філософії (за спеціальністю 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність) аспіранткою кафедри екологічного менеджменту та підприємництва Київського національного університету імені Тараса Шевченка Желізко Юлією Михайлівною, що стосуються перспектив розвитку експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в підприємстві, мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, наукову і практичну новизну та можуть бути використані при підготовці відповідних проектів законів, інших нормативно-правових актів Верховної Ради України.

Зокрема, заслуговують на увагу надані аспіранткою Желізко Юлією Михайлівною пропозиції щодо змін у формуванні інституційних засад здійснення контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, а також напрямів удосконалення державної політики України у сфері контролю (експортного контролю) за товарами (технологіями) подвійного використання.

Висновки та рекомендації Желізко Юлії Михайлівни прийняті до уваги Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки і будуть використані при підготовці експертно-аналітичних матеріалів, з метою удосконалення законодавчих і нормативно-правових актів з питань контролю за товарами (технологіями) подвійного використання.

З повагою
Народний депутат України
член Комітету Верховної Ради України
з питань національної безпеки,
оборони та розвідки

Олександр ФЕДІЄНКО

Відповідальний: Побігулиць Р.М. - тел 067 253 4040

САС ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
Підписувач: Федієнко Олександр Павлович
Сертифікат: 26B2648AD3032E104000000F8932F00D0C7AD00
Дійсний до: 13.12.2024 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
89д/9-2023/151137 від 12.07.2023

1250958

Додаток Б

Державна компанія з експорту та імпорту продукції і послуг військового та спеціального призначення
 State Company for Export and Import of Military and Special Products and Services
УКРСПЕЦЕКСПОРТ **UKRSPECEXP**
УкрОборонПром **UkroboronProm**

www.ukrspecelexport.com
www.ukroboronprom.com

Державне підприємство
УКРОБОРОНСЕРВІС

вул. Россошанська, 3а, п/с 49, Київ, 02093, Україна
 Тел.: +380 44 586-6200, Факс: +380 44 586-6203
 E-mail: uos@uos.ua

State Company

UKROBORONSERVICE

P.B 49, 3a, Rossoshanska str., Kyiv, 02093, Ukraine
 Tel.: +380 44 586-6200, Fax: +380 44 586-6203
 E-mail: uos@uos.ua

09032024 № 29/Б.1.1-831

На № _____ від _____

АКТ

**впровадження результатів наукового дослідження
 аспірантки кафедри екологічного менеджменту та підприємництва
 економічного факультету
 Київського національного університету імені Тараса Шевченка
 Желізко Юлії Михайлівни**

Державним підприємством «Укроборонсервіс» розглянуто результати дослідження Желізко Ю.М. на тему «Формування контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в підприємстві».

Так, встановлено, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного дослідження, мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, практичну значимість, є актуальними, науково обґрунтованими та можуть бути використані в діяльності Державного підприємства «Укроборонсервіс», а саме – в здійсненні на комерційній основі операцій з експорту, імпорту та реалізації на внутрішньому ринку продукції, технологій і послуг військового призначення та подвійного використання, в тому числі озброєння, боєприпасів, військової та спеціальної техніки, комплектуючих виробів до неї, вибухових речовин, інших товарів, які можуть використовуватися для створення та виробництва озброєння, військової та спеціальної техніки і підлягають експортному контролю, а також товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю.

Висновки та рекомендації Желізко Юлії Михайлівни прийняті до уваги Державним підприємством «Укроборонсервіс» і будуть використані при підготовці, формуванні, розміщенні та виконанні державного замовлення з експорту та імпорту озброєння, військової і спеціальної техніки, іншої продукції і послуг військового призначення та подвійного використання.

Заступник Директора з безпеки

Гадіон В.Б.

Додаток В

 МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ
 УКРАЇНИ
 ВІЙСЬКОВИЙ ІНСТИТУТ
 КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
 УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
 ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
 Код 22994521

«22» 06 2023.
 № 27

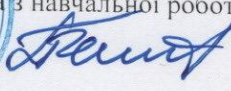
м. Київ, 33, вул. Володимирська, 9

АКТ

**впровадження результатів наукового дослідження
 аспірантки кафедри екологічного менеджменту та підприємництва
 економічного факультету
 Київського національного університету імені Тараса Шевченка
 Желізко Юлії Михайлівни**

Повідомляємо Спеціалізованій вченій раді, що наукові положення, розроблені Желізко Ю.М. у дисертаційній роботі на здобуття наукового ступеня доктора філософії (спеціальність 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність») на тему «Формування контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в підприємстві» мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, наукову і практичну значущість.

Зокрема заслуговують на увагу висновки та рекомендації Желізко Юлії Михайлівни, які прийняті до уваги та впроваджені в навчальний процес Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а саме – в навчальну дисципліну «Оборонна економіка» теми №4 «Оборонний бюджет України» та теми №6 «Економіка матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України».

Заступник начальника Військового інституту
 Київського національного університету
 Імені Тараса Шевченка з навчальної роботи
 полковник

Борис ПОПКОВ

Додаток Г

02.02.075-210

Міністерство оборони України
АТ «МОТОР СІЧ»
 пр. Моторобудівників, 15,
 м. Запоріжжя, 69068
 Факс: (061) 720-50-00
 E-mail: motor@motorsich.com
 www.motorsich.com

Ministry of Defense of Ukraine
MOTOR SICH JSC
 15, Motorobudivnykiv Av.,
 Zaporizhzhia, 69068
 Fax: (38061) 720-50-00
 E-mail: motor@motorsich.com
 www.motorsich.com

31.01.2023 № ГИ - 947
 На № _____

Спеціалізований вчені ради
 Київського національного
 університету
 імені Тараса Шевченка

АКТ

впровадження результатів наукового дослідження
 аспірантки кафедри екологічного менеджменту та
 підприємництва економічного факультету
 Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Желіско Юлії Михайлівни

Керівництвом публічного акціонерного товариства «Мотор Січ» розглянуто результати комплексного дослідження Желіско Ю.М. на тему «Формування контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в підприємстві».

Встановлено, що представлені в роботі наукові результати та пропозиції мають високий теоретичний рівень і практичну значимість, є актуальними, науково обґрунтованими, що в значній мірі підвищить ефективність організаційного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в ПАТ «Мотор Січ», а саме - запровадження алгоритму організації контролю за передачею товарів подвійного призначення, та запровадження розробленої авторкою програми внутрішньої відповідності або системи внутрішньофірмового експортного контролю, розроблених авторкою бланків опитування контрагентів з метою покращення якості їх взаємодії з розробниками зазначених товарів і підвищення ефективності контролю, використання запропонованого переліку умов, за яких передача товарів (технологій) подвійного використання забороняється.

Водночас, особливої уваги потребують рекомендації зазначені в розділі «Перспективи та прогнози розвитку експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в підприємстві» щодо реформування інституційного середовища експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні. Зокрема, авторкою аргументовано доцільність запровадження Державного агентства з питань оборонно-військового комплексу, інституційних органів огляду та державних консультаційних центрів, розроблено дієвий алгоритм експортного контролю у сфері товарів (технологій) подвійного використання для державних органів.

Висновки та рекомендації Желіско Юлії Михайлівни прийняті до уваги керівництвом ПАТ «Мотор Січ» і будуть використані при підготовці, формуванні, розміщенні та виконанні замовлень з імпорту запчастин та експорту авіаційних двигунів, вертольотів, промислових газотурбінних установок, іншої продукції різного призначення, яка експлуатується більш ніж в 100 країнах світу.

Генеральний директор
ПАТ «Мотор Січ»

Олексій НІКІФОРОВ

Додаток Д

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Департамент захисту
національної державності**Головне управління
контррозвідувального забезпечення
об'єктів критичної інфраструктури
та протидії фінансуванню тероризму**

вул. Володимирська, 33, м. Київ, 01061

Тел. (044) 256-90-97

E-mail: solo@ssu.gov.ua

Web: http://www.ssu.gov.ua

Код ЄДРПОУ 00034074

31.03.2023 № 5/7/4/3- 8757

На № _____ від _____

**Спеціалізованій вченій раді
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка****АКТ****впровадження результатів наукового дослідження
аспірантки кафедри екологічного менеджменту та підприємництва
економічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Желізко Юлії Михайлівни**

Головним управлінням контррозвідувального забезпечення об'єктів критичної інфраструктури та протидії фінансуванню тероризму Служби безпеки України в межах компетенції розглянуто наукові положення, рекомендації та висновки, наведені Желізко Ю.М. в дисертаційній роботі «Формування контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в підприємстві» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю «076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність».

За результатами опрацювання наданого матеріалу повідомляємо Спеціалізованій вченій раді, що запропоновані Желізко Ю.М. пропозиції по реформуванню інституційного середовища контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в Україні можуть бути використані в практичній діяльності Головного управління контррозвідувального забезпечення об'єктів критичної інфраструктури та протидії фінансуванню тероризму Служби безпеки України.

Зокрема, заслуговують уваги запропоновані Желізко Ю.М. шляхи удосконалення державної політики України у сфері національної безпеки в частині здійснення експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, а саме – розроблення та реалізація стратегії підвищення ефективності експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання. Водночас, Желізко Ю.М. визначила місце такої

стратегії в межах забезпечення національної безпеки країни та державний інститут, що буде її розробляти та реалізовувати (запропоновано утворити центральний орган виконавчої влади у цій сфері - Державне агентство з питань оборонно-військового комплексу).

**Перший заступник начальника
Головного управління
генерал-майор**

Андрій НОСАЧ

Додаток Е

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

проспект Університетський, 8, м. Кропивницький, 25006, тел.: (0522) 55-92-34,
 E-mail: rector@kntu.k.ua; сайт: kntu.k.ua; код згідно з ЄДРПОУ 02070950

від 29.10.2015 р. № 41-59/14-Р-1353

На № _____ від _____ 20__ р.

ДОВІДКА
 про внесок у науково-дослідну роботу

Видана аспірантці кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету Желізко Юлії Михайлівні в тому, що дисертаційна робота «Контроль за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання» виконана в межах науково-дослідної роботи кафедри аудиту, обліку та оподаткування за темою: «Методологія та організація обліку, аналізу і контролю в галузях економіки» (номер державної реєстрації № 0122U201153), внеском у виконання якої Желізко Ю.М. розроблено науково-практичні рекомендації, спрямовані на удосконалення теоретичних і організаційно-методичних підходів до забезпечення ефективності контролю (зокрема експортного контролю) за товарами і технологіями подвійного використання на світовому, міжнародному, національному рівнях та в підприємстві.

Запропоновані методичні підходи впроваджено в освітньо-професійні («Облік і оподаткування в управлінні підприємницькою діяльністю та державним сектором економіки», «Адміністрування податків та митних платежів») та освітньо-наукову програму («Аудит, державний фінансовий контроль та експертиза») підготовки здобувачів вищої освіти освітнього рівня «магістр» за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування», що сприяє формуванню у студентів компетентностей у сфері контролю, аудиту, ризик-менеджменту та забезпечення економічної безпеки підприємств.

Завідувач кафедри аудиту,
 обліку та оподаткування,
 к.е.н, професор

Проректор з наукової роботи
 та міжнародних зв'язків,
 к.т.н, доцент

Олена МАГОПЕЦЬ

Андрій ТИХИЙ

Додаток Є

Коефіцієнт (β)	Загалом	Політичні	Інституціональні	Законодавчо-нормативні	Економічні	Соціальні	Екологічні	Етичні
Залежна (Наднаціональний рівень, центральні органи влади)	27.6*	6.2*	5.7*	8.9*	-8.1*	4.3*	-4.1*	1.9*
Національний	-3.7***	-4.9***	-4.2***	-3.4***	0.0	-3.2***	+2.0*	-1.1**
Рівень окремих суб'єктів підприємницької діяльності	-5.4***	-4.2***	-7.0***	-10.7***	-1.0*	-6.2***	+3.1***	-0.8
Хімічна галузь	+16.8**	+0.9	+0.7	+1.6**	-0.1	+0.6	-0.3	+1.6**
Вир. БПЛА	+15.0**	-1.3*	-0.2	+0.6	+0.4	-0.2	+1.1*	+1.0**
Вир. електроніки	+2.4	-0.2	+1.3*	-0.6	-0.1	-1.0*	-1.4**	+0.5*
Вир. засобів радіолокаційної боротьби	+6.1	-0.2	+1.9**	+1.3**	+0.3	+2.0***	-1.5**	-0.3
Регіональні митниці	+15.6**	+0.5	-1.0	+2.2***	+0.3	+0.9	+2.1***	+0.1
R ²	0.31	0.41	0.37	0.58	0.12	0.28	0.32	0.19
F-stat (p)	10.4 (<0.001)	14.3 (<0.001)	12.4 (<0.001)	32.1 (<0.001)	3.7 (0.001)	8.7 (<0.001)	10.1 (<0.001)	5.9 (<0.001)

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$.

